

Dragtjournalen

Årgang 12 Nr. 16 2018 ISSN: 2596-4526

Folkedragt – folkelig dragt

Mindeskrift for den norske tekstilforsker
Aagot Noss, 1924-2015

Tidsskrift udgivet af Det Danske Dragt- og Tekstilnetværk

Dragtjournalen

Folkedragt – folkelig dragt

Mindeskrift for den norske tekstilforsker Aagot Noss, 1924-2015

- Tidsskrift udgivet af Det Danske Dragt- og Tekstilnetværk

www.dragt.dk

Mail:

rykind@bbsyd.dk

camillaluise.dahl@yahoo.com

Kolofon:

Ansvarshavende redaktør på Dragtjournalen nr. 16:

Kirsten Rykind-Eriksen og Camilla Luise Dahl

Redaktion:

Camilla Luise Dahl

Karen Woer

Kirsten Rykind-Eriksen

Kristine Holm Jensen

Lone Brøns-Pedersen

Vivi Lena Andersen

Faste Anmelder:

Marie Riegels Melchior

Layout:

Catharina Oksen

Indhold

Forord	3
Kirsten Rykind-Eriksen og Camilla Luise Dahl	
Om Aagot Noss	4
Camilla Rossing	
Det norske felleskaut og renæssancens krusede hovedduge	7
Aagot Noss & Camilla Luise Dahl	
Koneskaut	19
Aagot Noss	
Lad – stadig et aktuelt forskningsobjekt	29
Bjørn Sverre Hol Haugen	
Tekstiler som museumsgenstande og folkeminder - stof til eftertanke	31
Lisbeth Pedersen	
Köpta klädesrockar och hemvävda schalar – bondens och bondhustruns kläder i Härjedalen 1800-1900	49
Marie Ulväng	
Folkedräkter i Sverige	63
Erik Thorell	
Folkedragter i Danmark - Historie om danse-folkedragter 1900-2017	78
Esther Grølsted	
Instruktøruddannelsen DRAGT – praktisk og teoretisk uddannelse i danske folkedragter	95
Anna-Margrethe Jonsson	
Det bornholmske hovedtøj nølle	101
Camilla Luise Dahl	
Gjertrud i på-saj-bunjad	113
Lise Bender Jørgensen, Ann Vibeke Knudsen & Camilla Luise Dahl	
Folkedragtbroderier og Højskolernes Håndarbejde	117
Kirsten Rykind-Eriksen	
Dragtjournalens Favorit #16	132
Dronningens Rømødragt Tove Engelhardt Mathiassen	
Varia: Auktion over løsøre afholdt i Melsted 1813	139
Camilla Luise Dahl	
Anmeldelser	142
Bidragydere til dette nummer	150

Forord

Af Kirsten Rykind-Eriksen og Camilla Luise Dahl

Temanummer: Mindeskrift for Aagot Noss

Aagot Noss (1924-2015) var en ”grand old lady” inden for folkedragtforskningen i Norge og resten af Skandinavien. Camilla Luise Dahl, der samarbejdede med Aagot Noss omkring kvindehovedtøjer, som kan spores tilbage til middelalderen, tog initiativ til dette mindeskrift. Til Aagot Noss’ 90-års fødselsdag blev der holdt et seminar på Norsk Folkemuseum på Bygdøy i Oslo, og det var tanken, at der skulle udgives et festskrift. Det nåedes imidlertid ikke pga. hendes død, men Camilla Luise Dahl lå inde med et par artikler, som burde publiceres. Til et mindeskrift hører bidrag fra nordiske kollegaer, som Camilla Luise Dahl henvendte sig til. Temaet bestemtes til *Folkedragt – folkelig dragt. I Aagot Noss’ fodspor*, hvorved et nutidigt perspektiv og brug kom med. Folkedragter er det tekstile emne, der er forsket allermost i og skrevet om, da de ansås for at have særlige kulturelle værdier. Derfor er det givende at anskue dem fra nye synsvinkler, og hvad myten om folkedragterne er brugt til.

Camilla Rossing indfører os i Aagot Noss’ liv, hendes dragtforskning og arbejde. De næste to artikler har Aagot Noss som forfatter, til den ene er Camilla Luise Dahl medforfatter. Det er resultatet af deres mangeårige samarbejde om det norske hovedtøj *felleskaut*. Noss og Dahl fandt, at felleskautet havde tydelige paralleller i renæssancens hovedklæder og peger på dets sammenhæng med en nordeuropæisk modedille, der især blev populær i Danmark-Norge.

Den næste artikel af Bjørn Sverre Hol Haugen handler om det norske hovedtøj, Lad, dets form, opsætning og betydning for bærerne. Bjørn Sverre Hol Haugen finder, at Lad ikke blot er et ældre norsk hovedtøj, men at det også i vor tid bruges i Østeuropa.

Lisbeth Pedersen skriver om husmandskonen Caroline Graves og lægen J.S. Møller, hvor den sidste oprettede Kalundborg og Omegns Museum. De var begge optaget af at indsamle folkedragter som udtryk for de gamle bondeværdier. Mens Caroline Graves berettede og skrev om det jævne almueliv, videnskabeliggjorde J.S. Møller dragtforskningen. Lisbeth Pedersens undersøgelser kaster et nyt lys over stringensen mellem de to typer indsamlere.

Esther Grølsted ser på hvilke kriterier, folkedanserne har syet dragter efter gennem godt 100 år, og hvordan de skaffede sig viden om stoffer, snit og syninger. Sammen med Nationalmuseets dragtinspektører bestemte de dragter til at have egnspræg og fastsatte en rangfølge. Anna-Margrethe Johnsen følger dragtsyningen op og beskriver den fra 1969.

Erik Thorell skriver om nysyede dragter, brugt til formidlingen på Skansen. Han gør et nærmere studie i lommer, tasker, der hænger ved bæltet, og de flotte applikerede broderier.

To artikler mere handler om hovedtøjer, denne gang de bornholmske, nøllen og på-sig-bundet. De er skrevet af Camilla Luise Dahl, den sidste sammen med Lise Bender Jørgensen og Ann Vibeke Knudsen. På-sig-bundet var et af de mest almindeligt brugte hovedtøjer på Bornholm, og er derfor at finde på mange af 1800-tallets portrætfotografier. Nøllen var sjældnere og et hovedtøj for de fine. Dahl argumenterer for, at den har aner til barokkens kvindehovedtøjer.

I den sidste artikel har Kirsten Rykind-Eriksen undersøgt, hvordan folkedragtbroderier, navnlig på særke og skjorter, dannede forlæg eller direkte overførtes til moderne boligbroderier af Højskolernes Håndarbejde. Der skabtes en diskurs om, at almuebroderier indeholder kulturelle værdier, som overførtes og internaliseredes, når gamle mønstre broderedes på nye modeller.

Favoritten handler om intet mindre end tilblivelsen af Hendes Majestæt Dronning Margrethe II’s Rømdragt, en foræring af Landsforeningen Danske Folkedansere, underholdende beskrevet af Tove Engelhardt Mathiassen.

Til Varia har Camilla Luise Dahl meget passende valgt en auktion over løsøre på en gård i Melsted på Bornholm, afholdt i 1813.

God fornøjelse!

Om Aagot Noss 1924-2015

Af Camilla Rossing, Norsk institutt for Bunad og Folkedrakt

Aagot Noss ble født høsten 1924, i Øvre Hallingdal i Buskerud fylke. Hun mistet moren sin kort tid etter fødselen, og vokste opp hos besteforeldrene sine på gården Søre Dengerud sammen med en av søstrene. Bestefaren var aktiv både i politikken og forretningslivet i bygda, mens bestemoren tok seg av mye av gårdsdriften.¹ På hvert sitt vis satte de sitt preg på Aagot, og det ble tidlig klart at hun burde få skikkelig skolegang. På begynnelsen av 1950-tallet var hun ferdig utdannet med filologi hovedfag fra Universitetet i Oslo i tillegg til pedagogikk-kurs. Planen var å bli lærer.²

Dokumentasjonsarbeidet

I 1955 vedtok Norsk folkemuseum *En plan for studier av norske folkedrakter*. Museet ønsket å dokumentere den levende folkedraktskikken i områder der den fremdeles var i levende bruk.³ Arbeidet ble gjort i samråd med De Sandvigske Samlinger, Norsk Etnologisk Granskning, Nordiska Museet, i tillegg til to av de fremste etnologene i tiden; Sigfrid Svensson og Anna Maja Nylén.

I januar 1956 ble den nyutdannede Aagot Noss ansatt, først som vikar, deretter som forskningsstipendiat (fra 1957) ved Norsk folkemuseum med støtte fra Norges Allmennvitenskapelige Forskningsråd. Våren 1956 tok hun til med feltarbeid, og det redskap hun hadde for hånden var ganske enkelt sykkel, skrivesaker og fotoutstyr. Ål og Hol i Øvre Hallingdal var valgt av museet som det første satsingsområdet. Her var Aagot på forhånd godt kjent, og hun kom lett i kontakt med aktuelle informanter. Aagot dro ofte alene på feltarbeid, noe som kanskje gjorde det enklere for henne å få aktuelle informanter i tale.⁴

Fra 1. juli 1961 var hun fast ansatt som konservator ved museet med ansvar for folkedrakt- og draktsølvksamlingen. Det skulle bli starten på en lang og fruktbar karriere som folkedraktsforsker ved Norsk folkemuseum. I årene som fulgte ble sirkelen utvidet og snart hadde hun gjort feltarbeid i bygder i Øvre Telemark, Setesdal og Aust-Agder. Og på Vestlandet, der det har vært tradisjonsbundne draktskikker både i indre og ytre bygder, har Noss arbeidet både i Rogaland, Hordaland og i Sogn og Fjordane. Hun har senere også registrert plagg i Trøndelag og i Møre og Romsdal.⁵

Noss registrerte først og fremst plagg i privat eie, det kunne dreie seg om enkeltplagg eller større draktsamlinger. Fordelen med å fokusere på plagg i privat eie, ofte på gamle slektsgårder, er at eierne kan bidra med opplysninger om plaggene. Det er jo nettopp disse opplysningene,

Fig. 1: Aagot Noss med sykkel, som hver dag tok henne fra leiligheten på Frogner i Oslo til Norsk folkemuseum på Bygdøy. Foto Barbro Steinde

1 Lognvik: 2016, s. 25 - 29.

2 Lognvik: 2016, s. 51.

3 Berg: 1994, s. 14.

4 Berg: 1994, s. 14.

5 Berg: 1994, s. 14.

gjenstandens kontekst, som gir gjenstanden mening, utover form, farge og material. Mengden av kunnskap om plaggene har selvsagt variert, og i dag er denne kunnskapen stadig mindre.

Den finske etnologen Bo Lönnqvist var med Noss på feltarbeid i Setesdal og så, hvordan hun arbeidet der. Han forteller om hvordan hun hørte på og noterte seg det, folk fortalte om betegnelser, påkledning og bruk.⁶ Aagot hadde fokus på den muntlige tradisjonen, og spurte informantene sine direkte; hvem lærte du dette av, har du selv sett plagget i bruk, hvordan bruker du dette plagget?

Det var Aagot Noss' uvanlige evne til å vinne andre menneskers tillit, som er bakgrunnen for det unike material, hun samlet av opplysninger og tradisjoner. Når konservator Noss dro på feltarbeid på de norske bygdene, åpnet folk opp både sitt innerste og sine loft med folkekulturens skatter for hennes blikk og penn.⁷ Mange av informantene som Noss intervjuet var født mellom 1860 -og 1880-åra. Opplysningene som de ga den gangen, ville vært tapt for oss i dag, hadde det ikke vært for Noss' arbeid.

Forskningen

I artikkelen *Frå bygdedrakt til bunad i Norveg* fra 1961 trekker Noss opp skillet mellom folkedrakten og bunaden.⁸ Hun gjorde en klar oppdeling mellom den funksjonelle, tradisjonsbundne folkedraktskikken og dens moderne revitaliserte form, bunaden, en uniformell drakt. Den funksjonelle folkedraktskikken var på 1950- og 60-tallet fremdeles i levende bruk i visse bygdeområder i Norge, og viste store lokale variasjoner. Den ble brukt til både hverdag og fest ifølge visse uskrevne normer. Bunadene er derimot like over større områder, blir brukt som festanttrekk med et ideologisk utgangspunkt som bare delvis bygger på en folkedrakttradisjon. Denne begrepsavklaringen har siden vært dominerende i norsk etnologisk forskning, og enhver forelesning eller eksamensoppgave om emnet må først redegjøre for dette begrepsparet.

Uten nostalgi, med en klar metodisk fremgangsmåte og med sterk forankring i det empiriske materialet, som hun selv hadde dokumentert, så Noss kulturen som en kontinuerlig tilpassningsprosess.⁹ Disse tre linjer; feltarbeidet, endringsproblematikken og den komparative metoden ble de dominerende element i hennes videre forskergjerning. 1970-tallet blir kildegranskningens tid, der Noss gir ut hele fire bøker om 1800-tallets kunstnere og deres draktakvareller, ut i fra et kildekritisk perspektiv.¹⁰ Det er nå at hennes utdanning som både filolog og historiker kommer til sin rett.

På 1980-tallet er tiden kommet for å sammenfatte det store dokumentasjonsarbeidet. I 1986 presenterer hun en analyse over arbeidsmetodene hennes i draktforskningen, en metode der intervjuene, gjenstandene og kildearkivet er hjørnesteinene. Artikkelen ble trykt i *Norsk husflid*, der teksten kan leses som en nøkkel til hele Noss sitt forskningsarbeid.¹¹ Utover på 1980-tallet fortsatte Noss å publisere en rekke artikler, slik også inn på 1990-tallet. Hun produserer også utstillinger og foreleste på Universitet i Oslo.

1990-tallet skal ellers bli det tiåret, hvor det kom en rekke bokutgivelser fra Noss. Når de to store forskningsarbeidene *Lad og krone, frå jente til brur* og *Nærbilete av ein draktskikk, frå dåsaklede til bunad* kom ut i 1991 og 1992, representerer de to bærende linjer i Aagot Noss sin forskning og tilnærming: Hodebunadene som symbol på tradisjonens kontinuitet, og draktskikken som en funksjonell helhet, tett knyttet til samfunnet, de var en del av. Under arbeidet med *Lad og Krone* skal hun ha intervjuet om lag 250 informanter i samme draktområde.¹² I visse tilfeller har hun intervjuet tre generasjoner i samme familie. Slik kunne Noss gå tett inn på sentrale problemstillinger i folkekulturens historiske strukturer, basert på egne primærkilder. I innledningen til boken skriver hun.

*"Korleis har hovudbunaden vore sett saman, korleis vart han kledd på og kva slag normer gjaldt for bruken? I ein slik samanheng er draktplagga berre beingrinda. Tradisjonsberarane er dei som er, eller har vore med på å gi ho meining og innhald. Det er med djup takksemd og med stor vørnad eg takkar mine informantar (...)."*¹³

Aagot Noss har etterlatt seg et livslangt arbeid som er helt unikt i Norden og som utgjør en sikker grunn å bygge videre på. Hennes forskning er på samme tid grundig og komplett, og en invitasjon til videre forskning. Noss' grunnforskning gir fremdeles i dag impulser til studenter

6 Lognvik: 2016, s. 194 - 195.

7 Lönnqvist: 1994, s. 17.

8 Noss: 1961.

9 Lönnqvist: 1994, s. 17.

10 Lönnqvist: 1994, s. 18.

11 Noss, 1986. Artikkelen ble senere re-publisert i *Festskrift til Aagot Noss* fra 1994.

12 Lönnqvist: 1994, s. 19.

13 Noss: 1991, s. 5 Føreord.

og forskere, som ikke har hatt den samme kontakt med og kjennskap til den føridustrielle verden som Aagot dokumenterte. På spørsmål om hun hadde et råd til dagens studenter, svarte 90-årige Aagot Noss i 2014:

”Når dei unge forskarane skal ut og intervjuer folk, må dei hugse på at det er intervjuobjektet som er hovudpersonen, og ikkje dei sjølve.”¹⁴

På tross av sin kjølige, vitenskapelige arbeidsform og rollen som utenforstående konservator, har hun intuitivt og med en ektefølt respekt for mennesket som kulturbærer, kunne sette seg inn i og analysere levevis og tankesett fra eldre tid.¹⁵ Det er denne personlige kvaliteten, sammen med hennes faglige grundighet og pålitelighet, som gir Aagot Noss’ forskergjerning dens store kraft. Aagot Noss fortsatte med sin forskergjerning helt til det siste. Den siste boken som kom ut var *Kvinneklede i Sogn* i 2012.

Veien videre: Bunad- og folkedraktrådet

I mellomkrigstiden ble det utarbeidet bunader i stadig flere bygdeområder i landet. Det var gjerne bygdekvinnelag eller lokale bunadnemnder som stod for arbeidet. Etter hvert ble det ytre ønske om en offentlig autoritet på området, som kunne gi råd ved utarbeidelse av nye bunader og som kunne vurdere resultatet. Statens bunadsnemnd (i dag Norsk institutt for bunad og folkedrakt) ble derfor opprettet i 1947 etter initiativ fra Bærum husflidslag.¹⁶

I 1965 satte Familie- og forbruksdepartementet ned et sakkunnig utvalg som fikk i oppdrag å utarbeide nye statutter for nemnda. På bakgrunn av sitt omfattende kartleggingsarbeid av folkedraktene ble Noss snart involvert i spørsmål knyttet til produksjon og bruk av bunader i landet. Av de fire medlemmene i utvalget var det en folkedraktforsker, nemlig Aagot Noss. I artikkelen *Frå bygdedrakt til bunad i Norge* i 1961, gjorde hun en klar oppdeling mellom forskningen på folkedraktttradisjonene på den ene siden og konstruksjon av nye bunader på den andre.¹⁷ Hun mente at forskningen hadde som oppgave å kartlegge draktene og å vise dem frem i alt sitt mangfold og å vise hvordan de kan ha variert med tid og rom, i type og bruk. En historieløs konstruksjon av nye bunader kunne vanskelig forenes med dette, mente Noss, forskeren kan ikke si noe om hvordan en drakt bør være, bare hvordan den er eller har vært.

De nye statuttene var klare i 1966 og de ligger fremdeles til grunn for arbeidet ved Norsk institutt for bunad og folkedrakt. Nemnda skulle nå gi råd om bunader på grunnlag av kunnskap om den tradisjonelle folkedraktskikken, ikke etter smak og behag.¹⁸ Fra midten av 1960-årene ga Aagot Noss etnologistudenter på Universitetet i Oslo en grunnleggende innføring i draktforskning. Den samme teori og metode var også grunnlaget for arbeidet i Landsnemnda for bunadspørsmål fra 1967. Etnologen Åse Lange var nå ansatt som sekretær for Landsnemnden, og i 1971 var hun med Aagot Noss på et feltarbeid i Flesberg i Buskerud. Etter dette samarbeidet begynte også Landsnemnda med regelmessige feltarbeid i samarbeid med lokale aktører. Man kan derfor slå fast, at Noss la grunnlaget for dokumentasjonsmaterialet over norske folkedrakter som er samlet i instituttets arkiv og som blir formidlet gjennom de mange rekonstruerte bunadene som er utarbeidet siden 1967.

Norsk institutt for bunad og folkedrakt har i dag en stor arkivsamling med ca. 75.000 draktregistreringer fra hele landet. Dette arkivet er på mange måter en videreføring av den oppgaven Noss tok fatt på i 1956. Noss var også medlem av Landsnemnda og siden 1967 og formann i perioder fra 1979 til 2007, og har dermed hatt en stor påvirkning på arbeidet med å bevare og videreføre den norske bunadstradisjonen.

Litteratur

Berg, Arne: Aagot i felten, i Bing, Morten og Steen, Hege (red.): *Folk og klede - skikk og bruk. Festskrift til Aagot Noss*, Norsk folkemuseum, 1994.

Grimstvedt, Målfrid: Bunadarbeid, i Bing, Morten og Steen, Hege (red.): *Folk og klede - skikk og bruk. Festskrift til Aagot Noss*, Norsk folkemuseum, 1994.

Lognvik, Anne: *Tradisjonen tru. Om folkedraktgranskar Aagot Noss*. Oslo, 2016.

Lönnqvist, Bo: Aagot Noss som forskare, i Bing, Morten og Steen, Hege (red.): *Folk og klede - skikk og bruk. Festskrift til Aagot Noss*, Norsk folkemuseum, 1994.

Noss, Aagot: Frå bygdedrakt til bunad, i *NORVEG, Folkelivsgranskning 8*, Universitetsforlaget, 1961.

Noss, Aagot: Røynsler frå studiet av norske folkedrakter med særleg vekt på spørsmålet om metode, i *Norsk Husflid 4/1986*, s. 22-25.

14 Longvik: 2016, s. 78.

15 Lönnqvist: 1994, s. 19.

16 Grimstvedt: 1994, s. 22.

17 Artikkelen fikk senere navnet *Fra folkedrakt til bunad* og ble publisert i festskriftet til Aagot Noss fra 1994.

18 Grimstvedt: 1994, s.23.

Det norske *felleskaut* og renæssancens krusede hovedduge

Af Aagot Noss & Camilla Luise Dahl

I visse områder af Norge har konehovedbeklædningen været det såkaldte *skaut*. Længst og bedst har skautetraditionen holdt sig i Hordaland.¹ Skaut har ligeledes været brugt i Telemark og i Setesdal.

Betegnelsen *skaut* er brugt om et firkantet stykke hvidt hør- eller bomuldslærred. Ordet betyder snip eller hjørne og henviser til tøjstykket, når det er foldet i trekant og før, det bliver bundet på hovedet. Måden at folde, arrangere, opsætte og binde skautet har været forskellig i de forskellige områder.² Fælles var dog, at skautet blev bundet over en valk. De to, skaut og valk, måtte passe til hinanden.

Skauteområdet, så vel i som udenom Hordaland, har været større end tilfældet er i dag. Skautet bliver endnu brugt, omend i begrænset omfang, til fint brug på Voss, i Hardanger og Fana.

Der er to eller tre forskellige måder at opsætte skautet på. Dent ene er, at det glatte (slette) skaut bliver foldet i trekant, lagt over valken og formet for hver gang, det skal bruges. Således har det eksempelvis været gjort i Fana, Kvinnherad og Os i Hordaland og ligeledes i Telemark og Setesdal. Skautet, som bruges i Voss, er stivet, foldet og lagt på valken før det bliver sat på hovedet. I dele af Hardanger bruges *felleskaut*. Det vil sige felle vb. felt, jvf. plissere, kruse, folde, at lægge i små tætte stående folder. Det er dette skaut vi omtaler i det følgende. (Fig. 1)

Felleskaut

Der er to varianter af *felleskautet*, *kvammaskautet* som bliver brugt i Kvam, og *sørfjord-* eller *hardangerskautet*, som det helst bliver kaldt, fordi dette skaut i dag bliver brugt i hele Hardanger, ikke bare i sit oprindelige brugsområde, Sørfjorden. Forskellen mellem kvamma- og sørfjord- eller hardangerskautet ligger i foldningen af skautetøjet før det bliver lagt i læg. De to slags skaut er ellers lavet af samme materiale, og "felle"-måden er i begge tilfælde den samme.

Fig. 1: To kvinder fra Hardanger iført "felleskaut". Fotografi af Anders Beer Wilse (1865-1949), 1939. Foto: Norsk Folkemuseum (NF.08183-261)

1 Hordaland er en landsdel (fylke) i Norge bestående af 33 kommuner og inddelt i områderne Nordhordland, Sunnhordland, Midthordland, Hardanger og Vossavelde, den største by er Bergen. Hardanger er et landskab i Hordaland, det omfatter syv kommuner: Kvam, Jondal, Ulvik, Eidfjord, Ullensvang og Odda.

2 Felleskautet findes udførligt gennemgået i kapitlet "Koneskaut" i *Krone og skaut*, Oslo 1996.

Fig. 2: Carl Sundt-Hansen: Portræt af ung kvinde 1884. Konen må være nygift og "nyskautet", for på andendagen efter brylluppet fik den nygifte kone klippet fletningerne af. Foto: Norsk Folkemuseum (NF.10224-001).

Fig. 3: Ragnild Sjursdotter Øystese. Akvarel af Adolph Tidemand. Hun er iført kvammaskautet, dvs. det skaut der brugtes i Kvam i Hardanger. Foto: Norsk Folkemuseum (NF.12097-045).

Informanter

Elisabeth Vik, f. 1907, som har hjemme i Øystese, er skautefolder. Hun har arbejdet med skautefelling hele året rundt. Til et skaut bruges et kvadratisk stykke hvidt bomuldslærred. Det gamle var hørlærred (linlærred). Skautelærredet må være tilpas tyndt, ikke for tyndt og ikke for tykt, siger Elisabeth Vik. Det er grovheden i tøjet, der afgør om skautet bliver "grovfelt" eller "finfelt".

Skautet laver Elisabeth således: Først klipper hun sømmen af tøjstykket, vasker appreturen (tekstils overfladebehandling) af, tørrer og glatter stoffet. Det færdige skaut er 85–90 cm i firkant. Så skal hun folde (brette) skautet. Hun lægger skautet med vrangen op. Så folder hun skautet i trekant således at snippen, som ligger under, er større end snippen over. Hun vender skautet og folder snipperne, så spidsen træffer linjen.

Stivelsen hun bruger, er risstivelse med lidt blånelse i. Hun slår kogende vand og pisker stivelsen op. Elisabeth lager to slags stivelse, en tyndere som hun bruger først og som har lettere ved at trænge ind i stoffet og en tykkere, som hun bruger bagefter.

Til selve foldelægningen (felling) bruges et "fellebrett" (foldebræt) som er af træ, et par "fellepinner" (foldepinde) og en syl. Oprindeligt sad de med foldebrættet i skødet, støttet mod bordet. Elisabeth har fået lavet sig et arbejdsbord til formålet og lagt en glasplade på træbrættet for at skautet ikke skal blive gråt, mens hun arbejder med det. Foldepinnene, Elisabeth bruger, er pianostreng. Tidligere brugte hun paraplystivere. I gamle dage brugtes træpinde. Også messingpinde har været brugt. Efter skautet er lagt i læg, sætter hun et par hvide bånd i. Det er et bånd i to diagonalt modsatte hjørner.³

Skautefoldningen foregik på lidt anden vis i gamle dage. Hverdags- og hjemmeskautet var grovfoldet og stivet med surmælk. Der var få læg, ofte bare ti. Disse skaut kunne hver og en folde selv. Kirkeskautet derimod var finfoldet med stivelse, og det var ofte specialarbejde. En gammel skautefolder, Ingebjørg Trå (f. 1859), brugte følgende redskaber: Foldebræt, et træbræt beklædt med zink, og to lange "stikker", den ene en stålstiver så tyk som en fin strikkepind, og en tynd træpind som var lavet af brombærgren, og som var endnu finere.⁴ Træpinden blev lavet på følgende vis: de kløvede brombærgrenen i fire, tog marven ud og lod den ligge til tørre på ovnen i et par måneder til den blev spidset og efterbehandlet. Pinden var da smal og fin som en strikkepind og ca. 35 cm lang. Brombærgren er et sejt materiale og var forbilledligt til formålet.

Ifølge informanten Klara Semb arbejdede Ingebjørg Trå således: "På det (fedlabrettet) la ho skautet og heldte tjukk koka stivelse på. Så tok ho ei lang reinflekt nyperosegrein, fin og smal som ein strikkepinne. Den stakk ho under tyet og kneip med bae hennder frå midten og utetter til tyet låg glatt og stramt um pinnen, so trakk ho pinnen ut", og tilføjer Klara Semb i sine notater: "Fingrane hadde bøygde seg etter fedlingi avdi ho hadde sote og knipe dei fine follane so alle fingre på venstre handi svinga sterkt yver til vinstre og på høgre (handi) til høger."⁵

Skaut til hverdags-, helligdags- og højtidsbrug

Skaut bliver (2012) brugt ved familie højtider, såsom bryllup, konfirmation og barnedåb, foruden ved fejring af forskellig slags, først og fremmest 17. maj på Norges nationaldag. Skautet er således et fest- og højtids hovedtøj, men det har ikke altid været sådan. Flere brugere kunne i 2000-årene informere, at de har oplevet ændringer og indskrænkninger i skautebrugen fra dagligt brug til et sjældent højtidsbrug.

3 Personlig informant for Aagot Noss, optegnelser i Norsk Folkemuseums arkiv, Aagot Noss: Reg. 1963.

4 Beskrevet af informanten Klara Semb, optegnelser i SEMB, g:I. Bunad- og folkedraktrådet.

5 SEMB, g:I. Bunad- og folkedraktrådet.

Brude fik før i tiden skautet på for første gang på anden bryllupsdag. Brudekonerne, de som klædte bruden, skulle også "skaute" den nybakte kone. Når skautet var kommet på, skænkede de en "skautedram", og man snakkede om hvordan den nybakte kone tog sig ud med skaut.

I Granvin var det brugt, at bruden blev skautet med "slettaskaut" den ene dag, og "fedlaskaut" (yngre) den anden, oplyser Klara Semb i sine notat. I vore dage er det typisk sådan at brude bytter det om og får skautet på om aftenen på bryllupsdagen.

Brudene havde skaut med som en del af sit udstyr. Hvor mange var et økonomisk spørgsmål. Det var fint at have mange skaut.

En gift kvinde gik med skaut hver dag livet ud. En kone skulle aldrig stige "skautalaus" (skauteløs) af sengen, hed det. Flere mindes ældre koner, som sad i sengen og bandt skautet på før hun stod op om morgenen. Til hjemmeskautet, som hverdagsskautet kaldtes, brugtes ikke valk, er det oplyst i Kvam.⁶

Hver søndag var det "skautebyte", hvor skautet skiftedes ud. De gik med det samme skaut inde og ude fra søndag til lørdag. Hjemmeskautet var også brugt til gravfærd i den tid afskeden med den døde var fra hjemmet, ikke fra kirken.

Konen blev lagt i kisten med skaut. Kirkeskautet var, som navnet angiver, brugt til kirkegang, men også til bryllup. Sommetider, når de drog til kirke, fragtede de kirkeskautet i et skrin sammen med forklædet og andet, som de var bange for at få snavs eller "sjøskvett", skvulp fra vandet på. Så sad de på bredden efterfølgende og hjalp hinanden med at binde skautet på.⁷

En enke gik med i Kvam med ufoldet skaut uden valk, og det kaldtes "flattskaut". Det gjorde de et par års tid. I Sørfjorden har enkeskautet vistnok været grovfoldet (grovfelt). En enke, som giftede sig på ny, brugte skaut, når hun stod brud. Kun førstegangsbrede kunne have brudekrone.

Der er ingen af informanterne, som har brugt skaut til hverdag.⁸ Det hører tidligere generationer til. Generationsskiftet med hensyn til skautebrugen kan illustreres ved et udsagn, som siger, at en som var født i 1864 og gift 1882, brugte skaut til hverdag den første tid efter hun var gift, men senere bare til helligdag og højtid. Hendes mor derimod brugte skaut dagligt.⁹ En af de sidste, som gik med skaut hver dag al sin tid, skal have været "Mor Utne", Torbjørg Johannesdatter Uttne, f. 1812, d. 1903.¹⁰

Skautet var, hedder det, først aflagt til hverdags, dernæst til søndagsbrug. Længst holdt det sig til kirkebrug for så at gå over til fest- og højtidsbrug, som tilfældet nu er.

Kilder til felleskautets brug i ældre tiders Norge

Fotografi til og med anden halvdel af 1800-årene og frem til i dag, viser skautebrug, først og fremmest højtidsbrug. Gengivelser af skaut i billedkunsten viser, at både slet- og felleskaut har været brugt. Så vidt vides er den ældste norske gengivelse fra 1817 og viser et sørfjordskaut.¹¹

6 Noss: Krone og skaut, s. 68-69.

7 "Det har eg sett mange gonger både her (Norheimsund) og i Øystese", informant fra Norheimsund, Noss, reg. 1963.

8 Informantoplysninger samlet af Aagot Noss på rejser i området i 1963.

9 Noss, reg. Kvam 1963.

10 Stueland: Hardangerbunaden før og no, s. 53.

11 N. Hertzberg akvarell. Noss 1973.

Fig. 4: Ung kone i Hardangerskaut, ukendt fotograf og dato, antagelig atelieroptagelse fra ca. 1900-1920. Foto i Norsk Folkemuseum (NF.07671-001)

Fig. 5: Gravfærd, Øystese kirke, ca. 1880-90. Til sorg brugtes i nogle områder også et såkaldt to-alne-plagg, et sammenlagt stykke stof, der dannede en langt smal stofbræmme, der placeredes om nakken så enderne hang ned fortil langs brystet. Se også enkedragten fig. 16. Foto: Norsk Folkemuseum (NF W 1561 L.)

Adolph Tidemand viser koner, hjemmehørende i Kvam, med felleskaut på sine tegninger, akvareller og oliemalerier. De ældste er dateret til 1843, de yngste fra første halvdel af 1870'erne.¹² Koner med det såkaldte sørfjordskaut, findes gengivet af Tidemand og i Prahls publikationer fra 1848 og 1829.¹³

Skiftemateriale fra Hordaland giver ikke mange men nogle indtryk af hovedtøjerne. Det er mest beklædningsdele af uld, der er medtaget i skifterne. Linklæder omtales mange steder kun sjældent, og hvor de omtales, angives de som regel i mængde. Et skifte for en ældre kvinde fra Stord sogn fra 1669 omtaler eksempelvis "*10 stycher smaa linkleder*" til en samlet vurdering af 4 mark, og senere 5 støcher smaa linkleder, men hvilken art linklæder er ikke klart.¹⁴ Et andet skifte omtaler "*4 støcher hoffuit kleder*" til den beskedne sum af 1 ort, hvilket dog viser brugen af hovedklæde i området i al fald til 1600-tallets midte.¹⁵

Men ellers omtales hovedklæde kun sporadisk i skifterne fra 1600- og 1700-årene. Langt mere almindelig er sorte huer i skifterne fra dette område (Sunnhordland). I Hardanger og Voss, der var skauteområder i nyere tid, omtales skaut derimod løbende i skifterne. Desværre er der her kun bevaret skifter tilbage til 1695.¹⁶

Flere af de tidligste skifter fra 1690'erne omtaler også her kvindehuer (af klæde og fløjl).¹⁷ Sorte overhuer var den foretrukne hovedbeklædning for kvinderne i byerne i 1600-årene og eksemplerne viser, at de sorte huer også fandt vej til landbefolkningen; skaut og huer brugtes således sideløbende i ældre tider. Huerne var tilsyneladende kostbarere end skautene, hvilket måske forklarer, at førstnævnte optræder hyppigere. Der kan også blot være tale om sideløbende skikke: en nyere huemode og en ældre skautebrug.

År 1700 havde en kone eksempelvis to skaut og en hue: et skaut til 10 skilling og et mindre fint til 6 skilling mens huen havde en værdi af 2 mark.¹⁷ Denne kan ikke have været en hue, der skulle bæres under skautet. I 1706 omtales 3 skaut, alle til en værdi af 12 skilling stykket, mens "*1 hat og 1 halsklæde og 2 linklæder*" havde en samlet værdi af 2 mark (å 16 skilling).¹⁸ I 1695 havde en kone 1 "*overskaut*" og 2 "*berskaut*", der måske viser, at i den tidligste form blev to tørklæder båret over hinanden, det yderste naturligvis det fineste.¹⁹ Det kendes også senere hen fra skauteområder, at et underskaut blev brugt under det synlige skaut.²⁰ En anden kone havde eksempelvis i 1695 et "*ber skout*" vurderet til 14 skilling og et andet "*skout*" vurderet til 1 mark og 2 skilling.²¹ I flere af skifterne fra 1690'erne omtales røde underhuer sammen med skautene.²² Fra gammel tid var rød underhue almindeligt under hovedtørklæde og kendes fra hele Skandinavien fra 1500- og 1600-tallet²³

En kone havde i 1757 2 snørhuer og 4 skaut og eksemplet viser måske, at skaut kunne bæres med snørhue under i denne periode.

Antallet af skaut og deres værdi varierede betydeligt de enkelte koner imellem. Det antyder også forskellen på skaut til fint (kirke-)brug og hverdagsbrug. I 1695 havde en kone 4 skaut vurderet til mellem 4 og 12 skilling stykket. En anden havde samme år 2 skaut vurderet samlet til blot 6 skilling.²⁴ En havde i 1696 hele 8 skaut vurderet samlet til 1 mark 5 skilling, og år 1700 havde en 7 skaut vurderet til mellem 10 skilling og 2 mark stykket. Det fineste var et "*linlerritz schaut*" vurderet til 2 mark.²⁵ I 1724 omtales 3 skaut, det billigste til bare 4 skilling, det dyreste til 1 mark 12 skilling.²⁶ I 1756 havde en kone 4 skaut, og i 1786 havde en anden 6 skaut.²⁷ Mens en kone i 1802 ejede hele 9 skaut. De var af linnen (hørlærred) og drejlt

12 Noss: Adolph Tidemand og folk han møtte, s. 43, 44, 47, 50 (Kvam) s. 63, Grovfelt skaut, Ullensvang.

13 Noss: Adolph Tidemand og folk han møtte, 47, 54..

14 SAB, Sunnhordland Sorenskrivararkiv, Skifteprotokol 1668-69, pag. 43v.

15 SAB, Sunnhordland Sorenskrivararkiv, Skifteprotokol 1668-69, pag. 87r.

16 SAB, Hardanger og Voss Sorenskriveri, Skifterettsprotokoll for sorenskriveriet, 1695-1707.

17 SAB, Hardanger og Voss Sorenskriveri, Skifterettsprotokoll for Rosendals gods, 1698-1710, pag. 28v.

18 SAB, Hardanger og Voss Sorenskriveri, Skifterettsprotokoll for Rosendals gods, 1698-1710, pag. 137r.

19 SAB, Hardanger og Voss Sorenskriveri, Skifterettsprotokoll for sorenskriveriet, 1695-1707, pag. 23r.

20 Eksempelvis i Sunnhordland.

21 SAB, Hardanger og Voss Sorenskriveri, Skifterettsprotokoll for sorenskriveriet, 1695-1707, pag. 47v.

22 Eksempelvis, SAB, Hardanger og Voss Sorenskriveri, Skifterettsprotokoll for sorenskriveriet, 1695-1707, pag. 39r og 41r. Begge fra 1695, og 2 røde huer og 3 skaut i 1698, pag. 194v.

23 De solgtes ofte som færdigfabrikeret dragttilbehør i 15-1600-tallet kræmmerboder. Dahl: En kræmmerkones varelager i Malmø år 1569, s. 87f.

24 SAB, Hardanger og Voss Sorenskriveri, Skifterettsprotokoll for sorenskriveriet, 1695-1707, pag. 39r og 41r.

25 SAB, Hardanger og Voss Sorenskriveri, Skifterettsprotokoll for sorenskriveriet, 1695-1707, pag. 134r og 231v-233r.

26 SAB, Hardanger og Voss Sorenskriveri, 4/4A/4Ac/L0004b: Skifterettsprotokoll for sorenskriveriet, 1723-1727, pag. 319r.

27 SAB, Hardanger og Voss Sorenskriveri: Skifterettsprotokoll for Rosendals gods, 1748-1791, pag. 81r og 390r.

(mønstervævet kraftigt stof) og værdien var fra 8 skilling til 3 mark. Både det billigste og dyreste var af linnet, så det var ikke det, der afgjorde værdien.²⁸

Først omkring 1800 begynder skifterne at blive lidt mere meddelsomme med materialer, men ellers ingen detaljer. Det fremgår ikke, om disse var slet- eller felleskaut. Det tyder på, at foldemetoden, som senere, ikke var af permanent art, men at folderne blev påført for kortere eller længere tids virkning.

Felleskautets oprindelse

Middelalderen igennem bar gifte koner hovedklæde som tegn på deres ægteskabelige status og verdslige stand, og mod slutningen af middelalderen blev hovedbeklædningerne større og mere opfindsomme, formet som turbaner, kræmmerhus og enorme pulde.²⁹ Sandsynligvis opsat over valke af træ, skind og stof og dækket med hovedklædets stof.³⁰

Skaut bliver omtalt som hovedbeklædning for gifte koner i sagalitteraturen. Skautet kan være nærmere specificeret som *"kvennaskaut"* (kvindeskaut), *"striskaut"* (strigeskaut), *"gullrend strikskaut"* (skaut med guldkanter) mm.³¹

Kruset skaut er registreret i 1352 i et testamente³² og *"krusad skaut"* er med i en fortegnelse over løsøre i 1353.³³ I en medgift tidfæstet til 1379, (muligvis ældre) omtales *"Twæir glizingar eit krusat skaut"*.³⁴

Kruset eller krusad skaut kan have været et felleskaut. Det er skautet, som er kruset, og skautet var, som omtalt ovenfor, et stofstykke foldet i trekant som dækkede hele hovedet. I gammelnorsk tid har skautet haft samme funktion.³⁵

Middelalderens krusede hovedbeklædninger har dog, efter billeder at dømme, ikke større lighed med det senere felleskaut.

Middelalderens kruseduge har eksempelvis typisk krus placeret, så de omkranser ansigtet. De ældste former for krusedug har blot en enkelt kruset eller takket kant, senere en bred kant af store stive krus lagt i flere lag, ikke ulig de senere pibekraver.³⁶

Der gives dog eksempler på hovedbeklædninger kruset på langs af hele stoffet. I England og Frankrig er der eksempler på hoved- og hagebeklædning forsynet med bittesmå, tætte læg som felleskautet. (Fig. 6)

Antagelig har krus og folder i hovedtøjerne, været tilføjelser til de glatte hovedduge gennem alle tider. De dukkede op med passende mellemrum, men med forskelligt udtryk alt efter tid og mode.

Fig. 6: Ukendt dame, gravmæle i Church of St. Mary, Sprotbrough, ca. 1320-40. Efter Arthur Gardner: 1950.

28 SAB, Hardanger og Voss Sorenskriveri: Skifteretsprotokoll for Rosendals gods, 1798-1831, pag. 76r.

29 *Turban og horn. Kvindehovedtøjer i Norden, ca. 1450-1500.* Århus Middelaldersammenslutning, 2001, Dahl: Strige, glissing, skaut, s. 77.

30 Sander-Zeidel: *Textiler Hausrat*, 106-118.

31 Falk: *Altwestnordische Kleiderkunde*, s. 100f, Dahl: Strige, glissing, skaut, s. 71-81.

32 *Dipl. Nor. Bd. IV*, s. 287.

33 *Dipl. Nor. Bd. IV*, s. 290.

34 *Dipl. Nor. Bd. IV*, s. 319, Dahl: 1300-tallets krusede hovedduge, s. 1.

35 Falk: *Altwestnordische Kleiderkunde*, s. 100 ff.

36 Isis Sturtewegen, Camilla Luise Dahl, Catharina Oksen, Joy Boutrup, Katrin Kania, Marianne Vedeler, Mechthild Müller m.fl. *Kruseler og krusedug-projekt*, Middelaldercentret, 2006-10.

Først i billedeksempler fra senmiddelalderen er der fra det tyske område hovedbeklædninger med tætte stående folder lig dem i det norske felleskaut og også af lignende form og snit. Ældst er måske et billede fra ca. 1490 af en nordtysk adelig dame med "felt" (plisseret) hovedklæde.³⁷ (Fig. 7)

Et andet billede fra tiden omkring 1505 viser en kvinde fra Lübeck med foldelagt hovedtøj meget lig felleskautene i Hardanger.³⁸

Hovedtøjer bestående af hoveddug båret over valk af en lignende form eller udstoppet hue, kendes fra anden halvdel af 1400-tallet, specielt fra tysk område, men har sikkert også fundet vej til Norden.³⁹ De kendes blandt andet fra de karakteristiske Nürnberghovedtøjer, specielt kendt fra Albrecht Dürers træsnit. Hovedbeklædningen til hverdag og fest bestod af en høj valk med hoveddug over, hvortil en snip af dugen hang ned og enten placeredes henover hage og underansigt eller draperet langs den ene skulder.⁴⁰ I tillæg kan findes forskellige afbildninger fra Nordtyskland af borgersker med hoveddug plisseret på samme vis som skautene fra Hardanger og Kvam.⁴¹

Det norske felleskaut kan have sin oprindelse i en hanseatisk mode, som har fundet vej til de skandinaviske lande. Borgermoder spredtes mellem de store handelsbyer gennem handel med stoffer og dragttilbehør.⁴² Men det kan også være adelig mode, der drev ned til borger- og bondestand. Læggede og foldede hoveddug var tilsyneladende ikke forbeholdt en enkelt stand alene, men forekommer spredt hos adelige, borgersker og bondekvinder.

Fra Norge findes bare få billeder fra den periode, men fra Danmark er der gengivet kvinder med hoveddug foldet på samme vis som de norske felleskaut. Også disse huvudtøjer ser ud til at være brugt over en valk på samme måde som de norske.

Eksempelvis ses lignende i et antependium fra Torslunde kirke, Sjælland dateret til 1561 (nu i Nationalmuseet i København). Dette viser en gudstjeneste hvor flere af menighedens kvinder ser ud til at bære tætfoldede hoveddug. Over billedet står der på latin: "*Dette maleri er fremstillet i det Herrens år 1561 efter anvisning fra dr. Johannes Jacobsen, som er præst ved denne kirke*". (Fig. 8-9) Forlægget kom fra Luthers foretrukne kunstner Lucas Cranach den ældre. Formålet var at vise den rette protestantiske gudstjeneste. Mange værker blev fremstillet

Fig. 7: Nordtysk adelsdame af Svaneordenen, ca. 1490. Original i Museo Thyssen-Bornemisza, Madrid. Inv. no. 54 (1935.2). Gengivet med tilladelse.

37 Kühnel: Alltag im Spätmittelalter, Abb 50, s. 116.

38 Archeologische Gesellschaft der Hansastadt Lübecks Jahresschrift 2/3 1997/1999.

39 Høje hovedtøjer bestående af hoveddug båret over en formodentlig valk findes også i skandinaviske afbildninger, eksempelvis i Danmark: kalkmalerier i Aarhus Domkirke, friser med en række sibyller dateret til 1499 og i Norge: gengivelse af Maria Magdalene på alterkalk fra Ulstein kirke fra ca. 1500. Thor Kielland: *Drakt og mote i Middelalderens Norge*, 1926, fig. 23.

40 Sander-Zeidel: *Textilier Haurstrat*, s. 106ff.

41 Nienholdt: 1932-334, s. 275ff.

42 Bergenskrøbmænd handlede allerede i starten af 1500-tallet med færdigt fremstillede huer og linklæder, både importerede og nysyede. En Bergenskrømmer havde i 1529 brede bonetter, dobbelte huer, «bussze» huer, blå og sorte huer med ørelapper i sit sortiment, en anden havde brede bonetter, skårne småklæder, linklæder og «anden smaa ware», endnu en havde allehånde linklæder som skjorter, særke og hoveddug. Fortegnelse over bergenskrømmeres gods beslaglagt af tyske krømmere i et opløb i 1523. Dipl. Nor. Bd. XXII, s. 125-138.

Fig. 8: Antependium fra Torslunde kirke, Sjælland, dateret 1561. Nationalmuseet, København. Gengivet med tilladelse.

som stik og sendt rundt i Europa, og her tilpassedes de så lokal dragt og stil.⁴³

Som overklassemode fandtes de noget tidligere. De findes afbildet på dansk grund blot få årtier efter deres storhedstid i tyske moder. De ses eksempelvis på adelige gravstene fra tiden omkring 1520-1550'erne. (Fig. 10-14) Det er også i denne periode de omtales i skriftlige kilder. Chr. III's datter prinsesse Anna af Danmark-Norge medtog ved sit giftermål med hertug (senere kurfyrst) August af Sachsen i 1548 flere forskellige slags hovedbeklædninger: perlestukne huer, fløjlsbaretter (bonetter) og krusede hovedduge. De sidstnævnte, otte i alt, er angivet som "gekrueste Docke".⁴⁴

Folderne varierer fra helt smalle læg til bredere, valkene under er typisk brede. Fortil er ofte placeret et bredt glat bånd, ikke ulig de senere kendte skautebånd. Det gælder eksempelvis gravstenen over Lisbeth Ulfstand. (Fig. 10-11)

Der findes også gengivelser af slette hovedtøjer fra samme tid. De anvendtes sideløbende. De forekommer især hos enkeklædte, som kendes på de lange nedhængende sørgebånd. Slet hoveddug ses eksempelvis hos den enkeklædte Inger Rønnow (Fig. 16). Maren Juel er ligeledes enkeklædt, men hun bærer kruset hoveddug sammen med de løsthængende sørgebånd. (Fig. 17)

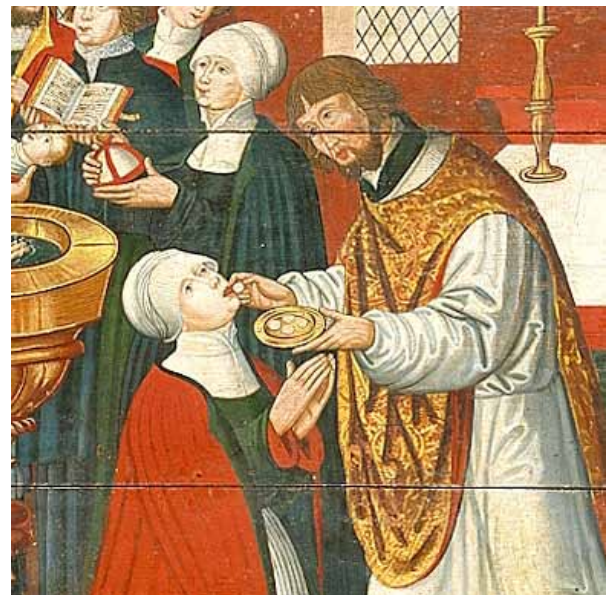

Fig. 9: Detaljebillede.

43 Wittenburg Stadtkirche, altertavle fra 1547, viser den protestantiske gudstjeneste (Luther prædiker), de afbildede bærer nordtyske borgerdragter.

44 RA, Kongehuset, Regnskaber 1433-1559. Regnskaber og andre dokumenter vedrørende prinsesse Annas bryllup 1548.

Fig. 10: Claus Bille og hustru Lisbeth Ulfstand d. 1540. Gravsten i Norra Vram (Nørrevram), Skåne, ca. 1540. Foto: Erik Fjordside/Livinghistory.dk

Fig. 11: Nærbillede af Lisbeth Ulfstands hovedtøj.

Fig. 12: Inger Walkendorf, hustru til Knud Urne, d. 1543. Gravsten i Nørre Søby kirke, Fyn. Foto: Erik Fjordside/Livinghistory.dk

Fig. 13: Anne Krabbe d. 1543, hustru til Eiler Rønnow. Gravsten i Egense kirke, Fyn, dateret 1556. Foto Erik Fjordside/Livinghistory.dk

Fig. 14: *Sophie Rud d. 1555, hustru til Erik Bølle. Gravsten i Tersløse kirke, Sjælland, ca. 1555. Foto: Erik Fjordside/Livinghistory.dk.*

Fig. 15: *Dorthe Lunge d. 1554, hustru til Claus Ulfeld til Elmelunde. Gravsten i Ørslev kirke ved Slagelse, Sjælland, ca. 1555. Foto: Erik Fjordside/Livinghistory.dk.*

Fig. 16: *Inger Rønnow d. 1548, enke efter Hans Bille til Egede og Søholm d. 1542. Gravsten i Øster Egede kirke, Sjælland, 1540'erne. Foto: Erik Fjordside/Livinghistory.dk.*

Fig. 17: *Maren Juel, enke efter Jacob Fleming til Bavelse, d. 1544. Gravsten i bavelse kirke, Sjælland, omk. 1544. Foto: Erik Fjordside/Livinghistory.dk.*

De tætfoldede hovedduge lader til at have været en kortvarig mode for adelskvinderne i Danmark og forsvandt igen i løbet af 1500-tallet. Hos borgerskabet ses endnu omkring 1600 under-hovedtøjsbeklædninger med tæt kruset eller plisseret kant.⁴⁵ Bodil Sigersdatter, hustru

⁴⁵ Eksempelvis alterbillede fra Landet kirke, Lolland-Falster, dateret 1582, og i et portræt af Anna Nielsdatter Storm, hustru til Johan Worm, ca. 1597 i Horsens. Et hovedtøj lig det, der ses i Torslunde-antependiet, er en gravsten over Karen Pedersdatter, Odense Sct. Hans kirke, fra 1586. Alle gengivet hos Livinghistory.dk.

Fig. 18: Bodil Sigersdatter, hustru til borgmester i Køge Peder Pedersen. Gravsten i Køge kirke, dateret 1583. Foto: Erik Fjordside/Livinghistory.dk

til Køges borgmester, bærer et slet hovedtøj yderst, mens det inderste er forsynet med helt tætte, små folder. (Fig. 16) Et lignende hovedtøj ses i epitafiet over præstekonen Anne Nielsdatter. (Fig. 17) Her er hoveddugen mere grov med større folder. Både hovedduge og kraver er krusede, men det ses ikke om det er hele hoveddugen som i Torslunde eller kun fremkanten. Det var almindeligt, at underhuer og underbeklædninger under hue eller andet hovedtøj beholdt nogle af de ældste træk, mens nyheder fandt vej til overhovedtøjerne først.

Skaut omtales som sagt i skriftlige kilder fra Hordaland så langt tilbage, som der findes skifter bevaret, hvilket viser, det er gammel skik, men desværre siges ikke meget om typen.

De afbildede hovedtøjer fra 1500-tallet må være båret med valk. I danske kilder fra perioden omtales "valkehuer".⁴⁶ Valkehuer kan også knyttes til norsk grund gennem Sophie Krummedige, hustru til Eske Bille, der i årene 1519-37 var lensmand på Bergenhus og medlem af det norske rigsråd. Efter Sophies død i 1539, omtales flere af hendes klæder i et inventar fra 1541 optegnet på en af deres gårde i Halland. Her omtales "VIII valchhuffuer, onge oc gode", men ikke om de skulle bæres med hovedduge over.⁴⁷ Der omtales yderligere to sorte valkehuer i inventaret, men heller ikke her fremgår det, om de skulle bæres alene eller sammen med andet, f.eks. håret (trådhue) eller hovedklæde.⁴⁸ Sophie Krummedige

Fig. 19: Epitafium over præsten i Halmstad Sct. Nicolai kirke i Halland, Søren Olufsen og hustru Anne Nielsdatter, ophængt 1595. Foto: Livinghistory.dk

46 Valkehuer kendes også fra Hordaland, f.eks. Fitjar, både de som blev båret med og uden skaut over. Hvor langt tilbage de går vides ikke.

47 Dahl: Et løsøreinventar fra 1541, s. 146

48 Der omtales også trådhuer af silke i Sophie Krummediges inventar, men det eneste krusede tekstiler er tre krusede oploder "III kruszede oplæde". Dahl: Et løsøreinventar fra 1541, s. 147.

og Lisbeth Ulfstand, der er afbildet med et foldet hovedtøj på sin gravsten fra ca. 1540, var desuden beslægtede gennem deres ægtemænd, og viser hovedtøjer af denne type brugt indenfor familien.

Hovedduge findes, som nævnt, omtalt hos kræmmere i Bergen i samme periode.⁴⁹ Disse to "valk" og "hoveddug" har således været brugt i Hordaland siden 1500-tallet, og skautebrug hos bygdebefolkningen i Hardanger kan følges tilbage til 1600-tallet.

Selve måden at kruse hoveddugen på går sikkert længere tilbage i tid end brugen af de hovedduge, der er afbildet i Tyskland omkring 1500. Krusede hovedtøjer kan have været i brug til alle tider. I både England og Frankrig finder man gengivelser af plisserede hovedtøjer fra 1200- og 1300-årene, men her er det hagedugen og hovedbind, der er plisseret og ikke hoveddugen som i de senere tyske moder. Så langt tilbage som til 800-tallet omtales krusede hovedduge, men det er uklart, om det vedrører hovedduge med kruset kant eller plisserede hovedduge.⁵⁰

Sammendrag

Metoden at folde, kruse og plissere hovedtøjerne går langt tilbage i tiden og kan i al fald tidsfæstes til middelalderen. Felleskautet i Hardanger ser ud til at have sine paralleller i krusede hovudbeklædninger brugt i Nordeuropa (Tyskland og Danmark) fra slutningen af 1400- og først på 1500-tallet.

Opsatte krusede hovedduge over valkehuer findes gengivet i Danmark i 1500-tallet. Det er ikke usandsynligt at tyske hansemoder fandt vej til Bergen og Hardanger i renæssancen, og det er måske ingen tilfældighed at felleskautet findes i netop dette område, for Bergen var en af de vigtigste handelsbyer i Norge i perioden og i tæt forbindelse med hansaen. Hovedbeklædninger af forskellig slags blev handlet hos Bergenkødmændene i 1500-tallet.

Men det er også sandsynligt, at adelsmoder fra fruene på Bergenshus, fandt vej til områderne rundt om. Valkehuer kan belægges til norsk område i tiden omkring 1530'erne gennem Sophie Krummedige, og endda nærmere bestemt til Bergensområdet, da hun var frue på Bergenshus i den periode, hvor den hovedtøjstype var højeste mode blandt adelen, og hun var ved sin død i 1539 selv i besiddelse af flere sådanne.

Skaut omtales i skifter fra 1600-tallet og fortsat i brug 1700- og 1800-tallet i de områder i Hordaland, hvor der traditionelt har været en udbredt brug af felleskaut i nyere tid. I afbildninger optræder de fra begyndelsen af 1800-tallet.

Billederne såvel som skifterne siger ikke noget om selve måde foldningen blev gjort på. Foldemetoden (*felling*) kan så vidt have været i brug i 1400-1500-tallet. Om det så er denne tradition, der har holdt sig gennem århundrederne frem til dagens felleskaut, er et åbent spørgsmål. Men det er sandsynligt, at Norges felleskaut er en reminiscens af en mode fra renæssancen.

Efterskrift

I 2015 døde Aagot Noss. Vi var da i gang med et fælles arbejde om hovedbeklædninger, heriblandt det norske felleskaut og middelalderens krusede hovedduge. Det var en fortsættelse af et projekt om krusede hovedtøjer i middelalderen, der fandt sted på Middelaldercentret i Nykøbing i årene 2006-10.

Aagots arbejdsgang var ganske fantastisk. Alt blev skrevet i hånden og sendt som papirbrev. Jeg skrev hendes notater og færdige tekst ind på computer, oversatte til dansk fra nynorsk og tilskrev mine egne. Herefter sendtes udskrift med brev til Aagot, som så rettede i hånden og sendte tilbage. Det var fra starten planen, at en færdig artikel skulle trykkes i Dragtjournalen hvor undertegnede da var redaktør, derfor måtte Aagots dele desuden oversættes fra norsk til dansk. Ofte måtte der ringes frem og tilbage for at få forklaring på et svært norsk ord eller sætning, ting der skulle opklares og oplysninger, der skulle deles. Vi havde igennem tiden megen morskab med at forstå hinandens angivelser af årstal.

Da hun døde, lå en delvis færdig artikel klar. Af forskellige årsager var den ikke blevet helt færdiggjort: flere gravmæler manglede at blive affotograferet, og andre projekter havde krævet opmærksomhed. Det manglende færdiggjordes efter hendes død. Det vedrørte primært nogle flere eksempler fra skifter og gravmæler. Aagots del lå uændret siden 2012.

Desuden var der sammenfald i flere illustrationer i de to artikler: "Koneskaut" og denne, og da begge artikler er trykt her, er gengangerne, fig. 1, 4, 5, 6 og 7 i Koneskaut fjernet her, mens fig. 6 og 7 i denne artikel, er fjernet fra Koneskaut.

49 Dipl. Nor. Bd. XXII, s. 135.

50 Mechthild Müller: "...dass ihr verschleiert sein sollt...", Kopfbedeckungen für Frauen, Kruseler og Krusedug-projekt på Middelaldercentret 2009, s. 2.

Litteratur & kilder

- Archeologische Gesellschaft der Hansestadt Lübeck. Jahresschrift 2/3-1997/1999. Lübeck 2001.*
- Bender Jørgensen, Lise, Camilla Luise Dahl og Catharina Oksen (red.): *Kruseler og krusedug: middelalderens krusede hoveddug*. Projekt på Middelaldercentret, 2006-10. Upublicerede arbejdsrapporter, Middelaldercentret, Nykøbing F. 2010.
- Dahl, Camilla Luise: En kræmmerkones varelager i Malmø år 1569. *Elbogen, årg. 79, 2011*, Malmø, 2012, p. 87-104.
- Dahl, Camilla Luise: Et løsøreinventar fra 1541. *Dragtjournalen*, nr. 3, årg. 2, 2008, s. 142-147.
- Dahl, Camilla Luise: Huffer till theris hoffueder: Sen-renæssancens kvindehuer, ca. 1560-1630. *Dragtjournalen*, årg. 2, nr. 3, 2008, s. 21-52.
- Dahl, Camilla Luise: Strige, glissing, skaut. *Terminologiske undersøgelser af genstandsfeltet "hovedbeklædning" samt typologiske angivelser deraf i skriftlige kilder fra ca. 1200-1600, med særligt henblik på komparative studier af dragtforskningens terminologiprojekter og term anvendelsen i samtidige kilder*. Speciale, Københavns Universitet, Institut for historie, marts 2007.
- Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre forhold, sprog, slægter, sæder, lovgivning og rettergang i middelalderen*, Oslo 1849 – 1990.
- Falk, Hjalmar: *Altwestnordische Kleiderkunde mit besonderer Berücksichtigung der Terminologie*. Kristiania, 1919.
- Gardner, Arthur: Hair and head-dress 1050-1600. *The Journal of the British Archaeological Association, Third Series, Vol. XIII, 1950*. London, 1950, p. 4-13.
- Jensen, Chr. Axel: *Danske adelige gravsten: Fra sengotikens og renaissancens tid*. bd. I-II, Tavlebd. I-V. Kbh. 1951-53.
- Kühnel, Harry (red.): *Alltag im Spätmittelalter*. Berlin, 2003.
- Müller, Mechthild: "...dass ihr verschleiert sein sollt...", Kopfbedeckungen für Frauen. *Kruseler og Krusedug: Middelalderens krusede hoveddug*. Projekt på Middelaldercentret, Nykøbing F., 2009.
- Nienholdt, Eva: Die deutsche Frauenhaube der Frürenaissance. *Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde*. 2. bd, Neuen Folge, Jhrg. 1926-28, s. 102-107.
- Nienholdt, Eva: Haubeformen der Spätgotik und Frührenaissance in der Norddeutschen Hansestädten, *Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde*. 4. bd, Neuen Folge, Jhrg. 1932-34, s. 275-279.
- Noss, Aagot: Før strykejernet. *By og Bygd*. Norsk Folkemuseums Årbok 1964-65. Oslo, 1966, s. 97-112.
- Noss, Aagot: *Joachim Frichs draktakvarellar*. Oslo. 1973.
- Noss, Aagot: *Krone og skaut. Jente – brur og konehovudbunad i Hordaland*. Oslo 1996.
- Noss, Aagot: *Adolph Tidemand og folk han møtte*. Oslo, 1981.
- Prahl, Georg Carl Cristian Wedel: *Norske National-Dragter*. Bergen, 1828.
- Prahl, Georg Carl Cristian Wedel: *Norske Bondedragter*. Bergen, 1848.
- SAB, (Statsarkivet i Bergen) Hardanger og Voss prosti, *Skifteprotokoll: 1713-1801, 1802-1806*.
- SAB, Hardanger og Voss Sorenskriveri, *Skifterettsprotokoll for sorenskriveriet: 1695-1707, 1711-1718, 1718-1721, 1720-1723, 1723-1727, 1735-1739, 1739-1747, 1748-1757, 1757-1769, 1769-1779, 1779-1788, 1788-1800*.
- SAB, Hardanger og Voss Sorenskriveri, *Skifterettsprotokollar for Rosendals gods: 1698-1710, 1720-41, 1748-1791, 1797-1831, 1832-1844, 1844-1852*.
- SAB, Sunnhordland prosti, *Skifteprotokoll: 1690-1729, 1722-1745, 1745-1788, 1786-1877*.
- SAB, Sunnhordland sorenskriverarkiv, *Skifteprotokoller: 1668-1669, 1669-1673, 1693-1695, 1695-1699, 1700-1712, 1717-1722, 1731-1745, 1745-1749, 1749-1751, 1751-1753, 1753-1755*.
- Stueland, Gudrun: *Hardangerbunaden før og no*. Oslo, 1980.
- Zander-Seidel, Jutta: *Textiler Hausrat. Kleider und Haustextilien in Nürnberg von 1500 bis 1650*. Deutscher Kunstverlag, München, 1990.
- Zander-Seidel, Jutta: "Haubendämmerung". Frauenkopfbedeckungen zwischen Spätmittelalter und Früher Neuzeit, in: Schwinges, R.C. and R. Schorta. *Fashion and Clothing in Late Medieval Europe*. Riggisberg, 2010.

Koneskaut

Af Aagot Noss

I visse område i Norge har konehovudbunaden vore skaut. Lengst og best har skautetradisjonen halde seg i Hordaland. Skaut har likeins vore bruka i Telemark, også i Setesdal.

Nemninga *skaut* er nytta om eit firkanta stykke kvitt lin- eller bomullslerret. Ordet tyder snipp eller hjørne og viser til tystykket slik, det er, når det er bretta i trekant og før det blir bunde på hovudet. Måten å brette, stelle til og binde på skautet har vore ulik i dei ulike områda. Skautet var bunde over ein valk. Dei to, skaut og valk, må passe til einannan.

Skauteområdet, så vel i som utanom Hordaland, har vore større enn tilhøvet er i dag. Skautet blir framleis (2006) bruka, då til rettigt fint, til dømes på Voss, i Hardanger og Fana.

Det er to eller tre ulike måtar å stelle til skautet på. Det eine er, at det glatte skautet blir bretta i trekant, lagt over valken og forma for kvar gong, det skal brukast. Slik har det vore gjort m.a. i Fana, Kvinnherad og Os i Hordaland og likeins i Telemark og Setesdal.

Skautet, svartnas- eller kristnasduken, som høyrer Voss til, er stiva, bretta og lagt på valken før det blir sett på hovudet.

I delar av Hardanger brukar dei *felleskaut*, felle vb. felt, felt leggje i små tette ståande folder. Det er dette skaut vi omtaler i det følgende. (Fig. 1)

Fig. 1: Skauting Hardanger, 1939. To skautekoner hjelper einnan med skautet før dei går inn i kyrkja. Foto: Norsk Folkemuseum, NF W 11201 F.

Felleskaut

Det er to variantar av felleskautet, *kvammaskautet* som blir brukt i Kvam, og *sørffjord-* eller *hardangerskautet*, som det helst blir kalla, fordi dette skautet i dag blir bruka i heile Hardanger, ikkje berre i sitt opphavlege bruksområde, Sørffjorden. Skilnaden mellom kvamma- og sørffjord- eller hardangerskautet ligg i brettainga av skautetyet før det blir felt. Dei to skauta er elles laga av same vyrke, og fellemåten er i både høve det same.

Skautefelling:

Elisabeth Vik, f. 1907, som har heime i Øystese, er skautefellar. Ho har arbeid med skautefelling heile året rundt.

Vyrket.

Til eit skaut brukast eit kvadratisk stykke kvitt bomullslerret. Det gamle var linlerret. Skautelerretet må vera passeleg tunt, ikkje for tunt og ikkje for tjukt, seier Elisabeth Vik. Det er grovleiken i tyet som avgjer om skautet blir grovfelt eller finfelt. Skautet lagar Elisabeth slik: Først klipper ho jaren av tystykket, vaskar or appreturen, tørkar og faldar tyet. Det ferdige skautet er 85–90 cm i firkant.

Bretting av skautet.

Så skal ho brette skautet. Ho legg skautet med vranga opp. Så brettar ho skautet i trekant slik at snippen som ligg under, er større enn snippen over. Ho vender skautet og brettar snippene slik at spidsen treffer lina. (Sjå teikninga, Fig. 2)

Stivelsen

Stivelsen ho brukar, er risstivelse som det skal vera litt blått i. Ho slår på kokande vatn og vispar opp stivelsen. Elisabeth lagar til to slag stivelse, ein tunnare som ho brukar først og som har lettare for å trenge inn i tyet, og ein tjukkare som ho brukar etterpå.

Til fellinga

Til fellinga brukar dei: fellebrett som er av tre, eit par fellepinnar og ein syl. Det gamle var at dei sat med fellebrettet i fanget, støtta mot bordet. Elisabeth har fått laga til ein fellekrakk og lagt ei glasplate oppå trebrettet for at skautet ikkje skal bli grått medan ho arbeider med det. Fellepinnane som Elisabeth brukar, er pianostrengar. Tidlegare bruka ho paraplyspiler, medan det "gamle" var trepinnar. Også messingspiler har vore bruka. Etter at skautet er felt, set ho i eit par kvite band. Det er eitt band i to diagonalt motsette hjørne.

Sjølve fellinga

1. Ho brettar skautet, sjå teikning 2. Når skautet er bretta som vist på teikningane, skal ho til med stivinga. Ho væter ei trefjøl, eller dei kan bruke eit trekvitt bord.
2. Ho legg skautet på bordet, og kjevlar brettane for å få dei skarpe.
3. Ho gnir skautet inn med stivelse så det blir gjennomvått. Ho brukar først den tunne, så den tjukke stivelsen. Ho tek til på midten og gnir utover mot kantane, men stivelsen går ikkje ut i snippene på skautet.
4. Fellebrettet ligg på fellekrakken. Ho vaskar brettet før ho legg skautet på.
5. Ho spenner skautet fast til det nyvaska fellebrettet med ei trespile. Den eine enden av skautet legg ho i tre store foldar. Fellinga kan ta til.
6. Ho arbeider frå høgre mot venstre. Ho legg ein fellepinne under skautet, jamnar tyet godt til og lagar ein fold, legg ein fellepinne oppå skautet og jamnar til ein fold. Ho feller heile skautet med skiftevis å leggje dei to pinnane under og oppå skautet.
7. Ho rettar inn foldane med sylen. Ho gnir på stivelse etter kvart som det trengst, slik at tyet alltid er vått.
8. Når ho har felt den eine halvdelan av skautet, tek ho av trespila, snur fellebrettet og feller den andre halvdelan.
9. Når ho er ferdig med fellinga, går ho først over skautet med sylen og rettar inn foldane.

Skautestivinga

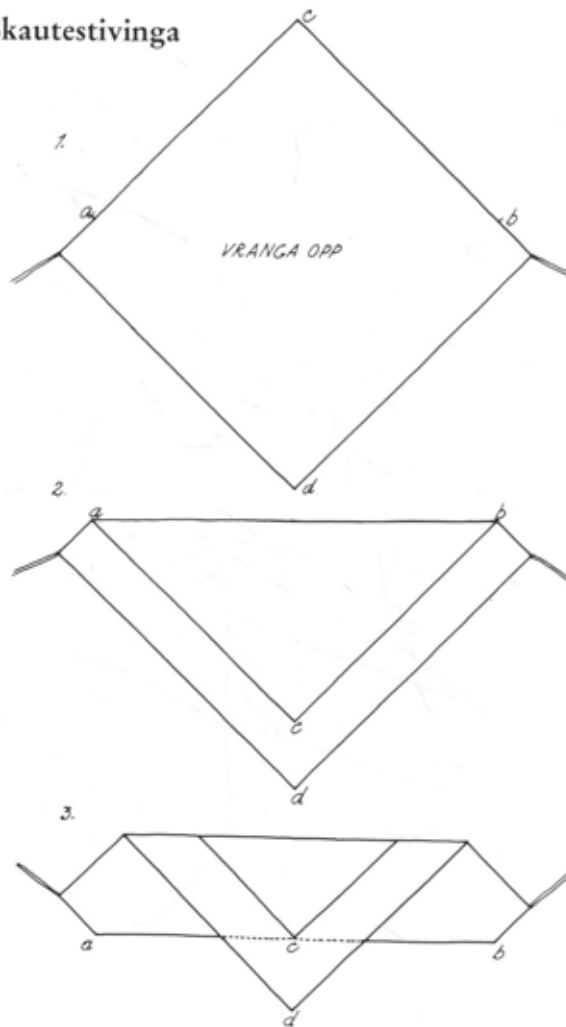

Fig. 2: Bretting av felleskaut, «Sørfjord-« eller «Hardangerskaut». Teikning laga av Solveig Meyer.

- Dinest gnir ho skautet inn med stivelse. Til slutt tørkar ho stivelsen av med ein klut.
10. Ho legg eit reint, kvitt plagg oppå skautet og kjevlar det nedi. (Plagget er stort nok til å gå rundt heile skautet.)
 11. Ho legg eit reint, kvitt plagg oppå skautet og kjevlar det nedi. (Plagget er stort nok til å gå rundt heile skautet.)
 12. Så snur ho fellebrettet, brukar ein steikjekniv og løyser av skautet med det kvite plagget som ligg over den eine skautesida. Når skautet er teke av fellebrettet, brukar ho sylen og rettar inn foldane på den sida av skautet som har lege inn mot fellebrettet, og ho gnir skautesida inn med stivelse. Til slutt brattar ho plagget som no ligg under skautet, rundt skautet på oversida og kjevlar det nedi.
 13. Skautet som ligg inni det kvite plagget, heng til tørk framfor ein elektrisk omn. Tørketida er 3-4 timar.
 14. Når skautet er tørt og medan det enno er varmt, skal ho “rive opp skautet”. Ho legg skautet på ei fjøl og tek av plagget. Så tek ho tak i snippene og dreg slik at foldane går frå einannan. Ho glattar snippene og knytebanda med strykejernet.
 15. Til slutt rullar ho skautet i hop slik at foldane treffer riflene. Det er ei kunst å få det til.
 16. Skautet er rulla saman. Ho legg det samanrulla skautet inn i blått papir for at “dagjen ikkje skal koma til”, slik at den kvite fargen kan halde seg.¹

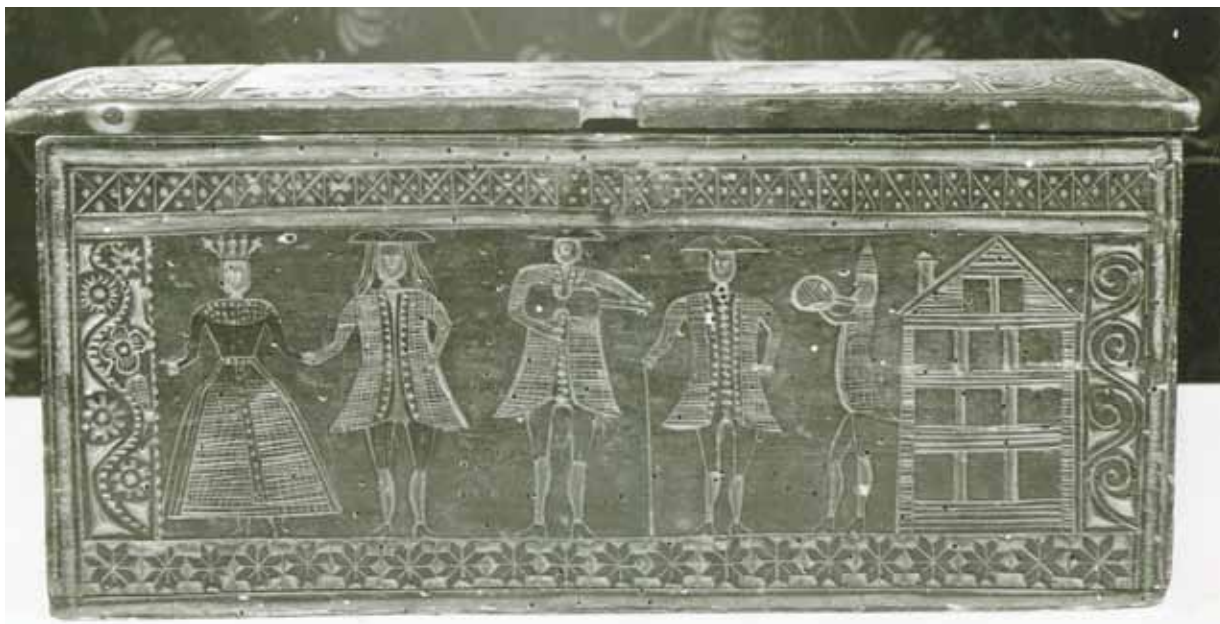

Fig. 3: Skautet blir oppbevart i skautekista. Elisabeth Vik har ei skautekista som har tilhøyrt Gyro Vik, f. Flotve 1828, g. 1849, d. 1910. (Noss, reg. Øystese 1963)

Den gamle skautefellinga har gått føre seg på delvis anna vis. Kvardags- eller heimeskautet var grovfelt og stiva med surmjølk. Det var få, til dømes berre ti foldar. Desse skauta felte kvar og ein sjølv. Kyrkjeskautet var finfelt med stivelse, og det var gjerne spesialistarbeid. Ein gamal skautefellar, Ingebjørg Trå f. 1859, bruka denne reiskapen: Fedlabrettet, eit trebrett kledd med sink, og to lange “stikkor”, ei stålspile så tjukk som ein overlag fin spøte- eller strikkepinne, og ei stikke som var spikka av klunger (nyperosegrein) og som var endå finare. Trestikka vart stelt til på dette viset: Dei 4-kløyvde klungeren, tok mergen ut og lét han liggje til tørk på omnen ein par månader før dei spikka han til. Stikka var smal og fin som ein strikkepinne omlag 35 cm lang. Klunger er eit seig vyrke og toler difor å bli spikka så grant. Og slik arbeidde Ingebjørg: “På det (fedlabrettet) la ho skautet og heldte tjukk koka stivelse på. Så tok ho ei lang reinflekt nyperosegrein, fin og smal som ein strikkepinne. Den stakk ho under tyet og kneip med baae hender frå midten og utetter til tyet låg glatt og stramt um pinnen, so trakk ho pinnen ut”, står det i Klara Semb sine notat og legg til: “Fingrane hadde bøygd seg etter fedlingi avdi ho hadde sote og knipe dei fine follane so alle fingre på venstre handi svinga sterkt yver til vinstre og på høgve (handi) til høger”.²

1 Noss: 1996, s. 57-60, teikning 1-17.

2 SEMB, g:I. Bunad- og folkedraktrådet.

Bruk

Skaut blir (2006) bruka ved familiehøgtider, så som bryllaup, konfirmasjon og barnedåp, forutan ved feiringar av ulike slag, først og fremst 17. mai. Skautet er såleis ein fest- og høgtidshovudbunad, men det har ikkje alltid vore så.

Skauting med hardangerskaut. Til hovudbunaden høyrer: valk, skaut og skauteband. Skautet er legg over valken. Ho har lagt knytebanda i kross over framhovudet og knytter dei bak i nakken under skautesnippen. (Fig. 4) Skautet er påsett. Eit par kvitsauma skauteband er lagde over og gøymer knytebanda. (Fig. 5) Skautet sett attantil. (Fig. 6)

Fig. 4: Marta Totlandsdal f. 1903 viser korleis ho set på seg hardangerskautet. Ho har lagt skautet på valken. Ho har bretta venstre hjørnet på skautet og laga ein fold som går inn mot øyra. Folden kallast dregle etter bandet som sit i hjørnet. (Dregill, gamalnorsk, band.) Ho har lagt knytebanda i kross over framhovudet og knytter dei bak i nakken under skautesnippen.

Fig. 5: Skautet er påsett. Eit par kvitsauma skauteband er lagd over og gøymer knytebanda. Marta er vinterkledd. Ho har svart trøye, sauma bringeklut og i den svartsauma halsskjorta sit to søljer.

Fleire av mine informantar kjenner til og har følgt på nært hald endringa eller innskrenkinga i skautebruken frå skauting dagstøtt til sjeldsynt høgtidsbruk.

Brura fekk skautet på for første gong andre bryllaupsdagen. Brurkonene, dei som kledde brura, skulle også skaute nykona. Då skautet var kome på, skjenkte dei skautedrammen, og det vart tala om korleis nykona tok seg ut med skaut. I Granvin vart brura skauta med “slettaskaut” den eine dagen, og “fedlaskaut” (yngre) den andre, opplyser Klara Semb i sine notat. I dag (2006) er det slik at brura byter om og får på skautet om kvelden bryllaupsdagen.

Brura hadde skaut med i heimefølgje, kor mange var eit økonomisk spørsmål. Det var gjevt å ha mange skaut.

Skaut til kvardags, helg og høgtids.

Ei gift kvinne gjekk med skaut kvar dag livet ut. Ei kone skulle aldri stige skautalaus or senga, heitte det. Somme minnest ei og anna gamal kone som sat i senga og batt skautet på før ho sto opp om morgonen. Til heimaskautet, som kvardagsskautet vart kalla, var det ikkje valk, er det opplyst i Kvam.³

Fig. 6: Skautet sett attantil.

³ Noss: 1996, s. 68-69.

Kvar søndag var det skautbyte. Dei gjekk med same skautet inne og ute frå søndag til laurdag. Heimaskautet vart også bruka i gravferd den tid avskilen med den døde var frå heimen, ikkje frå kyrkja.

Kona var lagt i kista med skaut. Kyrkjeskautet vart, som namnet fortel, bruka i kyrkja, men også i bryllaup. Sommarstid når dei fór til til kyrkje, frakta dei skautet i kyrkjeskrinet saman med forkleet og anna dei var redde for å få sjøskvett på, og så sat dei i fjæresteinane og hjalp einannan med å binde skautet på. *"Det har eg sett mange gonger både her (Norheimsund) og i Øystese"*, sa min informant.

Ei enke gjekk med ufelt (Kvam) skaut utan valk, "flattskaut". Og det gjorde dei ein par års tid. I Sørfjorden har enkeskautet visstnok vore grovfelt. Ei enke som gifter seg om att, bruka skaut då ho sto brud. Berre førstegongsbrura kunne ha krone.

Skammaskautet, skaut bruka av ei ugift mor, "tausekjerring", omtalar den nyss nemnde informanten som eit skaut utan foldar og som vart knytt bak. Skikken var, at dersom barnefaren gifta seg med ei anna, kunne den ugifte mora be kona om å knyte skammaskautet. Ei jente gjorde dette etter at skikken eigenleg var avlagd. Folk sa då til henne at dette trong ho ikkje ha gjort, men jenta svara: *"Eg har ikkje plikt til det, men rett til det"*. (Kvam i Hardanger.)

Det er ingen av informantane, som har bruka skaut til kvardags. Det høyrer tidlegare ættled til. Generasjonsskifte med omsyn til skautbruk, kan illustrerast ved ei utsegn som seier, at ei som var fødd 1864, gift 1882, bruka skaut til kvardags ei tid det første ho var gift, seinare berre til helg og høgtids. Mor hennar att derimot bruka skaut dagstøtt.⁴ Ei av dei siste som gjekk med skaut kvar dag all si tid, skal ha vore "Mor Utne", Torbjørg Johannesdotter Uttne, f. 1812, d. 1903.⁵

Skautet vart, heiter det, først avlagt til kvardags, dinest til helgebruk. Lengst heldt det seg til kyrkjebruk for så å gå over til fest- og høgtidsbruk, slik tilfelle no er. (Fig. 7-9)

Fig. 7: Barnedåp. Ullensvang kyrke. To koner med sørfjordskaut og ei jente med håret lagt opp i nakken. Foto: Norsk Folkemuseum (NF W. foto).

Fig. 8: Tre skautekleddede koner, 1937. Kvammaskautet. Kona til venstre har kvardagsskaut utan valk. Dei andre to er kyrkjekleddede med felleskaut, underskaut og valk. Foto: Norsk Folkemuseum (NF 1939).

Fig. 9: Kona Sigrid Sjursdotter Skutlaberg f. 1835, d. 1916, g.m. Johannes Larsson Torehagen f. 1828, d. 1914. Dei budde i eit gammalt hus på Tolo. Sigrid sit med "tekstbøkene" sine. Jørgen Vikør f. 1897 Norheimsund tok dette biletet i 1914. Han har fargelagt det slik han mintest Sigrid gjekk kledd. Ho har kvardagsskaut på hovudet. Det er ikkje felt, og ho har ikkje valk under. (Til kyrkjebruk var det felt skaut og valk.) Ho gjekk slik dagstøtt. (NOSS reg. 1979.)

4 Noss, reg. Kvam 1963.

5 Stueland: 1980, s. 53.

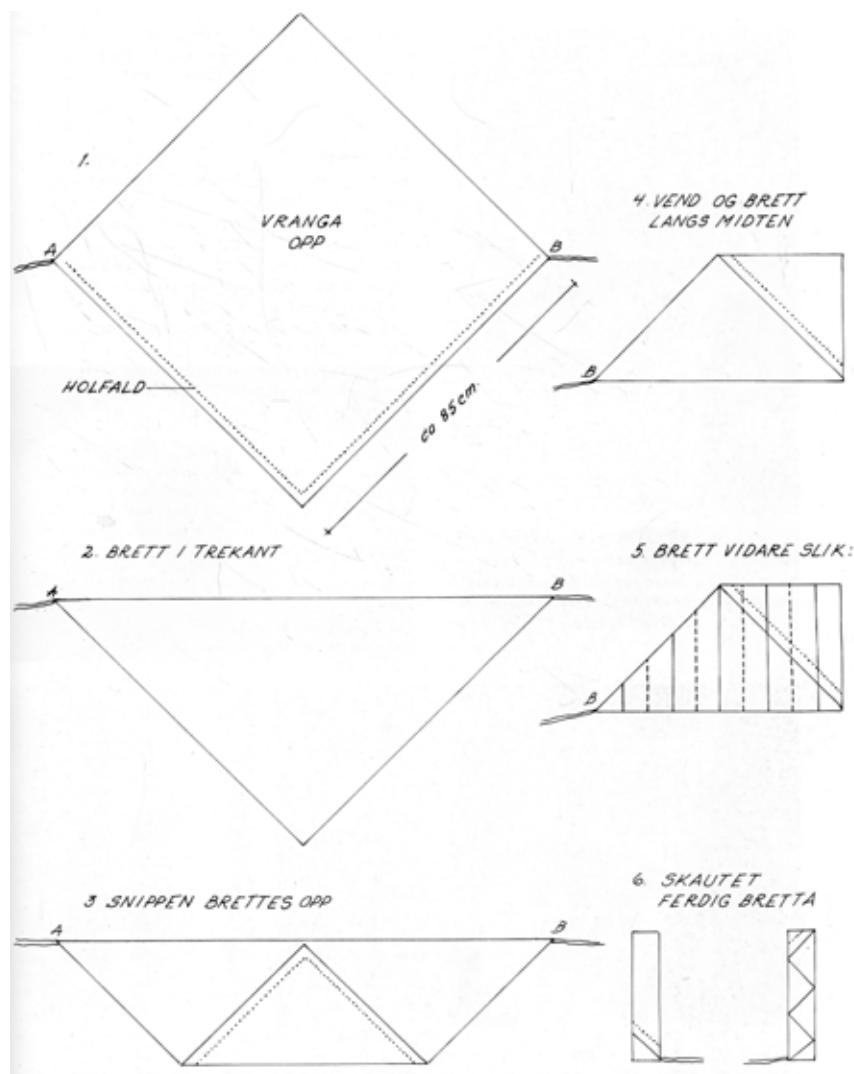

Fig. 10: Bretting av «slettaskaut». Granvin (NF 50-36). Teikning laga av Solveig Meyer.

Slettaskaut

Slett eller glatt skaut har vore bruka i Granvin, Ulvik og Eidfjord. Skautetyet var eit firkanta stykke bomullslerret, ca. 90 x 90 cm. Langs tre av sidene er ein brei fald, langs ei side ein smal fald. Somme skaut har holfald eller utdragssaum innanfor falden på to av sidene. Skautet har eit par knyteband som sit i to diagonalt motsette sider. Skautet vart lagt i djupe foldar med brettar som var så skarpe at dei synte når skautet vart bruka. (For brette måten, sjå teikning og foto av samanbretta skaut NF 50-36.)

Samandrag

Skautebruksområda er i manns minne blitt færre og dimed også talet på skautevariantar. Det er berre det finaste skautet, kyrkjeskautet, som blir bruka, og då avgrensa til bruk ved visse høve. Også innanfor kyrkjeskautvariantane har det gått føre seg ei einsretting. Felleskautet bruka i Sørfjorden er så å seia einerådande og blir bruka så vel i kvammaskaut- som slettaskautområde. I og med at skaut ikkje blir bruka til kvardags og helg, er dei grovare felte og mindre fine skauta avlagde, liksom enkeskaut og skammaskaut er "en saga blott".

Bilettilfanget

Fotografi frå og med andre halvdel av 1800-åra og fram til i dag, viser skautebruk, først og fremst til høgtidsbruk. I kunstnarane sine framstillingar har ein døme på bruk av både felleskaut og slettaskaut. Dei eldste døma på felleskaut er sørfjordskaut frå 1817.⁶

Koner med felleskaut heimfesta til Kvam, har Adolph Tidemand på sine teikningar, akvarellar og oljebilete. Dei eldste tidfesta til 1843, dei yngste skriv seg frå første halvta av 1870-åra.⁷

⁶ N. Hertzberg akvarell. NOSS, 1973.

⁷ Noss: 1981, s. 43, 44, 47, 50 (Kvam) s. 63, Grovfelt skaut, Ullensvang.

Koner med felt skaut, sørfjordskautet, er det dømme på i Tidemands produksjon og i Prahls publikasjonar frå 1848 og 1829.

Kor langt attende?

Skaut er umtala som konehovudbunad i sagalitteraturen. Skautet kan vera nærare definert som *kvennaskaut*, *striskaut*, *gullrend strikskaut*, skaut med gullrender.⁸

Kruset skaut er registrert 1352 i eit testamente⁹ og *krusad skaut* er med i ei forteikning over lausøyre i 1353.¹⁰ I ei medgift tidfest til 1379, (mogleg eldre, skriv Dahl) er, “*Twæir glizingar eit krusat skaut*”.¹¹

Kruset eller krusad skaut kan ha vore eit felleskaut. Det er skautet som er krusat, og skautet var, som omtala ovanfor, eit tystykke bretta i trekant som dekte heile hovudet. I gamalnorsk tid har skautet hatt same funksjon.¹²

I bilettilfanget frå seinmellomalderen er det i Tyskland dømme på hovudbunader med tette ståande folder lik dei ein har i felleskautet. Eldst er kan hende biletet frå 1480 av ei kvinne med “felt” hovudbunad.¹³ Eit anna bilete frå tida rundt 1505 viser ei kvinne frå Lübeck med foldelagd hovudbunad mykje lik fellinga i Hardanger.¹⁴ I tillegg til dette kan fins ulike avbildningar frå Nordtyskland og Danmark av borgersker, med skaut felt på samme vis som i Hardanger eller Kvam.¹⁵ Dei er kan hende ein hanseatiskt mote, som har funne vegen til dei skandinaviske land.

Frå Norge finnes bere få bileta frå den perioden, men frå Danmark er det gjengitt kvinner med skaut felt på samme vis. Ogso disse hovudbunader ser ut til at vere brukt over ein valk på samme måte som dei norske.

Slike se ein for eksempel i eit antependium frå Torslunde kirkje, Sjælland datert 1561 (nu i Nationalmuseet i København). Dette viser ein gudstieneste der alle kvinner ser ut til at ha felte skaut. Dette bilete viser landsbygden på 1500-talet. Som overklasse mote fans det nok tidlegere, det er for eksempel gravsteiner frå kring 1530-1550-talet.¹⁶

Måten at felle skautet på går sikkert lenger attende i tid enn bruken av felleskautet i Tyskland kring 1500. Felte hovudbunader kan ha vore i bruk til alle tider. I både England og Frankrike kan ein sjå felte hovudbunader frå 1200- og 1300-talet, men her er dei hakeduken og hovudbandet som er felt, ikkje skautet slik som i den seinere tyske borgarmoten.¹⁷ Bileta seier ikkje noko om måten fellinga har vore gjort på.

Felleskauttet eller felling kan etter dette ha vore i bruk på 12-1300-talet og på 14-1500-talet. Om det er så at tradisjonen har halde seg gjennom hundreåra fram til dagens felleskaut, er eit ope spørsmål. Felleskautet i Hardanger ser ut til å ha sine parallellar i felte hovudbunader bruka i Tyskland og Danmark på slutten av 1400- og først på 1500-talet.

Fig. 11: «Vigør 23/8 43» Kone med felt skaut, truleg utan valk under, Kvam. Teikning: Adolph Tidemand (Skissebok NG B 4548, blad 18), Foto: Norsk Folkemuseum.

8 Falk 1919, s. 100f.

9 DN IV, s. 287.

10 DN IV, s. 290.

11 DN IV, s. 319, Dahl: 2006, s. 1, jf. Falk 1919, s. 100.

12 Falk: 1919, s. 100 ff.

13 Kühnel: 2003. Abb 50, s. 116

14 Archeologische Gesellschaft der Hansastadt Lübecks Jahresschrift 2/3 1997/1999.

15 Nienholdt: 1932-334, s. 275ff.

16 Jensen: 1951-53, Tavlebd. I-V.

17 Gardner: 1950.

Lin med krusekant

Dahl har i sine publikasjoner m.a. artiklane: *1300-tallets krusede hoveddug*¹⁸ og *Kruseler, krusedug, kruset dug, krusad skaut, kruseskaut*¹⁹ drøfta hovudlin med “kruset, flæsed eller takket kant”, når og korleis det var brukt.

Dahl skil mellom to variantar av ”krusede hovedtøj”:

1. Lin med ein enkel krusekant. Kvinnehovudty med krusekant er, skriv ho, omtala alt på 800-talet. I Spania fins det både på 1000–1100- og 1200-talet bilete som viser hovudbunad med krusekant. Slike har vore bruka i Nordeuropa frå 1200-talet og frametter.²⁰ Kan hende er det ein enkel krusekant ein ser på hovudbunadene med bendike. Framstilt på altertavlene i Tresfjord kyrkje ca. 1325, Tingelstad kyrkje ca. 1300–1325, Oddatavlen ca. 1300–1325.²¹
2. Lin med fleire lag krusar, har vore mote i Tyskland frå midten av 1300-talet og frametter.²²

Bruk

Lin med ein enkel krusekant og lin med fleirlagde krusar vart lagde rundt framhovudet. Somme er kombinert med hakebind.

Tillagingsmåten for enkel og fleirlagd krusekant har vore annleis enn til felleskautet. Det ligg nært å jamføre lin med enkel krusekant med “kniplingen” som høyrer med til den kvite konehuva i Sogn.

Kari Vinjum f. 1906 i Aurland Sogn viste (1970) korleis ho pla stive og stelle til kniplingen og koneluva. Kniplingen er eit rektangulært stykke kvitt bomullsty påsett ei blonde. Ho vaskar, stivar og stryk kniplingen. Ho formar blonden først med fingrane og tek så pipejernet i bruk. Ho vermer teinen som sit i pipejernet i kokande vatn, formar blonden over teinen og så over fingrane enno ein gong. Når kniplingen er ferdig, rullar ho han i hop, knyter rundt knytebanda og set han bort til han skal brukast.

Når ho kler på hovudbunaden, bitt ho fyrst på kniplingen, og set så på luva. Ho legg eit samanbretta silkeplagg “Hueduken”, utanpå luva innanfor kniplingen og knyter ei sløyfe midt oppå. Ein parallell til luva med knipling, er mogleg jentehovudbunaden som har vore bruka i Røldal i Hardanger.

Kniplingsluva som luva vart kalla, var av kvitt linlerret. (Ho er av ein annan type enn sogne-luva.) Til rettigt fint sette dei ei blonde etter framkanten heiter det. “Pige fra Røldal (Høitidsdragt)” (Fig. 13), har kvit luve med rysjblonde langs framkanten. Eit mønstrut silkeband ligg rundt framhovudet innanfor blonda.²³ Utsegner heimfeste til Fitjar i Sunnhordaland, går ut på, at til høgtid vart det bruka ei hekla foldelagd blonde attved ei luve av til dømes svart eller blått ullty.

Fig. 12: Kone fra Aurland i Sogn (i fotoatelier). Kvit konehuva er med kvit krusekant langs framkanten. Utanpå luva er lagt eit samanbretta tørkle “Hueduken”. Håndkolorert foto, fra serien “Norske Nationaldragter” (nr. 17) fotografert av Marcus Selmer (1819-1900), Norsk Folkemuseum (NF 10 314).

18 Dahl: 2006, s. 1-20.

19 Dahl: 2005, s. 1ff.

20 Dahl, Vedeler & Carretero: under trykking [2008].

21 Morgan: 1995.

22 Grönke & Weinlich: 1998.

23 Noss: 1996, s. 80f.

Kona på biletet av ekteparet Raunholm på Fitjar, har blonderysj som truleg sit på luva. Denne er gøymd under eit tørkle. (Fig. 14) Eit anna fotografi ca. 1870 viser tre småjenter med luve og blonderysj.²⁴

Samandrag

Kniplingen i Sogn, blonderysjen i Røldal og på Fitjar er kan hende ei vidareføring av den enkle krusekanten kjend frå mellomalderen eller frå borgarmota på 1600-talet. Det ser ut til, skriv Dahl, at det på 1500-talet har vore bruka små huer med ein enkel krusekant og, skriv Jones, i borgarmota på 1600-talet. Kan hende kan kniplingen som den dag i dag (2006) blir bruka til sogneluva, seiast å ha ein fleire hundreårig tradisjon attom seg. Lin med fleirlagd kruserand kjenner eg ikkje til har vore bruka i norske folkdrakter.

Krusane har vore av ulike slag, og laga på ulike vis:

1. Små tette ståande folder. Felleskautet i Hardanger.
2. Enkel krusekant, mogleg lik kniplingen bruka til koneluva i Sogn.
3. Fleirlagd krusekant, mogleg laga lik en rekonstruksjon av ”dronning Helvegs hoveddug” utført av Dorothy Jones.²⁵

Spørsmålet er om det i nemningsbruken er noko som viser eller kan vise til dei ulike typane krusar. Er krusad, kruset til dømes bruka berre um felleteknikken, eller er det ei felles nemning bruka om ulike tillagingsmåtar?

Efterskrift

Denne artikkel færdiggjort i 2007 var oprindeligt skrevet som et upubliceret arbeidspapir til projektet: Kruser og krusedug: Middelalderens krusede hoveddugge (Lise Bender Jørgensen, Camilla Luise Dahl & Catharina Oksen). Projekt på Middelaldercentret 2006-10, Nykøbing F. 2010. Artiklen var et delvist omarbejdet uddrag af kapitlet ”Koneskaut ” i *Krone og skaut*, Oslo 1996.

Fig. 14: ”Pige fra Røldal. (Høitidsdragt)”. Ho har kvit luve med ei kvit blonde påsett framkanten. Eit raudt mønstrut silkeband er lagt om framhovudet og knytt bak. Foto: Universitetsbiblioteket, Bergen.

Fig. 14: Asbjørn Olsen Raunholm, f. 1843, d. 1931 og kona Inger Persdotter, f. Presthaug 1841, d. 1924, Fitjar. Hovudbunaden er kan hende kyse med kvit blonderysj langs framkanten. Over luva er lagt eit svart tørkle knytt under haka. Avfotografert: Bunad- og folkedraktrådet.

24 Noss: 1996, s. 113.

25 Dahl & Jones: 2006.

Litteratur

- Archeologische Gesellschaft der Hansestadt Lübeck*. Jahresschrift 2/3-1997/1999. Lübeck 2001
- Dahl, Camilla Luise: Kruseler, krusedug, kruset dug, krusad skaut, kruse skaut, i *Dragthistorisk opslagsværk for nordisk middelalder*. Upub. Ordbog, Middelaldercentret, 2005.
- Dahl, Camilla Luise: 1300-tallets krusede hovedduge: Rekonstruktionsforsøg af dronning Helvegs hoveddug afbildet i Næstved Skt. Peders Kirke. Rekonstruktion af Dorothy Jones. *Workpapers – Tekstiltforskning på Middelaldercenteret* vol. 2. 2006.
- Dahl, Camilla Luise, Marianne Vedeler, Concha Herrera Carretero: *Report on the textiles from Burgos Cathedral in Patrimonio Nacional, Palacio Real Madrin, Spain*. Middelaldercentret, 2008.
- Falk, Hjalmar: *Altwestnordische Kleiderkunde mit besonderer Berücksichtigung der Terminologie*. Kristiania, 1919.
- Gardner, Arthur: Hair and head-dress 1050-1600. *The Journal of the British Archaeological Association, Third Series, Vol. XIII, 1950*. London, 1950, p. 4-13.
- Grönke, Eveline & Edgar Weinlich: *Mode aus Modeln. Kruseler- und anderen Tonfiguren des 14. und 16. Jahrhunderts aus dem Germanischen Nationalmuseum und anderen Sammlungen*. Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, 1998.
- Jensen, Chr. Axel: *Danske adelige gravsten: Fra sengotikens og renaissancens tid*. bd. I-II, Tavlebd. I-V. Kbh. 1951-53.
- Kühnel, Harry (red.): *Alltag im Spätmittelalter*. Berlin, 2003.
- Nienholdt, E.: Die deutsche Frauenhaube der Frürenaissance. *Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde*. 2. bd, Neuen Folge, Jhrg. 1926-28, s. 102-107.
- Nienholdt, E. Haubeformen der Spätgotik und Frührenaissance in der Norddeutschen Hansestädten. *Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde*. 4. bd, Neuen Folge, Jhrg. 1932-34, s. 275-279.
- Noss, Aagot: *Adolph Tidemand og folk han møtte*. Oslo, 1981.
- Noss, Aagot: *Høgtider og samkømer*. Norsk Folkeminnelags Skrifter nr. 90. Oslo, 1963.
- Noss, Aagot: *Joachim Frichs draktakvarellar*. Oslo. 1973.
- Noss, Aagot: *Krone og skaut. Jente – brur og konehovudbunad i Hordaland*. Oslo 1996.
- Noss, Aagot: *Nærbilete av ein draktskikk*. Frå dåsaklede til bunad. Oslo, 1992.
- Olafsen, O.: *Kvam i fortid og nutid*. Norheimsund, 1921.
- Plahter, Unn, Erla B. Hohler, Nigel J. Morgan & Anne Wichstrøm: *Painted Altar Frontals of Norway, 1250 - 1350, Bd. 1-3*. London, 2004.
- Prahl, Georg Carl Cristian Wedel: *Norske National-Dragter*. Bergen, 1828.
- Prahl, Georg Carl Cristian Wedel: *Norske Bondedragter*. Bergen, 1848.
- Stuland, Gudrun: *Hardangerbunaden før og no*. Oslo, 1980.

Lad

- stadig et aktuelt forskningsobjekt

Af Bjørn Sverre Hol Haugen

Aagot Noss var utdannet filolog, noe hun trakk vekslers på gjennom hele forskerkarrieren sin. I hennes tid som student sammenfalt dessuten filologiens og etnologiens forskningsmetoder, i Norge kjent som “ord og sed-granskinga”, med tydelig inspirasjon fra den tyske “Wörter und Sachen”-forskningen. Forskningsperspektivet var å finne objektenes felles opprinnelse gjennom benevnelser; metoden var kartografi.

I mange av arbeidene Aagot Noss utførte, behandlet hun dialektbetegnelser og skriftlige begreper knyttet til kvinnehodeplagg. Hun fant belegg fra norrønt språk, og hun viste hvordan enkelte ord holdt seg i bruk helt fram mot vår tid. Mellom disse ordene var også det alderdommelige hodeplagget *lad*, som Aagot Noss forklarer slik:

”*Lad*’ eller *la*’ (gamalnorsk *hlað n.sg.*) er eit prydband som er ’pålagt’ eitkvart, det er prydnader. Substantivet er laga til vb. *lada* (gamalnorsk *hlaða v.*) som tyder å leggje noko i ein viss orden anten ved sida av eller oppå einannan”.¹

Seinsommeren 2015 var jeg på feltarbeid i det sørøstlige Tsjekkia, i området ved grensa til Slovakia, som kalles for slovakisk Moravia. Der fant jeg som forventet en rik og levende draktkultur. Gjennom historiske landsbyfester og religiøse høgtider så vel som den nyskapte vinfestivalen i Uherské Hradiště, finner en stor del av befolkningen anledning til å kle seg i sine lokale drakter. Det er helst de unge som er draktbrukere, og de fleste er medlem i en eller flere folkloregupper. De synger i kor, danser folkedans og spiller tradisjonsmusikk.

I det regionale museet Slovácké muzeum, hadde de året før åpnet ei stor utstilling om draktene i området. Ansvarlig for etnografisk avdeling i museet, magister Marta Kondrová, viste meg velvillig omkring. Ganske raskt festet min oppmerksomhet seg ved en av draktfigurene. Jeg ble fascinert av likheten mellom hodeplagget på denne kvinnefiguren fra Stráni og noen av de norske kvinnehodeplaggene.

Håret var på draktfiguren viklet inn i bånd, nokså likt det vi finner i “vippe” fra Telemark, “rogger” fra Hordaland eller “røyrt hår” fra Sogn, i Norge. Sammen med det rektangulære, dekorerte stykket stoff som var montert glatt over hodet foran de oppsatte flettene, var det likevel draktskikken i Hallingdal jeg fikk sterkest assosiasjoner til. Teksten i utstillingen fortalte at dette var ei brudepike fra Stráni, men hodeplagget hennes hadde altså sterke likhetstrekk med et norsk brudehodeplagg, det såkalte “korilsteinshårlaget” i Hallingdal.

Etter noen dager med intens dokumentasjon og deltagende observasjon av lokale festskikker, fikk jeg anledning til å besøke museets bibliotek. Der fant bibliotekaren Ivéta Mátlová fram et utvalg publikasjoner. Og i ei av bøkene dukket hodeplagget opp på nytt, denne gangen avbildet som utbrettede, rektangulære stykker med snørebånd i endene. Boka presenterte drakter fra området Hornácko, som ligger langt sør i slovakisk Moravia.² Sett alene var de umiskjennelig like “jentebora” i Sogn og “perleband” i Valdres; begge varianter har Aagot Noss karakterisert som hodeplagg av “lad-typen”. Men hva kaltes så disse delene av hodeplagg på tsjekkisk? Den lokale benevnelsen var “*hladění*”, hvor streken på tvers av bokstaven l viser at den skal ha en form for “tykk” uttale, og den vesle v-en over e-en viser at denne skal uttales med palatalisering.

Jeg forsøkte å ta likheten i ord og sak opp med min tsjekkiske kollega, og undret om tsjekkiske etnografer har diskutert krysningspunktet mellom disse veldig lokale tradisjonene og fellestrekk med europeisk mote? I dette konkrete tilfellet den europeiske renessansemoten med å vikle håret i bånd og sette det opp i krans med et pannestykke med pryding foran, og ladets røtter i middelalderen?

1 Aagot Noss (1991): *Lad og krone. Frå jente til brur*. Oslo, Universitetsforlaget. S. 13.

2 Věra Častová, Renáta Galečková, Magdalena Petříková (2008): *Kroje hornácké obce Velká nad Veličkou*. S. 26-28.

Fig. 1: Brudepike fra Strání, et lite område i slovakisk Moravia i Tsjekkia. Her vist i utstillingen Slovácko ved Slovákcké muzeum i Uherské Hradiště. Foto: Bjørn Sverre Hol Haugen, 2015.

Fig. 2: Serine Hovland som konfirmant i 2012. Bunaden hennes er fra indre Sogn i Norge, rekonstruksjon ved farmor hennes, Bjørg Hovland. Serine har “jentebora”, et hodeplagg for ugifte kvinner, av Aagot Noss definert å høre til “lad-typen”. Foto: Bjørn Sverre Hol Haugen.

Svaret var at det i liten grad hadde vært diskutert motepåvirkning fra Vest-Europa. Den tsjekkiske skolen for etnografi har vært opptatt av å dokumentere lokale variasjoner, og om noen har diskutert sammenligning, så har det vært mot Slovakia, Polen og Russland. Men nå var tida moden for å ta dette opp til drøfting, mente Marta, og henviste til sin kollega ved det nasjonale instituttet for folkekultur i Strážnice, dr. Martin Šimša.

Noen dager senere reiste vi og besøkte folkekulturinstituttet, og det viste seg at dr. Šimša var svært interessert i det velkjente forskningsperspektivet “tradisjon og impuls”. Han hadde selv arbeidet mye med å sammenligne de tsjekkiske draktene med europeiske moteklær, og kommet fram til interessante konklusjoner med hensyn til opprinnelse, spredning og sammensmelting mellom moteimpulser og gamle, lokale tradisjoner.

Likevel kom vi ikke til detaljnivået der og da, med å diskutere det enkelte hodeplaggets beskaffenhet, likheten med norske hodeplagg, og den åpenbare felles benevnelsen.

Jeg følte virkelig at jeg gikk i Aagot Noss’ fotspor, da den felles benevnelsen og de like hodeplaggene strakte ut noen følere mot historisk vitenskapelig metode i form av “ord og sed-gransking” og diffusjonismens kartografi. Kanskje kan de eldre metodene være interessante å forfølge et stykke på veg, for å se om etymologi kan vise noen forbindelseslinjer, gjerne med felles europeisk mote som utgangspunkt. Kanskje er det interessant å kikke nærmere på møtetpunktet mellom norske og tsjekkiske drakttradisjoner, forent i benevnelsen *lad*. Det er i alle fall fascinerende at to så ulike språk har felles benevnelse for et historisk kvinnehodeplagg.

Tekstiler som museumsgenstande og folkeminder

- stof til eftertanker

Af Lisbeth Pedersen

”... Der fandtes også ”højstribet” tøj, som det hedder i almuesproget, både mands- og kvindedragter, som har været brugt langt tilbage i tiden; og af den ejendommelige nationaldragt fra Refsnæs fandtes flere eksemplarer... Ja, dette er altså nævnt i flæng, og når Kalundborg Museum engang åbner i den gamle Lindegård, bliver det nok værd at tage i øjesyn.”¹

Sådan skrev den debuterende folkemindafortæller og aspirerende museums-kustode Karoline Graves (1858-1932) fra Viskinge Mark i Nordvestsjælland i 1910 (fig. 1) til Dansk Folkemindesamling i en af sine første indberetninger. Hun havde året før meldt sig som indsamler af folkeminder til det relativt nyoprettede nationale arkiv for danske folkeminder på Det Kongelige Bibliotek i København. I meddelelsen introducerede hun ting fra Kalundborgegnens traditionelle bondekultur, som hun havde set på en udstilling, der agiterede for at oprette et lokalt kulturhistorisk museum i Kalundborg.

Den 51-årige husmandskone var uddannet syerske og havde naturligt nok øje for de mange tekstiler og håndarbejder, som lægen J.S. Møller (1865-1950) betragtede som et grundelement for et kommende museum² (fig. 2). Hvilken indflydelse fik den tekstilkundige og tankefulde syerske på museumsstifteren J.S. Møllers tekstilindsamlinger, videnskabelige bearbejdning og formidling i museumsregi? Spørgsmålet spinder artiklens forfatter en ende over i dette nummer af Dragtjournalen, som danner rammen for et festskrift til Aagot Noss.

Kontrapunktiske analyser

Det umiddelbare svar lyder, i begrænset omfang. Og det må undre, når man betænker, at den lokalkendte syerske og folkemindesamler og den tilflyttede museumsmand i samfulde 25 år tog udgangspunkt i samme kulturhistoriske grundelementer på Kalundborgegnen (fig. 3).

Fig. 1: Karoline Graves (1858-1932) 1909. Den 51-årige husmandskone fra Viskinge Mark i Vestsjælland fotograferet i København det år, hvor hun debuterede som folkemindesamler. Dansk Folkemindesamling b.nr. 02209, Det Kgl. Bibliotek.

1 Karoline Graves i meddelelse ”Kallundborg Museum”, indsendt 1910 til Dansk Folkemindesamling. DFS. Folkeliv. Dette og de følgende citater er lettere omskrevet af hensyn til læsbarheden.

2 Møller: 1926, s. 13; Pedersen: 1985, 1992.

Fig. 2: J.S. Møller (1865-1950) i 1910 til selskab i Kalundborg med svigerfamilien. Den 45-årige læge sidder til venstre i forreste rækker. Den nyslåede museumsstifter ser fjernt til siden, tilsyneladende med alt andet end familieanliggender i tankerne. Leif Sestofts billedsamling. Fotograf ukendt.

Fig. 3: Danmarkskort med Holbæk Amt. Karolines Graves' og J.S. Møllers primære indsamlingsområder (lilla) begrænsede sig til de vestlige egne i den tidligere amtslige enhed i Nordvestsjælland. Bendt Nielsens Tegnestue.

Artiklen søger at udrede nogle af årsagerne og trevler tråde op til en todelt præmis for indsamling af folkeminder og museumsstof som kulturkapital i Danmark. Problemstillingen giver udfordringer, fordi kildematerialerne om de to aktørers liv og færden er relativt uensartede. Det har medført alternative synsvinkler på kildematerialet i arkiver og faglige publikationer ved at krydslæse mellem de to samleres materialer.

Målet har været at afdække deres motiver og holdninger til at samle henholdsvis folkeminder og museumsgenstande. Det er ansporet af et forskningsprojekt, som undersøger husmandskonen Karoline Graves' særegne rolle som folkemindiformidler i Danmark.

Breve, artikler, forord og bøger med tilhørende noter og forord udgør sammen med erindringsstof undersøgelsens primære kildegrupper. Arkiverne på Kalundborg Museum omfatter stort set ingen korrespondancer hverken af private eller faglige tilsnit fra de to hovedpersoner. En undtagelse udgør nogle af museumsgrundlæggerens fotografier, primært familiefotografier, som relaterer til mærkedage på museet.³ Til gengæld udtrykte J.S. Møller ofte sine holdninger til materialegrundlag, metoder og hensigter bag museumsindsamlingerne med tilhørende undersøgelser og økonomiske fundament i publikationer og debatindlæg.

For Karoline Graves' vedkommende skal man søge i en omfattende, og stort set ubenyttet, samling af arkivalier, breve, notater og optegnelser på Det Kongelige Bibliotek og i Dansk Folkemindesamling for at få begreb om hendes holdninger og valg af metoder. Samlingerne omfatter hovedsageligt breve og materialer, hun sendte til andre både i forbindelse med hendes indberetninger af folkeminder og ved redaktion og tilrettelæggelse af hendes to bøger.

Til gengæld er en stor del af de breve, hun modtog fra andre, forsvundet i forbindelse med familiens talrige flytninger. Karoline Graves brændte mange af sine notater, udkast og tidlige artikler, indtil hendes mand og en redaktionsassistent på en lokal avis rådede hende til at

³ Bygger på forfatterens gennemgange af Kalundborg Museums protokoller og arkiver i perioden 1984-2010, jf. Pedersen 1985, 1992 og 2007 samt gennemgang i 2017 af større materialesamlinger om Karoline Graves på Det Kongelige Bibliotek og Dansk Folkemindesamling. De er suppleret med dokumenter lånt af Karolines Graves' efterkommere. Analysen inddrager ikke eventuelle personlige papirer fra J.S. Møllers hånd på Dansk Folkemindesamling, Det Kongelige Bibliotek, Landsarkivet, Rigsarkivet eller hos private.

Fig. 4: Postkort. Kalundborg og Omegns Museums udstilling i 1910 i Lindegården. Dragt og rok stod i baggrunden ved indgangen til det nyåbnede museum. Folkemindesamleren Karoline Graves havde i sin ansøgning som kustode fremsat progressive ideer om at vise, hvordan tingene havde været brugt: En væver demonstrerede museets væv, mens manden, Peter Graves skar træsko, og hun fortalte. Kalundborg Lokalkiv.

gemme kladderne og klæbe artiklerne op i kassebøger.⁴ Hendes efterkommere opbevarer derfor nogle artikelsamlinger og få af hendes personlige dokumenter.⁵ Alligevel er det muligt at rekonstruere store dele af brevvekslingerne takket være hendes omhyggelighed med at referere til modtagne skrivelser og vedholdenhed med at rykke for svar på sine spørgsmål og faglige udfordringer.

Ud af korrespondancen træder en person, der med selvindsigt og præcis tankegang, sjældent opgav en sag, hverken personlig eller faglig, før den i hendes øjne havde fundet den rigtige løsning. Hun forstod at gennemgå en sag og en tankegang punkt for punkt og billede for billede, hvad enten det drejede sig om økonomi, personlige forhold, sygdomsforløb eller folkeminder; for som hun skrev:

*... Jeg har jo ikke svært ved at nedskrive noget så det blive læseligt og indholdsrigt, det er en medfødt gave, for min uddannelse er jo højst mangelfuld...*⁶ [understregningerne er Karoline Graves’].

Sameksistens i gensidig respekt

En vigtig præmis for at forstå syersken Karoline Graves’ og lægen J.S. Møllers årelange samvirke som kulturhistorikere på samme egn er, at den byggede på gensidig sympati og respekt for personlige og faglige kvaliteter. Hun påskønnede i både breve til Dansk Folkemindesamling og over for bekendte, museumsmanden J.S. Møller for al den hjælp, som han ydede ved at kommentere og rette i hendes manuskripter. Hun udtrykte taknemmelighed for, at han anbefalede hende som skribent til lokale aviser. Hun fremhævede hans råd og vejledninger, når hun søgte fonde og Undervisningsministeriet om økonomisk støtte og satte ikke mindre pris på ham som læge og menneske i sine sidste, sygdomsplagede år.⁷ Hun havde

4 Se fx Karoline Graves i brev af 8-5-18 til H. Ussing. DFS; Karoline Graves i brev af 31-1-27 til ægteparret Fang. NKS.

5 Tak til Karoline Graves to oldebørn: Hanne Gøthche, Jordløse og Morten Gøthche, Roskilde for lån af familiearkiver.

6 Karoline Graves i brev af 8-5-18 til Ussing. DFS.

7 Karoline Graves i brev af 16-9-1929 til ægteparret Fang, Roskilde, NKS.

dog også et skarpt, og ofte humoristisk blik, for det altid umådeligt travle og engagerede menneske, som stillede store krav både til sig selv og omgivelserne.⁸

Omvendt tilkendegav J.S. Møller, hvordan han tidligt i sin kulturvidenskabelige løbebane på Kalundborgegnen med interesse havde læst Karoline Graves' artikler om folkeminder i de lokale aviser.⁹ Han kom museumsfagligt i klemme, da hun i 1910 viste det nyetablerede museum i Kalundborg sin interesse og søgte arbejde som kustode (fig.4). Som den kulturhistorisk og taktisk fokuserede person hun var, anmodede hun nemlig Dansk Folkemindesamlings leder, Axel Olrik om at gøre sin indflydelse gældende over for museumsledelsen, så Graves-familien kunne sikre sig en bedre levevej end det lille husmandssted på Viskinge Mark.¹⁰ J.S. Møller blev dermed presset til at begrunde museets afslag over for Dansk Folkemindesamling. Han reddede æren ved for det første at henvise til, at det nye museum havde en anstrengt økonomi, dernæst til, at det var Nationalmuseet, som bestemte, og tilføjede så:

*"... Jeg er klar over, at en bedre kustode end Karoline Graves, der er enestående her på egnen, kan Museet ikke få, og at det for Museet ville være en meget stor Gevinst at få hende hertil".*¹¹

Kustodestillingen stod imidlertid i 1910 langt nede på J.S. Møllers museumsdagsorden. Han var på det tidspunkt sammen med et par unge inspektører på Nationalmuseet travlt optaget af at 'liste' Kalundborg og Omegns Museum ind i den bevaringsværdige Lindegård bag om ryggen på Nationalmuseets direktør, Sophus Müller. J.S. Møller og fæller tilhørte en ny generation af museumsfolk, der lagde vægt på at formidle almuens materielle udtryksformer i form af byggeskik, redskabsformer og klædedragter med interiørstillinger. De kom dermed i opposition til den herskende museumsopfattelse i Danmark, personificeret af Nationalmuseets egenrådige leder, der førte tilsyn med museerne i provinsen. Sophus Müllers adfærd var præget af forbehold over for provinsmuseerne. Han var absolut ikke ynder af interiørmuseer, og slet ikke i gamle huse som Lindegården i Kalundborg.¹²

Lindegårdssagen blev løst med mæceners hjælp i 1911, og Graves-parret blev omsider ansat som håndværker og fremviser på Kalundborg og Omegns Museum i 1917.¹³ Få år efter lukkede J.S. Møller på Karoline Graves' renommé i sit forord til en artikel, som hun skrev om den traditionelle almuekultur på Kalundborgegnen, herunder klædedragter, dragtskik og tøjforarbejdning. Museumsmanden kendetegnede forfatteren som en almuekvinde og folkemindesamler, der var drevet af en brændende interesse for egnens folkeminder og kulturhistorie kombineret med skarpe iagttagelsesevner, en fortræffelig hukommelse og ualmindelig fortællekraft. Han understregede tillige hendes mod til at komme frem med det meget, som hun vidste og mod til også at spørge andre.¹⁴

Syersken over for museumsmanden

Karoline Graves havde siden 1901 været kendt fra flere provinsaviser som en engageret fortæller om tidligere tiders folkeliv på landet.¹⁵ Den da 43-årige kvinde begyndte med at omskrive sine mange små private optegnelser til avisnotitser for at supplere familiens ualmindeligt trængte økonomi som mølleforpagtere (jf. fig. 8,2). Hun opdagede sit talent for at skrive og så nye muligheder for at udvikle sine interesser for mennesker og kulturhistorie i 1909, da Dansk Folkemindesamling efterlyste folkemindesamlere i landets aviser. Hun indsendte tekstprøver med oplysninger om forældrenes, bedsteforældrenes og egne livserfaringer som landsbyhåndværkere og landarbejdere i Vestsjælland og forhørte sig straks om honorarer for arbejdet, som hun ikke kunne påtage sig uden betaling. Få dage efter supplerede hun med meddelelser om uld- og hørforarbejdning, vedlagde tegning af en væv med oplysninger om vævetekniske detaljer og søgte arbejdsområder fx på:

*"... halvøen Refsnæs [Røsnæs] ved Kalundborg [der] indtil for en menneskealder siden brugte, ejendommelige Nationaldragt[er]..."*¹⁶

8 Fx Karoline Graves i brev af 30-7-1918 til Ellekilde. DFS.

9 Møller: 1926, s. 18.

10 Karoline Graves til A. Olrik vedr. museumsarbejde, udateret 1910. DFS.

11 J.S. Møller i brev af 6-2-1911 til A. Olrik, Dansk Folkemindesamling. DFS.

12 Rasmussen: 1979, s.61ff; Nielsen: 1987, s. 144ff; Christiansen: 2000, s. 64ff; Pedersen: 2007, s. 63-94.

13 Pedersen, 1985: s.5.

14 Møller: 1919, s. 115-117; Graves: 1919, s.117-156.

15 Møller henviste fx til betydningen af hendes tidlige artikler i indledningen til sin dragtbog: 1926, s. 18.

16 Brev Karoline Graves af 11-1-09 til Dansk Folkemindesamling DSF.

Fig. 5: Husmandshjemmet på Viskinge Mark i 1915 (jf. fig. 8,3). Karoline og Peter Graves med den 15-årige søn Richard, foran husmandsstedet, hvor hun sled med symaskinen, en lille høkerbutik og indsamling af folkeminder for at holde misvækst og krigens dyrtid fra døren. Bjergsted Lokalarkiv.

Dansk Folkemindesamling accepterede prompte skriveprøverne og lovede honorarer uden at tildele specifikke geografiske arbejdsområder. Husmandskonen og syersken kvitterede i de følgende år med et kalejdoskop af indberetninger. Vi kan med dem følge kulturlandskaber under forandring og træde ind i datidens gårdmandsbrug, daglejerhuse og usle rønner. Vi får kendskab til landsbyhåndværk, landbrugsforhold og ikke mindst til udviklingen af husmandsbrug. Vi hører om slidsomme arbejdsliv og kranke skæbner, børn som voksnes, i samfundets nederste sociale lag, men lærer også om den faglige stolthed, der fulgte med håndelag, husflid og godt håndværk.

Karoline Graves træder med sine livfulde informationer ind i rækken af samtidens kendte folkemindesamlere, flest mænd og nogle få kvinder, så som Helene Strange fra Falster, Andrea Sørensen fra Holbækegnen og Kirstine Reimer fra Fyn.

Men hver en tur til meddelere kostede Karoline Graves penge til transport og fortoldede af hendes knapt tilmålte tid. Hun omskrev derfor flere indberetninger til en selvstændig artikel i et egnshistorisk skrift og til avisnotitser for at supplere indkomsterne på det lille husmandssted¹⁷ (fig. 5, jf. fig. 8,3). Hun stillede sig også til rådighed for, i lighed med andre folkemindesamlere, at udgive sine indberetninger i Folkemindeforeningens skriftserie. Det førte til et 20-årigt og til tider problemfyldt samarbejde mellem den stræbsomme husmandskone fra Viskinge Mark i Vestsjælland med begrænset skolegang, og de akademisk uddannede fagfolk på Dansk Folkemindesamling i København.

Samtidig begyndte lægen og tilflytteren J.S. Møller at udleve sin store interesse for kulturhistorie ved at samle genstande og folkeminder fra Kalundborgegnen til et kulturhistorisk museum i købstaden Kalundborg. Den økonomisk uafhængige læge fik let adgang til at indsamle ting og oplysninger under sygebesøg på egnen og ikke mindst på Røsnæs.¹⁸ J.S. Møller indførte nøje oplysningerne på ark og lister og katalogiserede genstandene, herunder tekstiler, i museets tilvækstprotokoller. Han beskrev tingenes karakteristika, deres brug og tilknyttede oplysninger som folkeminder.¹⁹ Det foregik med videnskabelig stringens, men ikke uden indsigt i teknikker og brug, som han lejlighedsvist fulgte op med personlige

17 Graves: 1912, s. 117-142.

18 Fx Møller: 1926, s.22.

19 Møller: 1934, s.185; Møller: 1954, s. 171-172.

kommentarer til det håndlag, han fornemmede lå bag tingene.²⁰ Og så publicerede han en lind strøm af resultater fra sine kulturhistoriske undersøgelser, ofte dokumenteret med tegninger og fotografier.²¹ J.S. Møllers hovedværk som museumsmand blev analyser af dragtskik i Nordvestsjælland.²² Han tog afsæt i dragter fra Røsnæs og dermed i området med den "ejendommelige" dragtskik, som Karoline Graves havde vist interesse for i 1909 i sin indberetning til Dansk Folkemindesamling.

Karoline Graves fulgte da også fra sidelinjen opmærksomt J.S. Møllers stort anlagte tekstilindsamlinger på Kalundborgegnen; ikke mindst i årene som museums-kustode. Hun måtte dog samtidig sy for folk og skrive om folkeminder i aviserne og til Dansk Folkemindesamling for at få brød på bordet og holde dyrtid fra døren.²³ Kildematerialerne afslører derfor også en vis distance og stiltiende accept af en arbejdsgiver-arbejdstager relation, kontrolleret gennem personlig integritet. Karoline Graves kommenterede kun sjældent på J.S. Møllers museumsarbejde i sine breve, men skrev dog til redaktøren af hendes anden bog, da kredslægens stort anlagte dragtbog udkom: "... Jeg har nu også fået J.S. Møllers 'Folke dragter' ja det er sandelig blevet et pragtværk, men det har han også arbejdet på igennem adskillige år. Hvem der kunne sådan give sig tid til et sådant arbejde... det kan jeg nu ikke..."²⁴

Nød lærte 'nogen' kvinde at sy og skrive

Sypigen og husmandskonen havde på det tidspunkt for længst skrevet sig ind i dansk litteratur- og kulturhistorie med skildringer af landbobefolkningens livsvilkår i Danmark.²⁵ Hun var født 1858 i små kår på Halleby Ore i Nordvestsjælland. Her havde hun gennem sin opvækst og med forældrenes fortællinger om deres og bedsteforældrenes liv som fæstebønder og håndværkere, fået bondebefolkningens livsvilkår, skik, brug og livsvisdom med fra barndomshjemmet som en særegen kulturarvskapital (fig. 6).

Slægtens livsforløb adskilte sig for så vidt ikke fra de mange tusinder småkårsfolk, som dengang boede på landet.²⁶ Som barn og ung færdedes Karoline Graves som så mange andre på landet inden for en geografisk snæver verden. Men hun karakteriserede sit hjem som oplyst og langt forud for sin tid. Hun omtalte faderen som en foregangsmand, der havde opbygget en bred horisont som omvandrende tømrer i Nordvestsjælland. Den udvidede han ved læsning såvel som gennem brevvekslinger fx med bekendte fra Halleby Ore, der var udvandret til

Fig. 6: Maren Sofie Jakobsen (1820-1907), Karoline Graves' mor fotograferet år 1900. Moderen var væver, faderen arbejdede som daglejer, husmand og omvandrende tømrer. Moderens strenge arbejdsdisciplin lærte Karoline at være nøjeregnende med tid og alt, hvad der hørte til kvinders liv med at brødføde og klæde en familie. Dansk Folkemindesamling 2004/040IVA19-33, 24, Det Kgl. Bibliotek.

20 Møller: 1934, s.184; Kragelund: 2013, s. 74 ff.

21 Se Møller: 1954 for J.S. Møllers bibliografi.

22 Møller: 1926.

23 Karoline Graves i brev af 22-10-18 til Ussing. NKS.

24 Karoline Graves i brev af. 29.11. 1926 til ægteparret Fang, Roskilde. NKS.

25 For seneste konkrete anvendelse se Engberg: 2011, s. 18, 218 ff., 220 ff., 276.

26 Karoline Graves: 1921 og 1927.

Fig. 7: Karoline Graves' geografiske verden fra barndom til ægteskab 1858-1884. Hendes skudmålsbog afslører, at den havde en rækkevidde af 8 km fra hjemmet i Halleby Ore (rød stjerne). Hun blev døbt og konfirmeret i Sæby kirke, gik i skole i Askvad (rød prik), var fra 1873-1883 tjenestepige på 6 gårde (røde tal) afbrudt af sygeophold hjemme (røde trekanter). Hun arbejdede i et år som selvstændig sypige (rødt S), indtil hun blev gift i 1884 i Holmstrup kirke. J.H. Mansa's kort over den nordvestlige del af Sjælland 2. udgave 1853-55. Forlæg L. Pedersen, bearbejdet af Bendt Nielsens Tegnestue.

USA.²⁷ Karoline Graves var tydeligvis også intellektuelt og bogligt begavet. Alligevel tog faderen hende ud af skolen før den afsluttende eksamen, fordi han fandt det vigtigere, at hun fik lært at spinde og hjælpe moderen for at blive en dygtig husmor.²⁸

Forventningerne til et kvindeliv i små kår på landet blev dermed afstukket for den begavede pige, der 14 år gammel begyndte at arbejde på gårde (fig. 7). Det første sted tjente Karoline Graves 32 rigsdaler svarende til 64 kr. i datidens mønt, et forklæde af hvergarn, to stk. linned og to pund uld til udstyr i det forventede hjem.²⁹

Det hårde fysiske arbejde som tjenestepige, der døjede med blegsot (blodmangel) i alvorlig grad, tærede på kræfterne. Hun måtte derfor, uanset folkesnak og social kontrol i lokalsamfundet, tage hjem på sygeophold flere gange. Her lærte hun professionel syning, købte en symaskine på afbetaling og begyndte som selvstændig sypige.³⁰ I 1884 blev hun gift med slægtningen, Peter, der var møllersvend, træskomager og husmand. Parret fik, selv efter den tids målestok, et liv i trange kår og måtte flytte talrige gange for at få fremdrift i tilværelsen (fig. 8). Parret flyttede som nævnte tidligere også til Kalundborg for at blive omvisere på

27 Dansk Folkemindesamling; Pedersen & Findal Andreasen: 2000, 2002; Pedersen & Lund: 2010.

28 Karoline Graves i brev af 3. maj 1925 til ægteparret Fang, NKS; Karoline Graves: 1927, s. 57-63.

29 Karoline Graves indberetning u. år til Dansk Folkemindesamling. DFS. Folkeliv.

30 Karoline Graves i brev af 18-2-1925 til ægteparret Fang, Roskilde. NKS.

Fig. 8: Karoline Graves' verden som husmandskone og folkemindesamler 1884-1932. Den lå inden for et cirkelslag af ca. 20 km i diameter. Indsamling af folkeminder gav den 51-årige syerske et udsyn, stimulerede hendes intellektuelle nysgerrighed og styrkede hendes talenter for at skrive. J.H. Mansa's kort over den nordvestlige del af Sjælland 2. udgave 1853-55. Forlæg L. Pedersen, bearbejdet af Bendt Nielsens Tegnestue 2017.

museet, men hun måtte alligevel til stadighed skrive både til aviser, historiske årbøger og Dansk Folkemindesamling for at holde dyrtid og fattigdom fra døren. Skribentvirksomheden blev til gengæld en grænseoverskridende dannelsesrejse for den midaldrende husmandskone. På et tidspunkt betroede hun lederen af Dansk Folkemindesamling, at hendes liv, der i ca. 50 år var gået op i uafbrudt slid, nu var fyldt med længsel efter at bryde ud af de geografiske og intellektuelt set afgrænsede rammer for at møde mennesker, samle folkeminder, lære nyt og skrive.³¹

Karoline Graves' værste problem var dog at få tid og ikke mindst arbejdsro.³² Breve afslører, at hun også havde svært ved at få adgang til relevant litteratur og håndbøger. Sidstnævnte problem søgte hun at løse ved at bede Dansk Folkemindesamling om at låne bøger for hende på Det Kongelige Bibliotek.³³ En fremgangsmåde, som arkivet var bekendt med fra andre af landets folkemindesamlere.³⁴ Hendes muligheder for at søge oplysninger og tjekke viden blev betydeligt forbedret, mens hun og manden var kustodepar i Kalundborg. Her fik hun adgang til supplerende kildemateriale, kort, fortegnelser og nye arkivalier på museet og byens folkebogsbibliotek. Og hun gik straks i gang med at undersøge, analysere og præsentere nye kulturhistoriske emner fra egnen i de lokale aviser og over for Folkemindesamlingen.

31 Karoline Graves i brev af 20-5-19 til Ellekilde. DFS.

32 Karoline Graves i brev af 4-2-09 til Dansk Folkemindesamling. Tilbagevendende konstatering i breve i diverse emnekapler. DFS.

33 Karoline Graves i breve af 5-1-1917 og 18-2-1917 til A. Olrik, Dansk Folkemindesamling. DFS.

34 Christiansen: 2013.

Fig. 9: Mand ved væv, illustration fra Karoline Graves' første bog. Korrespondance afslører, hvordan den uskoledede Karoline Graves, der havde sine meningers mod under redaktionsprocessen og ved valg og bedømmelse af illustrationerne, undertiden gjorde hvad hun fandt bedst. Men valget af en mand ved væven var J.S. Møllers! Dansk Folkemindesamling bnr. 00505, Det Kgl. Bibliotek.

I de år udvandrede tre af familiens fem børn til USA. Deres breve gav Karoline Graves helt nyt stof og inspirerede hende til at perspektivere, fx husmandssagen og udvandring fra Halleby Ore, som hun tidligere havde indsendt beretninger om til både museet i Kalundborg og Dansk Folkemindesamling.³⁵

I 1923 måtte parret imidlertid flytte til Ubby-egnen (fig. 8,7-10). Officielt fordi Peter Graves ikke længere kunne se og gå til hånd på museet, og fordi parret længtes efter et hus på landet. Men til venner skrev hun, at hun var grundig træt af museumsarbejdet. De besøgende viste efter hendes mening, ikke interesse og forståelse for de vanskelige vilkår og det umådelige slid, som forudgående generationer havde levet under for at få tøj på kroppen og mad på bordet.³⁶

Derefter fulgte kredslægen og museumsmanden J.S. Møller og folkemindesamlingen Karoline Graves hvert deres spor som kulturhistorikere. De bevarede dog livet igennem personlige relationer knyttet sammen af ham som familiens fortrukne læge og en fælles interesse for kulturhistorie. De følgende år levede Graves-parret af hans aldersrente, suppleret med hendes indtægter som avisskribent og en fast årlig støtte som folkemindesamler og -forfatter på kr. 360 + dyrtidstillæg fra Finansloven. Dette statstilskud havde J.S. Møller opfordret hende til at søge. Karoline Graves fik dermed økonomisk set sine mest ubekymrede år, for som hun på et tidspunkt påpegede:

*"... hvad jeg kan tjene på en dag eller to med min synål, kan jeg tjene på et par timer ved at skrive en avisartikel..."*³⁷

35 Fx Karoline Graves i brev af 25-2-12 til A. Olrik, Dansk Folkemindesamling. DFS.

36 Karoline Graves i brev af 21. sept. 1922. Dansk Folkemindesamling. DFS.

37 Karoline Graves i brev af 22-10-18 til H. Ussing. Foreningen Danmarks Folkeminder. DFS.

Syersken som folkemindesamler og forfatter

Karoline Graves så sin beskedne baggrund i husmandskår som en klar fordel i folkemindearbejdet. Efter hendes mening havde en kvinde fra bondestanden lettere ved at få oplysninger fra ældre mennesker på landet end folk fra den dannede klasse. Dem mødte landboerne ofte med en vis skyhed.³⁸ Og hun kvitterede for informationerne til glæde for mange i lokalsamfundet ved at skrive historierne om til avisfortællinger. Men hun kom dermed fra tid til anden på kollisionskurs med fagfolk, der mente, at hun dobbeltpublicerede godt stof.³⁹ Hun skjulte heller ikke, at hun følte sig intellektuelt isoleret og trængte til anerkendelse af sit arbejde. Men selv om den sparring udeblev i Karoline Graves' optik, argumenterede hun vedholdende for, at hendes indberetninger, i lighed med andre folkemindesamlere, blev skrevet om til en eller flere bøger. Det lykkedes efter mange års tilløb. Hun fik i 1920'erne udgivet to bøger med redaktionel bistand.

I den første offentliggjorde hun materialer om landsbyhåndværkernes og landarbejdernes livsvilkår i 1800-tallet på Kalundborgegnen. Bogen var længe undervejs. Den havde da også været gennem en problemfyldt redaktionsproces mellem den akademisk utrænede folkemindesamler i provinsen og de veluddannede og velbjergede fagfolk i vidensmiljøet på Det Kongelige Bibliotek i København.⁴⁰ "Ved Halleby Aa" udkom i 1921, og er siden vurderet som en af de bedste udgivelser i Dansk Folkemindeforenings lange skriftserie⁴¹ (fig. 9).

Bogen vakte opsigt, da den udkom. Den fik mange anerkendende ord med på vejen fra både læg og lærd, fordi landbefolkningens livsgrundlag for første gang i dansk litteratur blev skildret af en, der livet igennem havde delt dens vilkår. J.S. Møllers rosende omtaler i Kalundborgaviserne var imidlertid også typisk for mange fagfolks, der ofte drejede anmeldelse og succes over på egne synsvinkler og vilkår. Han indledte således med en lang belæring om folkemindeforskningens udvikling i Europa. Derpå introducerede han bogens og forfatterens betydning og sluttede med at reklamere for Historisk Samfund for Holbæk Amt, der var medudgivere.⁴²

For Karoline Graves blev "Ved Halleby Aa" et litterært gennembrud, der helt overskyggede den langtrukne proces, redaktionsarbejdet havde været for den debuterende folkemindeforfatter, som undervejs tabte modet og bad om en anden redaktør.⁴³ For bogen modtog hun et honorar på 368 kr. og 75 øre fra Foreningen Dansk Folkemindesamling.⁴⁴ Hun kommenterede succesen over for redaktøren, dr.phil. Henrik Ussing i Sorø med ordene:

*"... Jeg synes at jeg nu har lidt forskud så jeg ikke behøver at vedblive at herse i sytøj og strikkesøj; men kunne ofre nogen mere tid til skriftlige arbejder hvis man ønskede det. Hjertelig tak for samarbejdet..."*⁴⁵

Forskermiljøet i København fik langt fra "myrdet" folkemindeforfatteren under redaktionsprocessen, som det er hævdet i en senere forskningsoversigt.⁴⁶ Allerede i 1927 udkom erindringsværket "En Almuekvindes Liv". Det skrev Karoline Graves med sparring fra ægteparret Arthur og Fanny Fang fra Roskilde. Det er værd at bemærke, at han var bryggeridirektør, og de var begge lokalhistorikere og journalister og dermed økonomisk og fagligt uafhængige af forskermiljøet i København. Ægteparret Fang forstod at give Karoline Graves den intellektuelle anerkendelse, som hendes liv havde været så sparsom på (fig. 10).

"En Almuekvindes Liv" udkom inden for et år i to oplag eller ca. 3000 eksemplarer. Bogen var en bestseller, ikke kun på grund af dens kulturhistoriske indhold, men også for dens selvstændige og personlige skrivestil, som både universitetsprofessorer og folkemindesamlere roste i anmeldelser.⁴⁷

De fine omtaler gav den næsten 70-årige folkemindeforfatter fornyede kræfter og mod på at samle materialer til bøger om henholdsvis tro og overtro og om udvandring til Amerika.⁴⁸

38 Karoline Graves i brev jan 1909 til A. Olrik, Dansk Folkemindesamling. DFS.

39 Fx Karoline Graves i brev af 23.juli 1918 til magister Ellekilde, Dansk Folkemindesamling. DFS.

40 Ingemann: 1980.

41 Koudal: 2004, s.30ff.

42 J.S. Møller: Kalundborg Dagblad oktober 1921. Avisudklip Dansk Folkemindesamling. DFS.

43 Karoline Graves i brev af 11/9 1918 til Ussing.

44 Karoline Graves: Dags dato kvittering for honorar for "Ved Halleby Aa", dato uoplyst. DFS.

45 Karoline Graves i brev til Ussing 13-10-21. DFS.

46 Ingemann: 1980.

47 Karoline Graves i brev af 21-12-27 til ægteparret Fang. NKS; Lehmann i Dagens Nyheder 7-10-27; samlinger af avisudklip med anmeldelser i diverse kapsler, Dansk Folkemindesamling og Det Kongelige Bibliotek. DFS og NKS.

48 Karoline Graves i breve 1922-1932 til ægteparret Fang; rejseplanerne omtalt i brevsveksling 1928. NKS.

Interessen for førstnævnte ebbede ud, formentlig fordi J.S. Møller på samme tid skrev et stort anlagt værk om fester og højtider. Arbejdet med udvandrerfortællinger fortsatte Karoline Graves til gengæld med ildhu. Hun planlagde interviews af dansk-amerikanere i forbindelse med et besøg hos sine fire børn, som var udvandret til USA i årene fra 1913-1926. Hun modtog anbefalinger og instrukser fra fagfolk, der var tilknyttet Dansk Folkemindeforening. Hun begyndte at lære engelsk og organisere økonomisk støtte. Hun fik pas, men helbredet svigtede⁴⁹ og hun døde i 1932.

Folkemindesamleren retrospektivt

Kildesamlingerne fra Karoline Graves' hånd afslører en opmærksom skribent, der med øje for folkelig kulturhistorie, omhyggeligt beskrev og kommenterede på landbefolkningens vilkår og udfordringer. De afspejler en person, der var bevidst om fortællingernes egenart og sin særlige skrivestil, men som også var klar over manglende uddannelsesmæssige kundskaber. Retrospektivt udviklede hun imidlertid systematik i både materialeindsamling og afrapportering, i takt med at hun arbejdede sig ind på de faglige standarder og forventninger, som forskerne på Folkemindesamlingen stillede. De tilhørende korrespondancer afslører begyndervanskeligheder med at præcisere oplysninger om ophavs personer, proveniens og stedsangivelser på de standardark, som hun fik tilsendt fra København. Men hun tog hurtigt ved lære. På det tidspunkt, hun fik tilsendt kort for at angive sagnsteder og fortidsminder i landskaberne, åbnede der sig helt nye veje for hende til at forstå det, som vi i dag betegner som kulturmiljøer under forandring.

Under denne erkendelsesrejse oplevede hun ofte fagfolkernes anvisninger som kritik af sin troværdighed og henviste gang på gang til sin præcise hukommelse. Den stod dog ikke altid knivskarpt i detaljerne, fordi hun havde travlt. Det var fra tid til anden også et problem, at hun, som tidligere nævnt, i begyndelsen af sin karriere som folkemindesamler, hverken gemte kladder og kopier af indberetningerne, hvor hun efterfølgende kunne tjekke oplysninger og udsagn.

Senere, da hun fik styr på både form og metode i folkemindearbejdet og adgang til litteratur og håndbøger, begyndte hun at vurdere sin skrivestil, sine arbejder og resultater i forhold til andre folkemindesamleres synsvinkler og udgivelser.⁵⁰ Hun understregede i den sammenhæng flere gange, at målet for hende ikke var at fremsende teknologifikserede optegnelser. Ikke fordi, hun ikke kendte alle de gamle begreber; for det gjorde hun lige så godt som indsamlerkolleger og mange forskere, der ofte havde deres oplysninger på anden hånd.

For Karoline Graves var det selve livet, som det blev udlevet og fortalt af folk, træk for træk, hun ville formidle.⁵¹ Et liv som hun selv, billedligt talt, var spundet ind i fra fødslen. Hun så sig som et skrivende og autentisk mellemlid mellem de gamle fortællere og sin tid. Og hun begyndte i takt med, at informationerne voksede – og blev gemt – at analyse og sætte perspektiv på nogle af de materialesamlinger, som hun tidligere havde sendt ind til Dansk

Fig. 10: Karoline Graves, 1925 foran Kr. Hudes hus i Roskilde. Hun boede flere gange hos ægteparret Arthur og Fanny Fang i Roskilde, der redigerede hendes anden bog *En almuekvindes liv*. Hos ægteparret Fang færdedes Karoline Graves i Roskildes bedre borgerskab. Fotograf Kr. Hude. Roskildearkiverne.

49 Karoline Graves i breve 1929-32 til ægteparret Fang. Det Kongelige Bibliotek. NKS.

50 Karoline Graves kommenterer i breve fx på arbejder af Ingvor Ingvorsen, Kristine Reimer og Thorkild Gravlund. Dansk Folkemindesamling og Det Kongelige Bibliotek. DFS/NKS.

51 Fx Graves i brev af 2-10-18 til Ellekilde. Danske Folkemindesamling. DFS.

Folkemindesamling. Et eksempel er husmandssagen, hvor hun problematiserede samtidens hierarkisering af landbrugssamfundet og beskrev småkårsfolks livsvilkår, der også var hendes egne. Det gjorde hun vel at mærke uden at klynke eller angle efter social indignation. Det var også det, hun blev kendt og anerkendt for.

Karoline Graves død blev følgelig omtalt i aviser landet over. Socialdemokraten i København skildrede hende som den fattige vestsjællandske almuekvinde, hvis navn ville leve videre inden for dansk arbejderlitteratur. Den danske Statsradiofoni mindede Karoline Graves i en timelang udsendelse.⁵² Også fagfolk kippede med flaget for hendes fortræffelige hukommelse, store viden, videnskabelige redelighed, ualmindelige fortællekraft og positive livssyn. De roste hende tillige, og set med nutidens øjne noget arrogant, for sin stands udmærkede egenskaber som flid, nøjsomhed og trofasthed. Samtidig klappede åndsaristokratiet sig selv og hinanden på skuldrene for deres andel i hendes succeser.⁵³ Med eftertidens øjne var det kvindekønnet kombineret med mangelfuld skolegang, indkodede standsopfattelser og faglig isolation, der blev barrierer i Karoline Graves' karriereforløb fra at være en stræbsom sypige på Kalundborgegnen til at blive en landskendt folkemindesamler og -skribent. Selv vurderede hun det sådan i 1918:

*"... Ja havde jeg været velhaver der kunne bruge ledige timer til disse optegnelser havde det været noget andet, men i mit liv gives ingen ledige timer..."*⁵⁴

J.S. Møller – bondesønnen der blev læge og museumsgrundlægger

Det var denne autodidakte lokalhistoriker, som J.S. Møller (1865-1950) kom til at dele egn og kulturhistorisk faglighed med, da han i 1893 slog sig ned som praktiserende læge i Kalundborg. J.S. Møller, der var syv år yngre end Karoline Graves, kom fra gårdmandskår i Jylland. Faderen var en driftig selvejerbonde, der ud fra fremskridtstro og interesser for samfundsforhold, blev en foregangsmand i lokalsamfundet. J.S. Møllers hjem var, ganske som Karoline Graves', præget af interesse for historie, folkeminder, sagn, tro, eventyr og viser.⁵⁵ Hans åbenlyse fordel var, at den lokale præst lagde mærke til den begavede dreng og gav ham privatundervisning. Den førte til studentereksamen og en medicinsk embedseksamen med naturvidenskabelig skoling. Studieårene i 1880'ernes København, hvor det såkaldte moderne gennembrud introducerede politisk, socialt og kunstnerisk frisind i mange toneangivende kredse, udstyrede den unge J.S. Møller med et solidt fagligt og kulturelt netværk.⁵⁶

Som læge med en skarp pen blev han en sand stormvind af engagementer og initiativer i provinsbyen Kalundborg. Han udviklede her en stor praksis, blev samfundsdebattør og senere en kendt kredslæge, der utrætteligt kæmpede for fremskridt, sundhed, oplysning og udvikling af samfundet. Han oprettede blandt andet en folkeuniversitetsforening, organiserede et folkebibliotek og var politisk engageret i Det Radikale Venstres politiske gennembrud. J.S. Møllers livsværk var og blev etablering af Kalundborg og Omegns Museum, som han styrede gennem tre store udvidelser og talrige kulturhistoriske undersøgelser, der blev fulgt op med et stort antal publikationer.⁵⁷ Han blev som læge i landdistrikterne øjensvidne til de mange ændringer i samfundsforholdene, den moderne industrialisering førte med sig på landet.

Hans motivation for at skabe et kulturhistorisk museum for Kalundborgegnen faldt dybest set i tråd med Karoline Graves' mål som folkemindesamler. De ønskede begge at samle og beskrive den kulturhistorie, som var ved at forsvinde i takt med, at moderne landbrugsformer udkonkurrerede de traditionelle, selvforsynende bondebrug med tilhørende folkeliv.

Den praktiserende læge og museumsgrundlægger indsamlede flittigt både genstande og folkeminder under sygebesøg ikke mindst på Røsnæshalvøen. J.S. Møller så i den sammenhæng indsamling og bevaring af oplysninger om folketraditioner som en naturlig arbejdsgang på de lokale kulturhistoriske museer, men understregede på et tidspunkt også de trange kår, som folkemindeindsamling havde på flere provinsmuseer. Han henviste til, at de bevilgende myndigheder, hverken lokalt eller nationalt honorerede dette arbejde i et tilstrækkeligt omfang i Danmark, som det var tilfældet i skandinaviske lande, fx i Sverige.⁵⁸

52 Socialdemokraten 28/6-32 Dansk Folkemindesamling. 1906/135. Biografiske optegnelser. DFS. Avisomtaler findes i diverse kapsler om Karoline Graves. Det Kongelige Bibliotek. NKS.

53 Møller: 1932, s. 181-185; Socialdemokraten 28-6-32 interview med Hans Ellekilde ved Karoline Graves død; Ussing: 1942, s.7-8.

54 Karoline Graves i brev af 2-10-18 til Ellekilde. DFS.

55 Møller: 1926, s.5.

56 Pedersen: 2007; Sestoft: 2013.

57 Møller: 1954; Pedersen 2002: 1985, 1992.

58 Møller: 1934, s. 182, 184, se også Furdal: 2016: s.23-89.

Fig. 11: Den nyordnede dragtudstilling i Lindegården ca. 1915. Lægen J.S. Møllers målrettede indsamling af ting til museet skabte hurtigt behov for nye opstillinger. Dragtsamlingen fik i 1915 en pompøs placering i Lindegårdens rokokosal med stukdekorationer fra midten af 1700-årene i loft og på vægge. Her formidlede Karoline Graves som museums-kustode i årene 1917-23 sin omfattende viden om århundreders folkeliv på Kalundborgegnen. Postkort Kalundborg Lokalhistoriske Arkiv.

Rokokosal med Folkedragter.
Kalundborg og Omegns Museum

Det var afgørende for J.S. Møller, at han som forsker og museumsmand selv stod for registrering og ordning af de støt voksende samlinger. Han stillede eksplicite krav til både eksakthed i tekst og tankegang, til dokumentation af mål, materialer, form, proveniens og til repræsentativitet. Han opmålte og fotograferede gamle gårde og samlede arkivalier i forbindelse med dødsboer og supplerede med oplysninger om tro, overtro og gamle skikke. Han tog sig tid til at bearbejde materialerne, opstille interiører og formidle resultaterne fra sine undersøgelser i museumsudstillinger med tilhørende vejledninger (fig. 11). Han udgav årligt illustrerede beretninger om Kalundborg og Omegns Museums virke og publicerede her små skildringer af genstande og fænomener, der gav nye vinkler på kulturhistorien.

Flere af emneområderne fulgte han op med store publikationer, der ud fra ambitiøse analyser af museumsgenstande med tilknyttede folkeminder henvendte sig til fagfæller. Han tilføjede udblik til udlandet og sluttede tidstypisk ofte med konstruktioner og teser om kulturens væsen og udvikling. J. S. Møllers publiceringsambitioner begyndte i det små med en artikel om boligskik på Kalundborgegnen i den amtslige kulturhistoriske Årbog for Holbæk Amt. Den 75 sider lange artikel var delt ud på to årbøger, velillustreret med fotos og opmålinger og

suppleret med interiørbeskrivelser, der blev dokumenteret med taksationsforretninger fra dødsboer. En af sine mange meddelere takkede han med navns nævnelse:

”... – *Fru Karoline Graves – der med aldrig svigtende interesse ud fra sit udtømmelige erindringsforråd og ved hjælp af egne undersøgelser har meddelt mig særdeles meget...*”⁵⁹

J.S. Møllers første store forskningspublikation blev med Karolines Graves’ ord ”*Pragtværket*” om dragtskik i Nordvestsjælland fra 1926. Her fremlagde han den første større videnskabelige undersøgelse af dragtskik i Danmark. I samme skynding efterlyste han økonomisk bevågenhed fra statens side til landets hovedsamling af tekstiler på Dansk Folkemuseum under Nationalmuseet. Lægen J.S. Møller skrev sig hermed åbenlyst ind i den faggruppe af historikere, folkemindesamlere og tekstilforskere, der var normdannende for forskermiljøet i København. I den højere sags tjeneste blev museumsafdelingens leder Jørgen Olrik og den tekstilkundige inspektør Elna Mygdal på Nationalmuseet fremhævet og takket for hjælp og vejledning. Arkivar Hans Ellekilde ved Dansk Folkemindesamling takkede J.S. Møller for hjælp til korrekturlæsningen, der som bekendt er en betroet opgave. Han bemærkede i bogens indledning, at Karoline Graves tillige havde givet mange tilrettevisninger og oplysninger om tekstiler. Derefter nævnte han den lokalt tekstilkundige folkemindesamler og museumskustode i tråd med andre bidragydere i specifikke noter til bogens forskellige kapitler ikke mindst i dens afsluttende afsnit om tøjets og dragternes fremstilling.⁶⁰

Få år efter publicerede J. S. Møller mega-værket om fester og højtider i gamle dage. Det blev en højdespringer, hvad angik materialeomfang og sidetal. Værket opfattede ikke færre end 1055 sider og udkom i to bind i henholdsvis i 1929 og 1933.⁶¹ Igen hævdede J.S. Møller museumsgenstande og folkeminder i forskningens tjeneste op til overblik og udblik efter tidens idealer og metoder (fig. 12). Også her gennemgik han tilknyttede tekstiler, nemlig lokale lejlighedsdragter med tilhørende folkeminder. Han takkede udførligt Dansk Folkemindesamling for at have stillet folkemindestof fra hele Holbæk Amt til sin rådighed. I den forbindelse henviste den stringente videnskabsmand til Karolines Graves og ”*hendes udmærkede*” skildringer.

Folkemindesamler versus forsker

Endevender man således J.S. Møllers publikationer, afspejler de, hvordan han søgte københavnske fagmiljøer og deres protektion for at få akademisk accept af sin forskning og for at styrke bevillingerne til lokalmuseerne fra de lokale myndigheder såvel som fra Statens side. Den problematik stillede Møller på spidsen i 1934, da han skrev om museumsindsamling og folkemindeforskning.⁶² Han fremhævede i sit debatindlæg, at provinsmuseerne hverken fik velvilje fra den officielle folkemindesamlingens side eller tilstrækkelig økonomisk støtte fra Statens til at indsamle og sikre oplysninger om folketraditioner og mundtlige beretninger. Han efterlyste en lærestol i folkemindeforskning som i nabolandene, der kunne give museerne,

Fig. 12: J.S. Møller i museumshaven efter renovering af museumsbygningerne i 1932. Den 67-årige Møller åbnede sin 3. nyopsætning af museumsgenstande i oplysningens tjeneste og viftede belærende med en ten i sin åbningstale for at introducere rokkens historie og funktion. Foto Kalundborg Museum, KAMx6054.

59 Møller: 1915, s. 43.

60 Møller: 1926.

61 Møller: 1929 og 1933.

62 Møller: 1934, s.179-190.

Fig. 13: Karoline Graves ca. 1920. En årvågen og skarp iagttager, hvis breve, erindringer og folkeminder i dag leverer menneskelige dimensioner til museumsgenstandenes teknikaliteter og statistikernes tørre tal. Kalundborg Museum, KAMx3680. Fotograf ukendt.

ikke mindst i provinsen, et fagligt grundlag til at samle folkefortællinger. Lokalarhiver, som vi kender dem i dag, var slet ikke inden for J. S. Møllers synskreds.

Set kontrapunktisk praktiserede husmandskonen Karoline Graves og lægen J.S. Møller således indsamlinger af oplysninger om folketraditioner og -minder ud fra hver sin præmis. Hun samlede og sendte materiale og folkefortællinger ind til et centralt, nationalt arkiv i København mod betaling. J.S. Møller anerkendte værdien og betydningen af arbejdet, men anså indsamling af folkeminder som en del af de lokale kulturhistoriske museers arbejde. Han fremhævede i den sammenhæng, at det var universitetets opgave at uddanne og skole museumsmedarbejdere i forskningens og folkeoplysningens tjeneste. Han understregede, at de bevillende myndigheder derefter måtte finansiere folkemindearbejdet på provinsmuseerne i tilstrækkeligt omfang, så de fik mulighed for at opbevare arkivalier under betryggende forhold.⁶³

To kulturhistoriske universer – stof til eftertanker

Nærværende fagligt-biografiske analyser afslører, at syersken og kustoden Karoline Graves havde eksistentiel sans for tekstilers betydning både som museumsgenstande og som folkeminder (fig. 13). De illustrerer, hvordan hendes erfaringer og holdninger er vævet ind i indberetningerne om folkeminder fra Kalundborgegnen, som hun sendte til landets centrale arkiv, Dansk Folkemindesamling. De afspejler også, hvordan hun i sit karriereforløb som folkemindesamler udviklede en intellektuel nysgerrighed og et stort skrivetalent. Samtidig etablerede lægen J.S. Møller, med sans for videnskabelig bearbejdning og ud fra samtidens metoder og videnskabssyn, nogle omfattende museumssamlinger på samme egn.

⁶³ Møller: 1934, s. 185

Krydslæsning i kilderne afslører to markante personligheder, der med rank ryg, hver for sig, samlede og formidlede folkeminder. Begge nåede langt hver på deres måde. De afspejler to kulturhistoriske universer og holdninger til at bevare og fortælle om folketraditioner.

I det ene univers stod den akademisk skolede læge, der samlede og systematiserede genstande og fænomener for at legitimere lokalhistorie som videnskab og skabe økonomisk grundlag for de kulturhistoriske museer i provinsen.⁶⁴ Han ønskede med egne ord i oplysningens og undervisningens tjeneste at skrive for folket. J.S. Møller så i den sammenhæng folkeminder som middel til at give lokale museumsgenstande liv.⁶⁵

I det andet univers optrådte syersken og den ufaglærte folkemindesamler og -forfatter. Hun anså til gengæld folks egne fortællinger om de traditionelle bondebrugs livsvilkår, grundlæggende arbejdsprocesser, husflidsarbejder og indarbejdede håndslag, som det centrale i sit folkemindearbejde.

Det konkrete svar på artiklens indledende spørgsmål er derfor, at det faglige input fra den tekstiluddannede museumskustode på Kalundborg og Omegns Museum foregik fra en tilbagetrukket position. Hendes indflydelse på museets tekstilfaglige indsats skjuler sig på kartotekskort og i museumsprotokoller – billedligt talt som en nål i et museumsmagasin.

En væsentlig årsag var, at hendes syn på indsamling af folkeminder og tilgange til formidling, ikke passede ind i J.S. Møllers opbygning af lokale museumssamlinger som en kulturvidenskabelige kapital, der skulle give konsensus og accept i faglige og institutionelle kredse.

J.S. Møller formulerede eksplicit, at målet med hans forskning og formidling af museumssamlinger var at hæve dem op på et niveau, der skabte albuerum i tidens kulturvidenskabelige universer og berettigede til økonomisk støtte fra lokalsamfundets og statens side. I den sammenhæng havde han brug for at henvise til viden, anerkendelse og hjælp fra landets nationale museum og folkemindearkiv. Den tekstilkyndige folkemindesamler, hjemstavnskskribent og museumskustode fik til gengæld museumsmandens ros i hyldester og mindetaler.

J.S. Møller og Karoline Graves samlede og formidlede med andre ord folkeminder om klædedragter og tekstiler, hver ad deres spor. Begge var autodidakte samlere med rødder i samme traditionelle selvforsynende bondesamfund, som var under afvikling omkring 1900.

Men det var bondesønnen, der i kraft af sin uddannelse, position, netværk og overskud i socialøkonomisk henseende, fik patent på at indsamle genstande herunder tekstiler og folkeminder til et kulturhistorisk museum på Kalundborgegnen. Han forstod til fulde at udnytte evner og personlige potentialer til at undersøge og formidle museumsgenstande som tekstiler i større faglig kontekst på nationalt plan. Han gjorde det ud fra samtidens metoder og opfattelser af kulturforskning, som kan forekomme mere eller mindre aktuel i nugældende museale målsætninger og problemstillinger. Det ændrer imidlertid ikke ved, at afkastet fra hans virksomhed fortsat danner en solid kulturarvsfond, hvor fx forskere og tekstildesignere finder nye vinkler og inspiration.⁶⁶ Dermed udgør tekstilsamlingen på Kalundborg Museum en værdifuld kulturkapital, hvor samfundets interesser til hver en tid kan hente afkast.

Det giver i den sammenhæng stof til eftertanke, at det blev syersken og husmandskonen Karoline Graves, som ud fra sin livserfaringer, i øjenhøjde med folk fortalte om det traditionelle bondesamfunds omstændelige arbejdsprocesser med husflid, håndværk og tøjproduktion. Hun satte så at sige liv i ”kludene”.

Takket været datidens tilskudspolitik er hendes arbejde som folkemindesamler stort set bevaret samlet på Dansk Folkemindesamling, i København. Her ligger hendes fortællinger, sagsmappe for sagsmappe. De danner så at sige en levende kulturarvskapital, der kan sætte ord på de menneskelige dimensioner bag historiebøgernes talrige statistikker og tørre taltabeller. Karoline Graves leverer, med passende kildekontrol, derfor fortsat materialer til både lokale og nationale fortællinger om landboeres livsvilkår og skæbner i et samfund under dybtgående forandring i 1800-tallet og 1900-tallets første årtier.⁶⁷

Tak

Det er her på sin plads at takke Kalundborg Museumsforening for tilskud til at illustrere nærværende artikel; Lokalarkiver i Kalundborg kommune samt Roskildearkiverne, Det Kongelige Bibliotek og Dansk Folkemindesamling i København for adgang og megen hjælp til at arbejde med det omfattende arkivmaterialer om Karoline Graves. Desuden en varm tak

64 Møller: 1926, s. 9, 13,20,23; 1929, s. 4; 1934, s.179-185.

65 Møller: 1929, s. 4.

66 Pedersen og Bagger: 1985; Kragelund: 2013, 58-91.

67 Pedersen: 2001; Pedersen og Findal Andreasen: 2000, 2002; Pedersen og Lund: 2010, Engberg 2011, s.18, 218 ff., s.220 og s.276.

til Karoline Graves' efterkommere, ikke mindst Morten Gøthche, Roskilde og Hanne Gøthche, Jordløse, for lån af materialer fra familiearkivet og informative samtaler om deres oldeforældre, Karoline og Peter Graves.

Kilder

DFS: Det Kongelige Bibliotek, Dansk Folkemindesamling:

DFS 2004/40; 1906/134; Udtog 1946-22; Foreningen Danmarks Folkeminders arkiv 2004/040III; IVA.

DFS 1906/38; 1906/46; 1906/46 top. 201-237; 1906/44A 261-572; 1906/44A 261-572; 1906/311, 4350; 1906/I 316; 1906/23.

NKS: Det Kongelige Biblioteks Håndskriftsamling 2726 folio. Karoline Graves II. Breve III. Personalialia.

Kalundborg og Omegns Museum:

Protokoller og kildematerialer opbevaret under museumsnr. 4172.

Forhandlingsprotokoller 1907-1932.

AAKAM: Administrationsarkiv for årene 1907-1932.

Protokoller og genstandskartotek 1907-2010.

Private arkivalier opbevaret af Hanne Gøthche, Jordløse og Morten Gøthche, Roskilde.

Roskilde Arkiverne: Materialer om Arthur og Fanny Fang.

Litteratur

Christiansen, Palle Ove: *Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner*. Samleren, 2000.

Christiansen, Palle Ove: *Tang Kristensen og tidlig feltforskning i Danmark. National etnografi og folkløse 1850-1920*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Scientia Danica. Series H, Humanistica, 4. vol. I. 2013.

Engberg, Jens: *Det daglige brød. Bønder og arbejdere 1650-1900*. Politikens Forlag, 2011.

Furdal, Kim: *Kampen om lokalhistorien I og II*. Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie, 2016.

Graves, Karoline: *Almuesliv i Hoveriets Tid. Fra Holbæk Amt. Historiske Aarbøger VI*, Holbæk, 1912.

Graves, Karoline: *Om "Kongens Møller" og Omegn i gamle Dage. Fra Holbæk Amt. Historiske Aarbøger XIII*, Holbæk, 1919.

Graves, Karoline: *Ved Halleby Aa*. Bearbejdede, ordnede og udgivne af Henrik Ussing. Danmarks Folkeminder nr. 24, 1921.

Graves, Karoline: *En Almuekvindes Liv*. Erh. Flensborgs Forlag. Roskilde. 1927.

Ingemann, Henrik: *Karoline Graves. Folk og Kultur*. 1980.

Koudal, Jens Henrik: *Folkeminder og dagliglivets kultur. Indføring i Dansk Folkemindesamlings arkiv*. Folkemindesamlingens Kulturstudier-Bind 5. C.A. Reitzels Forlag, 2004.

Koudal, Jens Henrik: *Skæbnesymfoni og krokodillepolka. Musikkulturen på en stor gård mellem 1880 og 1960*. Danish Humanist Texts and Studies. New Series, Volume 61. The Royal Library. København, 2016.

Kragelund, Minna: *Den romanske tone. Om J.S. Møllers fornemmelse for tingenes egenart. Menneskets veje – kulturhistoriske essays i 100-året for Kalundborg Museum*. Kalundborg Museum, 2013.

Møller, Jens Schou: *Boligskik i Kalundborg egnen i ældre Tid. Meddelelser fra Kalundborg og Omegns Museum. I. Fra Holbæk Amt. Historiske Aarbøger VIII*. Holbæk. 1914.

Møller, Jens Schou: *Boligskik i Kalundborgegnene i ældre Tid. Meddelelser fra Kalundborg og Omegns Museum II. Fra Holbæk Amt. Historiske Aarbøger IX*. Holbæk, 1915.

Møller, Jens Schou: *Præsentation af Karoline Graves. I forord: Om "Kongens Møller" og Omegn i gamle Dage. Fra Holbæk Amt. Historiske Aarbøger XIII*. 1919,

Møller, Jens Schou: *Folkedragter i Nordvestsjælland. Deres forhold til folkedragterne i det øvrige Sjælland og til de øvrige skiftende moder*. Historiske Samfund for Holbæk Amt. København, 1926.

Møller, Jens Schou: *Fester og højtider i gamle dage. Skildringer fra Nordvestsjælland med forsøg på Tydninger*. I Bind. Fødsel-Bryllup-Død. Holbæk, 1929.

Møller, Jens Schou: *Fester og højtider i gamle dage. Skildringer fra Nordvestsjælland med*

Forsøg på tydninger. II Bind. Aarets Fester. Holbæk, 1933.

Møller, Jens Schou: Karoline Graves. *Fra Holbæk Amt*, VII binds 3. årgang. Historisk Samfund for Holbæk, 1932.

Møller, Jens Schou: Museumsindsamling og folkeminddeforskning. *Fortid og Nutid* Bd. 10, s. 179-186. 1934.

Møller Knud Ove: J.S. Møller. *Medicinsk Forum* 8. årgang, nr. 6. København, 1955. (særtryk).

Nielsen, Ingrid: Sophus Müller og bevaringstanken. *Bevar din arv. 1937-Danmarks fortidsminder-1987*. (red. I. Nielsen). G.E.C. Gad. Skov- og Naturstyrelsen 1987.

Pedersen, Lisbeth & Bagger Trolle H.: *Museumsinspirationer*. Kalundborg og Omegns Museum, 1985.

Pedersen, Lisbeth: Fra græsrodsbevægelse til offentlig institution. *Jul i Kalundborg og Omegn* 48. årgang. Kalundborg, 1985.

Pedersen, Lisbeth: Kalundborg og Omegns Museum gennem 80 år. *Kalundborg Historie* Bind 4. Kalundborg Kommune, 1992.

Pedersen, Lisbeth & Findal Andreasen, Mads: ”Kurs imod det Punkt af Horisonten, hvor Solen hver Aften gaar ned”. En udvandringshistorie fra Sæby sogn i Vestsjælland. *Fra Holbæk Amt 2000*. Historisk Samfund for Holbæk Amt, De kulturhistoriske museer i Holbæk Amt. 2000.

Pedersen, Lisbeth: *Årets gang. Beretning for Kalundborg og Omegns Museum*, Kalundborg og Omegns Museum, 2001.

Pedersen, Lisbeth & Findal Andreasen, Mads: Vestsjællændere i Den Amerikanske Borgerkrig – fra asken i ilden. *Årbog for kulturhistorien i Holbæk Amt 2002*, Vejlø Print, Kalundborg 2002.

Pedersen, Lisbeth: Provoer i byen, *Beretning for Kalundborg og Omegns Museum 2002*, (red. L. Pedersen), Kalundborg og Omegns Museum, 2002.

Pedersen, Lisbeth: Vestborgen og Lindegården i Kalundborg – 100 år med ildsjæle, mæcener og bevaring – hvad vil vi i fremtiden. *Fra Nordvestsjælland 2007*, (red. Arne H. Andersen), Historisk Samfund for Nordvestsjælland og de kulturhistoriske museer i Nordvestsjælland, 2007.

Pedersen, Lisbeth & Lund, Gudrun: Ulkestrup Mark – Nordvestsjællands Tahirplads – et fortællested om demokratiets udvikling i Danmark. *Fra Nordvestsjælland 2010*, (red. Niels Wickman), Årbog for kulturhistorien i Nordvestsjælland 2010. Holbæk, 2011.

Pedersen, Lisbeth (red.): *Menneskets veje – kulturhistoriske essays i 100-året for Kalundborg Museum*. Kalundborg Museum, 2013.

Rasmussen, Holger: *Dansk Museumshistorie*. Dansk kulturhistorisk Museumsforening, 1979.

Sestoft, Leif: Med fornuften kan man ikke gå i rette. Mennesket Jens Schou Møller. *Menneskets veje – kulturhistoriske essays i 100-året for Kalundborg Museum*, (red. Lisbeth Pedersen). Kalundborg Museum, 2013.

Ussing, Henrik: *Fortale. Ved Halleby Aa. Optegnelser af Karoline Graves. Bearbejdede, ordnede og udgivne af Henrik Ussing*. Anden ændrede udgave. 1942, s.7-8. København 1942.

Köpta klädesrockar och hemvävda schalar

- bondens och bondhustruns kläder i Härjedalen 1800-1900

Af Marie Ulväng

Bondebefolkningens kvinnoklädsel har oftare stått i blickfånget än mannens.¹ Det starkare intresset för kvinnodräkten kan i hög grad förklaras av att den var mer särpräglad än mansdräkten, vilket var centralt för det tidiga 1900-talets folklivsforskare. I den här artikeln, som bygger på en delundersökning i avhandlingen *Klädeekonomi och klädkultur. Böndernas kläder i Härjedalen under 1800-talet*, används ett bouppteckningsmaterial för att belysa bondens och bondhustruns klädinnehav under 1800-talet.² Fanns det likheter och skillnader i avseende på plaggmängd, plaggtyper, andelen köpvaror, tillverknings sätt och ekonomiska värden mellan bondens och bondhustruns klädinnehav? Förändrades detta över tid och hur kan det i så fall förklaras? Bouppteckningarna är från Lillhärjalds socken i Härjedalen. Annat källmaterial är bevarade plagg, varuförteckningar, uppteckningar och annonser från Härjedalen och angränsande landskap.

Fäbodbruk och empirestil, skogsbruk och nyrokostil

Lillhärjalds socken södra Härjedalen gränsar till Sör-Trøndelag, Dalarna och Hälsingland. Områdets skogrika fjällandskap och långa vintrar försvårade för åkerbruk och vid sidan av korn odlades främst potatis. Skogarna, myrarna och fjällsluttningarna gav desto bättre förutsättningar att bedriva boskapsskötsel och sommartid flyttades gårdens kor, får och getter till fäbodan. Smör var en etablerad handelsvara och bondehushållen var del i ett handelsnät som sträckte sig från Trondheim i väst till Hudiksvall i öst och söderut till Mälardalen. Avsaluslöjd och arbetsvandringar var ytterligare delar i ekonomin. Under 1800-talets första hälft var merparten av de som bodde i Lillhärjald självägande bönder.

I likhet med landet i övrigt ökade befolkningen från och med sekelskiftet 1800, och då främst inom gruppen av jordlösa. År 1830 var drygt en tredjedel av hushållen i Lillhärjald obesuttna torpare och husmän.³

Hushållens försörjningsvillkor och områdets sociala struktur ändrades i grunden med den ökade efterfrågan på timmer. Skogsbolagen köpte först timmer och avverkningsrätter, men övergick sedan till att förvärva skogsmark.

Fig. 1: Lillhärjald socken ingick i ett kulturområde som sträckte sig från kust till kust. Kartan är ritad av Marianne von Essen, Jamtli.

1 T. ex Svensson: 1935; Björkquist: 1941; Nylén: 1947; Bergman: 1969; Lönnqvist: 1972.

2 Ulväng: 2012.

3 Mantalslängden 1830, Lillhärjalds sn.

Fig. 2: Del av bouppteckning efter bondhustrun Ingeborg Hansdotter, Lillhärdal 1835. Foto: Marie Ulväng.

Efter 1870- och 1880-talens högkonjunkturer hade ungefär hälften av Lillhärdals självägande bönder sålt sina hemman till ett eller flera skogsbolag. Skogsnäringen lockade många arbetare till Lillhärdal och vid 1800-talets slut var arbetarna ungefär tre gånger så många som de självägande bönderna.⁴ Sammantaget ökade befolkningen från ungefär 700 till 1800 under 1800-talet.

I överensstämmelse med tidigare forskning förändrades klädsnittet i Lillhärdal främst under perioder med bättre ekonomi, och knappt alls vid sämre tider.⁵ Lillhärdal låg i utkanten av fäbodbruksområdets mest expansiva delar, men följde den allmänna utvecklingen. Antalet djur per gård var som störst kring sekelsskiftet 1800. Bouppteckningsmaterialets uppgifter om kontanter och kontakter med handelsmän talar för att bondehushållen var involverade i det regionala handelsnätet.⁶ Empirstilen fick ett stort genomslag i Lillhärdal. Bland de bevarade plaggen ses till exempel korta livstycken med omlottknäppning och dubbla knapprader, nattkappor med höga kragar och smalrandiga förkläden. Empirstilen förändrades men dröjde sig kvar till dess att den internationella efterfrågan

på timmer förvandlade skogen vid 1800-talets mitt till en värdefull handelsvara. Det ökade pengaflödet lades bland annat på plagg i nyrokostil såsom rutiga klänningar, schalar och sidenförkläden, liksom långbyxor, bonjourer och västar med schalkrage.

Kläderna i bouppteckningarna

Den svenska lagen om allmän bouppteckningsplikt, som värnade om dödsboets arvingar och fordringsägare, trädde i kraft 1734. Långt ifrån alla individer efterlämnade en bouppteckning. Dödsbon utan större tillgångar blev sällan föremål för någon formell skiftning. Ägandet av jord och boskap innebar att nästan alla bönder efterlämnade en bouppteckning.⁷ Många uppnådde hög ålder och fler män än kvinnor fick en bouppteckning upprättad efter sig. Bouppteckningen

Item	Quantity	Value
2 smittu de bonnilt länpl		32
1 skarvett		1
2 nattkappor		
10 mantlar och 1 smittu guld smittu		8
2 par guld smittu		16
1 par smittu smittu Ep. guld smittu		12
1 par smittu smittu, 1 par de guld smittu		8
1 smittu 12 1/2 4 smittu of smittu, 1		12
2 blånäringar de 12 1/2 1 smittu de		20
2 ylle smittu		16
2 smittu 12 1/2 2 smittu smittu 1/2		16
4 almar länpl		32
3 smittu smittu		3
1 smittu smittu		3
2 smittu smittu smittu		16
1 smittu smittu smittu 1/2 1 smittu smittu		32
1 smittu smittu smittu 1/2 1 smittu smittu		32
1 smittu 12 1/2 1 smittu smittu		32
2 smittu smittu		2
1 smittu de 32 1/2 1 smittu smittu Ep.		40
3 smittu smittu smittu smittu smittu smittu		2
2 smittu smittu smittu smittu smittu		32
1 smittu smittu smittu smittu smittu		16
1 smittu smittu smittu smittu		16
2 smittu smittu smittu smittu		16
1 smittu smittu smittu smittu smittu		40

4 Folkräkning 1900, Lillhärdals sn.

5 T.ex. Svensson: 1942, s. 55; Ek: 1973; Svensson: 1974, s. 8; Liby: 1997 s. 5.

6 Bouppteckningar: FII:1 nr 12 1766; AIA:8 nr 29 1770, AIA:9 nr 9 1772; AIA:10 nr 35 1773; AIA:16 nr 13 1787; AIA:21 nr 44 1800; AIA:22 nr 3 1800, Svegs tingslags häradsrätts arkiv, ÖLA.

7 Ulväng: 2012, s. 41.

Fig. 3: "Första dagen i äktenskap, i Härjedalen, 50 år sedan." Av P.E. Svedin, Sveg 1902. Unghustrun har svart klänning, rutig halsduk med frans och för första gången den gifta kvinnans svarta bindmössa. Mannen har skjorta med hög krage, dubbelknäppt livstykke, tröja och rödmössa. Sveg hembygdsförening. Foto: Jamtli.

omfattade i regel hela boet, med undantag för andra familjemedlemmars personliga tillhörigheter. Detta innebär att bouppteckningen bidrar med information om den avlidnes kläder och hushållets gemensamma tillgångar. Klädförteckningarna var mycket utförliga i början 1800-talet. Plagg värderade till höga värden var i regel beskrivna till material och färg, medan enklare plagg enbart noterades till antal och värde. Vid 1800-talets slut redovisades kläderna i en klumpsumma eller inte alls i en femtedel av bouppteckningarna. Förändringen speglar hur kläder, relativt sett, tappade i ekonomiskt värde gentemot andra ägodelar.

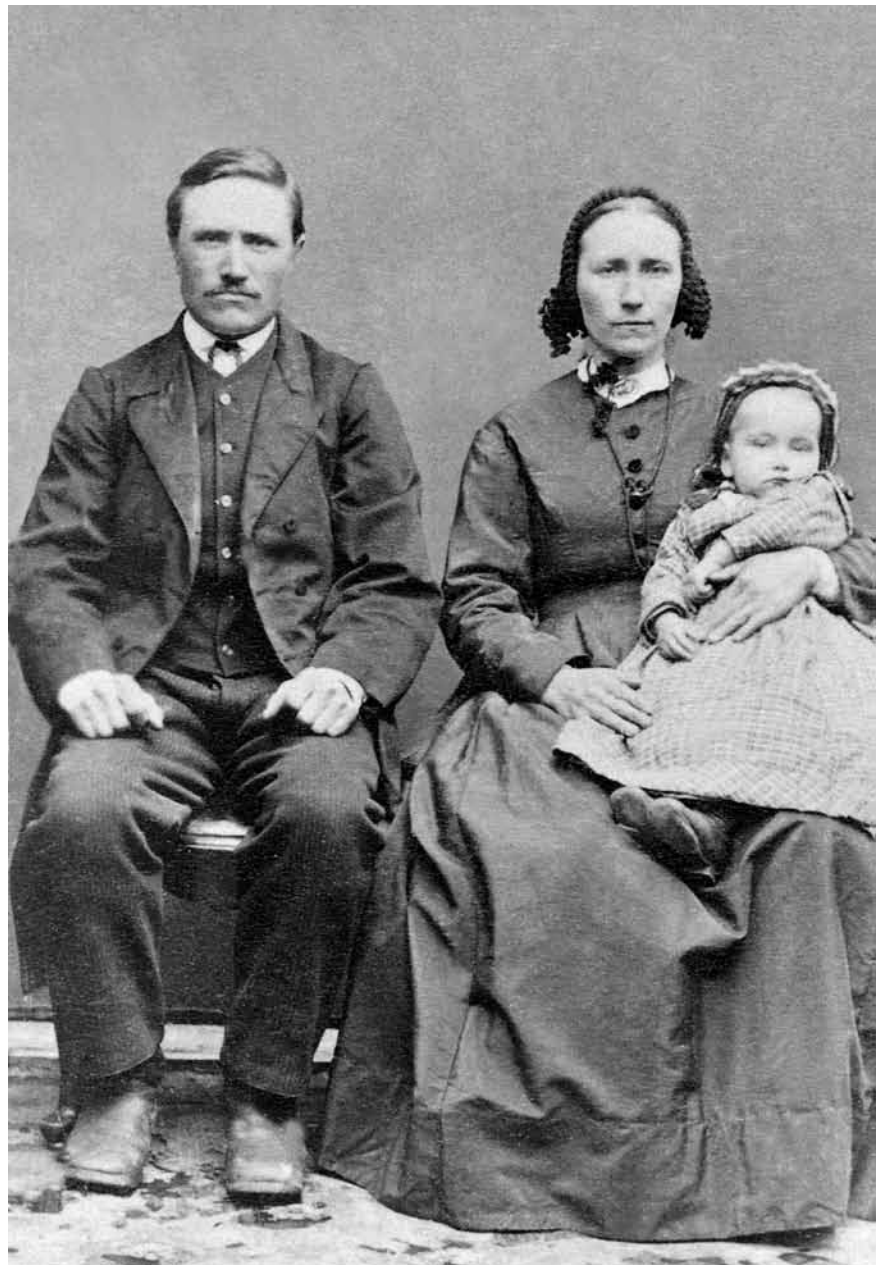

Fig. 4 Hemmansägare Erik Olofsson Wagenius och Kerstin Persdotter Stenvall från Tännäs klädda i 1870-talets nyrokokomode. Erik, född 1851, i bonjour, smalrandiga byxor och enkelknäppt väst. Karin, född 1852, i klänning, krage och lurka. Dottern Karin är född 1878 och fotografiet är taget i Vemdalen 1879. © S. Hjelm/Jamtli.

Bondens och bondhustruns kläder

Undersökningen täcker sammanlagt 145 bouppteckningar efter gifta män och kvinnor, änklingar och änkor inbegripna, från 1810-, 1830-, 1870- och 1890-talen. För att synliggöra likheter, skillnader och förändring över tid har klädesplaggen sorterats i kategorierna linneplagg, överplagg, ytterplagg, accessoarer, skor och övrigt. I gruppen linneplagg ingår särkar, nederdelar, överdelar, skjortor, undertröjor och underkjolar. Till överplaggen räknas kjolar, byxor, livstycken, västar, tröjor och koftor, medan kavajer och alla sorter av rockar, kappor och pälsar grupperas som ytterplagg. Gruppen accessoarer samlar klädedräktens alla mindre plagg, vilka är huvudbonader av alla de slag, dess band och tillbehör, halskläden, handplagg och förkläden, nattkappor, kragar och manschetter samt damasker och strumpor. Schalen utgör en egen kategori. Alla typer av skor och stövlar har sorterats in under rubriken skor. Oidentifierade eller udda plagg utgör den mindre potten övrigt. Den gängse indelningen var annars linne och kläder. För att kunna göra jämförelser över tid har 1810- och 1830-talens riksdaler banco och skilling räknats om till kronor och ören. Samtliga värden har också räknats om till fast pris utifrån basåret 1890-1899.⁸

Tabell 1: Sammanställning över antalet klädesplagg och värden i medeltal i bouppteckningar efter gifta män och kvinnor inom gruppen av bönder i Lillhärdals socken på 1810-, 1830-, 1870- och 1890-talen.⁹

	1810-talet		1830-talet		1870-talet		1890-talet	
	M	K	M	K	M	K	M	K
Bouppteckningar (st)	18	16	21	15	24	15	20	16
Plagg i medeltal (st)								
Linneplagg	4	13	4	12	5	13	6	11
Överplagg	12	21	11	18	10	16	9	19
Byxor/kjolar	4	11	4	9	4	8	4	8
Klänningar	–	0	–	0	–	1	–	1
Livstycken	3	6	4	6	4	1	3	2
Tröjor	5	4	4	4	2	6	2	8
Schalar	–	0	–	0,3	–	3	–	4
Ytterplagg	7	3	6	4	7	1	8	1
Accessoarer	31	40	28	47	29	41	18	32
Huvudbonader	7	5	5	7	5	3	7	2
Halskläden	3	12	3	14	5	21	4	16
Handplagg	9	5	7	6	5	2	3	4
Förkläden	–	9	–	10	–	9	–	7
Skodon	3	2	3	3	4	3	4	2
Plagg totalt	58	80	53	87	46	76	45	68
Värde plagg totalt (kr)	59	82	53	72	79	72	79	35
Värde per plagg (kr)	1,03	1,02	1,01	0,83	1,71	0,94	1,78	0,52

Sammanställningen i Tabell 1 visar att kvinnorna hade fler linneplagg än männen, vilket till viss del förklaras av att kvinnorna hade separata över- och nederdelar och männen skjortor. Kvinnorna hade också fler kjolar än männen hade byxor, och nästan dubbelt så många livstycken. Livkjolar nämns i två bouppteckningar på 1830-talet. Männen hade däremot fler rockar, pälsrockar och pälsar än kvinnorna. Ungefär hälften av klädsamlingarna bestod av accessoarer. Kvinnorna hade ett större antal halsdukar, medan männen hade fler handskar, fingervantar och muddar. Hustrun hade också förkläden och mösstillbehör, såsom stycken, band och bennicker. Under 1800-talets första hälft var kvinnornas klädsamlingar mer omfattande och högre värderade än männens.

⁸ www.riksbank.se: Konsumentprisindex för Sverige 1290-2006, Edvinsson och Söderberg.

⁹ Källa: Bouppteckningar, Svegs tingslags häradsrätts arkiv, ÖLA.

Anm.: Riksdaler banco och skilling är omräknat till kronor och ören. Fast pris är beräknat utifrån basåret 1890-1899.

Under 1800-talets andra hälft hade männen ännu fler rockar och pälsar än kvinnorna. Kvinnornas viktigaste ytterplagg var istället schalen som lades löst om axlarna eller knöts om livet.¹⁰ Kvinnorna hade fortfarande fler överplagg än männen, och nu var tröjorna fler än livstykkena. Bruket av klänning och kjol och tröja eller kofta, innebar att livstycket fick en tydligare användning som arbetsplagg och underplagg. Kvinnorna fortsatte att ha fler linneplagg och accessoarer. Männenns klädförteckningar innehöll i snitt fem halsdukar, och kvinnornas tjugoen. Förklädet fortsatte att vara ett viktigt plagg, medan bindmössan ersattes av lurka eller huvudduk. Männen efterlämnade i allmänhet fler skor än kvinnorna. Kvinnorna fortsatte att ha fler klädesplagg än männen, men under 1800-talets andra hälft var det bondens, och inte bondhustruns, klädsamling som var högst värderad.

Nedan följer ett par exempel på bouppteckningar efter makar som dött nära inpå varandra, vilket gör det möjligt att skilja betydelsen av kön från socioekonomiska aspekter.

På 1810-talet – bonden Anders Eriksson och hustrun Cherstin Jonsdotter

Anders Eriksson och Cherstin Jonsdotter var i sextioårsåldern när de gick bort i början av 1810-talet.¹¹ På den medelstora gården fanns två hästar och sjutton kor.¹² Makarna kunde räkna sig till sockens bättre ställda bönder, vilket också överensstämmer med utnämmandet av Anders till nämndeman.

Anders klädförteckning omfattade 113 plagg (Tabell 2). Linneplaggen bestod av åtta skjortor i blaggarn och fem i lärft. Merparten av överplaggen var tröjor. Till de bättre hörde en klädeströja och två i pressad vadmal, till de enklare sex tröjor i vadmal eller skinn. Vid bouppteckningstillfället noterades tre par byxor i skinn och fem livstycken. Ytterplaggen omfattade två pälsar, en pälsrock, två kapprockar och åtta rockar varav sju i vadmal. Bland de 67 accessoarerna var handplaggen flest med sammanlagt sjutton par fingervantar, hundskinn- och renskinnshandskar, garvade handskar och armmuddar. Halsdukarna var åtta till antalet och lika många som huvudbonaderna, varav tre beskrevs som filtmössor och fyra som brämmössor. Därtill hade Anders sex nattkappor, fem bälten, åtta par strumpor, sex par strumpeband, ett par snösockringar och fyra par damasker. Två par skor och ett par gamla stövlar samt en skinmagd, det vill säga ett skinnförkläde, ingick också i förteckningen.

Cherstin lämnade 152 klädesplagg efter sig. Linneplaggen bestod av tre nederdelar och 23 överdelar, varav fjorton i lärft och nio i blaggarn. Bland överplaggen fanns fjorton kjolar varav två i flanell, två svarta och fem randiga. De sju tröjorna uppgavs vara i kläde och vadmal, varav två hade stickärmar. Vid sidan av enklare livstycken i bottenväv, sämskat skinn och vadmal hade Cherstin ett livstykke vardera i kalmink, kamlott, satin, det vill säga mönstervävd damast, och kläde. Ytterplaggen omfattade tre kapprockar, varav en i fris, tre klädesrockar, en pälsrock och en päls. Kategorin accessoarer omfattade 81 plagg och tillbehör, såsom åtta mössor, varav hälften i sammet, damast och moaré, fyra bennicker, tre mössband och arton mösstycken. En stor pott utgjordes av förkläden, varav fyra var randiga och hemvävda, sex var i satin och ett vardera i vit lärft, duran och rask. Cherstin hade tio släta och blommerade sidenhalsdukar samt sex halsdukar i bomull och två i ylle. Till de mindre plaggen hörde också nio par fingervantar, halvhandskar, halvvantar och hufvantar, en muff, ett par snösockringar och tre par strumpor.¹³ Klädförteckningen innehöll också fem par skor och ett par lappskor.

I stort överensstämmer Anders och Cherstins klädförteckningar med sammanställningen i Tabell 1. Cherstin hade fler plagg än Anders och accessoarer utgjorde drygt hälften av båda makarnas klädsamlingar. Cherstins hade fler linneplagg och överplagg, och Anders fler ytterplagg. I snitt var Cherstins plagg värderade till 60 öre styck, och Anders till 70 öre. Sammantaget var Cherstins klädsamling högre värderad än Anders.

10 Eldvik: 2010, s. 115 och 124; Lönnqvist: 1972, s. 177.

11 Död- och begravningsböcker, Lillhärdals kyrkoarkiv, ÖLA.

12 Bouppteckningar: AIA:27 nr 1 1811; AIA:31 nr 6 1815, Svegs tingslags häradsrätts arkiv, ÖLA.

13 Huf- var förmodligen det samma som grep-, mul- eller hel-, vilket betydde att vantarna eller handskarna hade hel hand, i motsats till halvvantar eller halvhandskar. Jmf. Odstedt: 1953, s. 434.

Tabell 2: Antalet plagg och dess värden i bouppteckningarna efter bonden Anders Eriksson och bondhustrun Cherstin Jonsdotter på 1810-talet.¹⁴

1810-talet	Anders Eriksson		Cherstin Jonsdotter	
Antal plagg (st)	Antal (st)	Värde (kr)	Antal (st)	Värde (kr)
Linneplagg	13	2,3	26	6,0
Överplagg	17	15,6	30	38,2
Byxor/kjolar	3	5,0	14	24,5
Livstycken	5	0,7	9	6,8
Tröjor	9	9,9	7	7,0
Ytterplagg	13	40,6	7	13,4
Accessoarer	67	16,2	81	35,8
Huvudbonader	11	3,4	6	4,3
Halskläden	8	2,0	21	12,8
Handplagg	17	4,6	10	1,7
Förkläden	–	–	13	11,3
Skor	3	3,0	6	3,1
Övriga plagg	–	–	2	1,7
Plagg totalt (st)	113		152	
Plaggens värde totalt (kr)		77,6		98,2
Värde per plagg i snitt (Kr)		0,7		0,6

På 1870-talet – bonden Salomon Jönsson och hustrun Kerstin Pehrsson

Salomon Jönsson och Kerstin Pehrsson var i trettioårsåldern när de gick bort i början av 1870-talet.¹⁵ Gården var medelstor och Salomon och Karin tillhörde bondegruppens mellanskikt.

Salomon hade tre skjortor i ylle och sju i bomull (Tabell 3). Överplaggen bestod av fem par byxor, varav ett par i kläde, fyra tröjor varav två i vadmal samt fem västar. Ordet väst förekommer under hela 1800-talet, men blev vanligare närmare sekelskiftet 1900.¹⁶ Anders hade åtta ytterplagg, varav en tulubb, vilken var en typ av päls, två pälsrockar, en fårskinnspäls, en rock i doffel, en klädesrock och två rockar utan beskrivning. Halsdukar saknades helt och accessoarerna, tio stycken, utgjordes av två hattar, två mössor, ett par hundskinnshandskar och ett par arbetshandskar samt fyra par strumpor. Slutligen noterades två par krag skor och fyra par stövlar.

Karin hade tio överdelar och fyra nederdelar. Av Karins kjolar bedömdes åtta som bättre och två som sämre. Till överplaggen hörde också fyra tröjor och lika många livstycken, men ingen klänning.

Fig. 5: Livstycket i empirestil kännetecknas av hög midjelinje, ringade ärmhål, smala axelband och ett litet skört. Brudlivestycke i kattun. Ca 1830. Lillhärdals hembygdsförening inv. nr 780. Foto: Marie Ulväng.

14 Källa: Bouppteckningar: AIA:31 nr 6 1815; AIA:27 nr 1 1811, Svegs tingslags häradsrätts arkiv, ÖLA.

Anm.:Riksdaler banco och skilling är omräknat till kronor och ören. Fast pris är beräknat utifrån basåret 1890-1899.

15 Död- och begravningsböcker 1866-1894, Lillhärdals kyrkoarkiv, ÖLA.

16 Nylén: 1971/1986, s. 48.

Förteckningen innehåller varken rockar eller pälsar, men väl två kavajer och två schalar. Mer än hälften av Karins accessoarer var halsdukar i bomull, 22 stycken, och siden, sju stycken, medan resten utgjordes av nio förkläden, två mössor med tillhörande sidenband och bennicker samt tre par strumpor. Allra sist förtecknades ett par skor och ett par lappskor.

Även klädförteckningarna efter Salomon och Kerstin överensstämmer med sammanställningen i Tabell 1. Sett till såväl innehåll som värde, skiljde sig makarnas klädsamlingar åt. Värdet för Salomons åtta rockar och pälsar uppgick till exempel till nästan 37 kronor, medan Kerstins två kavajer och två schalar knappt uppgick till 4 kronor och 50 öre. Kerstin hade betydligt fler mindre och dekorativa plagg. I snitt uppgick Salomons 48 klädesplagg till 1 krona och 70 öre styck och Kerstins 90 till 60 öre.

Tabell 3: Antalet plagg och dess värden i bouppteckningarna efter bonden Salomon Jönsson och bondhustrun Kerstin Pehrsson på 1870-talet.¹⁷

1870-talet	Salomon Jönsson		Kerstin Pehrsson	
	Antal (st)	Värde (kr)	Antal (st)	Värde (kr)
Linneplagg	10	6,2	14	7,5
Överplagg	14	15,8	18	14,1
Byxor/kjolar	5	8,8	10	7,9
Klänningar	–	–	0	0
Livstycken	5	1,8	4	0,9
Tröjor	4	5,3	4	5,3
Schalar	–	–	2	1,8
Ytterplagg	8	36,9	2	2,6
Accessoarer	10	6,2	52	28,1
Huvudbonader	4	1,8	2	1,8
Halskläden	0	0	29	20,2
Handplagg	2	0,9	0	0
Förkläden	–	–	9	4,0
Skor	6	14,1	2	4,0
Plagg totalt	48		90	
Plaggens värde totalt (kr)		79,2		58,1
Värde per plagg i snitt (kr)		1,7		0,6

Materialets betydelse för klädernas värde

Valet av material var avgörande för plaggets värde. Inom hushållet tillverkades främst enklare linne, vadmal och halvylletyger. Så länge tillverkningen var hantverksmässig och handeln starkt reglerad, var köptyget centralt för att uttrycka välstånd och samhörighet inom gruppen av bönder.¹⁸ I många fall går det inte att dra en skarp gräns mellan egentillverkade och köpta tyger. Ett hemvävt tyg kunde till exempel vara tillverkat av införskaffat garn eller färgat och pressat av en hantverkare. Förmodligen var få tygsorter helt igenom hemgjorda. Det samma gällde för päls och skinn.

På 1800-talets första hälft – ”Manskläder mäst af walmar och skin”

Klädförteckningarnas uppgifter om plaggens material tyder på att det var stora likheter mellan kvinnors och mäns kläduppsättningar under 1800-talets första hälft. Linne, ylle, skinn och päls utgjorde stommen i kvinnors och mäns klädsamlingar. Skinn och päls användes i så gott som alla över- och ytterplagg samt i huvudbonader, handplagg och förkläden. Bruket av skinn och päls var mer omfattande och mer varierat i mansklädseln.

Manufakturtillverkade tyger, varav vissa utländska och olovligt införda i landet, hade

17 Källa: Bouppteckningar: AII:25 nr 21 1874; AII:23 nr 14 1871, Svegs tingslags häradsrätts arkiv, ÖLA. Anm.: Fast pris är beräknat utifrån basåret 1890-1899.

18 Ulväng: 2012, s. 169.

Fig. 6: Livkjol med liv i ylledamast. Ett tyg kunde överleva modets växlingar och livet är förmodligen ett omsytt 1700-talsplagg. Kjolen är i ett enklare linne med skarvade tyger i det parti som förklädet döljer. Ca 1830-1840. Svegs hembygdsförening inv. nr 2756. Foto: Marie Ulväng.

Fig. 7: Bonjour i svart kläde och rutigt bomullsfoder. Ca 1860-1870. Svegs hembygdsförening. Foto: Marie Ulväng.

ett större utrymme i bondhustruns än i bondens garderob.¹⁹ Många kvinnor hade en kjol i satin eller kamlott, men kamgarnstyger användes i huvudsak i livstycken, som inte tog så mycket tyg i anspråk. Kattun, siden och sammet exponerades främst i mindre plagg som halsdukar, förkläden och mössor. Det vanligaste köptyget i mannens garderob var klädet, men klädet hade en större användning i kvinnornas livstycken, tröjor och rockar. En notering i hushållningssällskapets beskrivning av Härjedalen i början av 1800-talet bekräftar att människors kläder oftare var i enklare material och att kvinnorna hade fler plagg i köptyg: ”Manskläder mäst af walmar och skin. Qwinkläder består af walmarströjar, och äfven tröjar af kläde eller prässatt walmar, yllekjortlar, och antingen sartin eller kamlått-kiortlar. Mössor af siden eller sammett. Halsdukar af silke, och någon utaf kambris, samt halsdukar af kartun, och äfwenså till förkläden.”²⁰

På 1800-tatlets andra hälft –”... den kvinnliga helgdagsdräkten består mest af hemväfdt tyg.”

Handelns avreglering år 1846 och framväxten av en inhemsk textilindustri ökade tillgången till fabriksstillverkade tyger. Det förändrade produktionssättet gav i stora drag en övergång från exklusiva till enklare tyger.²¹ Till nyheterna hörde kraftiga bomulls- och halvylletyger,

19 Andersson & Ridderstedt:1983, s. 24: ”Järvsökarlarnas dräkter erbjuder inte en sådan mångfald material och färger som kvinnornas. Så är exempelvis rockar, jackor, västar och byxor i huvudsak av kläde, vadmal eller skinn.”

20 Sockenbeskrivningar från Jämtland och Härjedalen 1818-1821: 1941, s. 229.

21 Schön: 1979, s. 118 och 122.

som mollskinn och korderoj, som på sikt ersatte sämskskinnet. Klädförteckningarna visar att mannens byxor, västar, tröjor och rockar fortsatte att göras i kraftigare hel- och halvylletyger, medan hustruns klänningar, kjolar och klänningsliv oftare syddes i lättare bomulls- och halvylletyger. Schalen, som till stor del ersatte behovet av skraddade ytterplagg, var många gånger hemvävd. Under 1800-talets andra hälft var köptyget vanligare i mannens än i hustruns garderob. Att kvinnopluggen i högre utsträckning gjordes i hemvävda tyger bekräftas i landshövdingens femårsberättelser på 1890-talet: ”*Äfven den kvinnliga helgdagsdräkten består mest af hemväfdt tyg, som dock sändes till någon fabrik för färgning och vidare beredning, hvaremot männens helgdagskläder vanligen förfärdigas af köpta tyger eller sådana, som på beställning tillverkas i fabrikerne af insänd ull.*”²²

Tillskärningens och sömnadens betydelse för klädernas värde

Garderobens uppdelning i linne och kläder var länge avgörande för i vilken mån plagget skars till och syddes inom hushållet eller av skraddaren.²³ Linneplaggens tillskärning var enkel och utgick oftast från tygvådens bredd och raka kanter. Istället var det sömnaden som krävde skicklighet för att plaggen skulle hålla för dagligt bruk och hårda tvättar. Linneplaggen förändrades lite över tid och då främst i synliga delar som kragar och manschetter. Under stora delar av 1800-talet var linnesömnaden ett arbete som i huvudsak utfördes av kvinnorna inom ramen för hushållet.

Klädsömnaden var i det stora hela linnesömnadens motsats.²⁴ Skradderiet byggde länge på att kunden höll med eget material och att skraddaren fick betalt för att tillverka måttbeställda och modemässiga plagg. Den gemensamma nämnaren för plaggen som lämnades till skraddaren var den högre tillskärningsnivån. Skraddaren förväntades också kunna skära till och skarva plaggen på ett sådant sätt att tygätgången blev så liten som möjligt. Då en majoritet av befolkningen levde på landsbygden omfattades inte sockenskraddaren av stadens skråreglering. Såväl bouppteckningar som bevarade plagg tyder på stora likheter i tillverkningen av mans- och kvinnoplugg under 1800-talets första hälft. Antalet plagg och plaggtypen varierade mellan makarna, men förmodligen lämnades ungefär lika många mans- som kvinnoplugg till skraddaren. I skraddarens händer gjordes ingen större åtskillnad mellan bondhustruns och bondens över- och ytterplagg. Plaggen följdes åt till form och utseende och sett till material, konstruktion och sömnadstekniker var arbetsgången densamma.²⁵

”Skraddaren sydde åt far och pojkarna.”

Med skråväsendets avskaffande år 1846 blev det fritt att bedriva hantverk. I större städer var sömmerskorna en vedertagen yrkesgrupp redan kring sekelskiftet 1800.²⁶ Fram till 1700-talets mitt tillverkade skraddarna både mans- och kvinnokläder.²⁷ Sömmerskorna vidgade efterhand sitt arbetsområde till att omfatta kjolar, kofter och klänningar. Ett par årtionden in på 1800-talet hade stadens skraddare nästan helt upphört att sy kvinnoplugg.

På landsbygden fortsatte skraddarna att sy till både kvinnor och män fram till 1870-talet, men övergick sedan till att nästan bara göra mansplagg. I uppteckningar från Härjedalen och kringliggande landskap berättas att: ”... så hade de byskräddare som jick i gårdarne och sydde karkläder då det jælde riktiga kostymer.”²⁸ och att ”... det var Skräddare som sydde kläder åt Far och pojkarna.”²⁹ I den mån skraddaren tillverkade kvinnoplugg rörde det sig om ytterplagg i kraftigare tyger.³⁰ Som tidigare framgått minskade antalet skraddade ytterplagg med schalens användning. Kvinnorna sydde i allt högre grad sina egna kläder eller med hjälp av sömmerskor: ”*Damkläder gjordes av sömmerska men mest gjorde vi dem själva. Skräddare gjorde aldrig kvinnokläder.*”³¹

22 Femårsberättelse 1896-1900 s. 9.

23 T.ex. Rasmussen: 2010, s. 71.

24 T.ex. Rasmussen: 2010, s. 73.

25 Centergran & Kirvall: 1986.

26 Wottle: 2010, s. 124; Rasmussen: 2010, s. 125.

27 Rasmussen: 2010, s. 90.

28 Uppteckning: Dräktens material och tillverkning NM 95, EU 25522, Hälsingland, Nordiska museets folkminnessamling.

29 Uppteckning: Dräktens material och tillverkning NM 95, EU 30055, Dalarna, Nordiska museets folkminnessamling.

30 Uppteckning: ÖMEA 1087.38, Jämtland, Jamtli.

31 Uppteckning: ÖMEA 1968.1, Jämtland, Jamtli

”Manskläder! till billiga priser hos Carl Tomtlund. Klädningstyger! Svarta och Kulörta Realiseras till nedsatta priser, hos Carl Tomtlund.”

Först 1834 blev det tillåtet för skräddare att sälja färdiga plagg som varken var beställda eller utprovade av köparen.³² Färdigsydd plagg blev snart en stor handelsvara. På 1880-talet lät till exempel skräddaren P. Jonsson i Hudiksvall meddela att han hade:”... ett stort lager af på egen verkstad härstädes välgjorda Manskläder af solida tyger ...” och att ”Beställningar å Manskläder emottagas fortfarande och utföras af uti yrket skickliga arbetare med största noggrannhet och punktlighet ...”³³

Redan i början av 1870-talet kunde männen i Härjedalen köpa en komplett garderob i den lokala handelsboden. Sortimentet av plagg riktade till kvinnor bestod i huvudsak av halsdukar och förkläden. Skillnaderna i utbudet kan till viss del förklaras av att handelsbodarna var inriktade på skogsarbetarnas konsumtionsbehov. Såväl annonser som varuförteckningar pekar på att hemtillverkningen av tyger och kläder var omfattande. Vid den här tidpunkten underlättade utbudet av garner, varp, textilfärger, tyger och sybehör tillverkningen i hemmen. Att män i högre grad förväntades köpa färdigsydda kläder och att kvinnor i större utsträckning sydde sina egna kläder illustreras i en annons i Hudiksvallsposten år 1875: ”Manskläder! till billiga priser hos Carl Tomtlund. Klädningstyger! Svarta och Kulörta Realiseras till nedsatta priser, hos Carl Tomtlund.”³⁴

Ett försök att förklara

Granskningen har visat att bondens och bondhustruns klädedräkt i stort sett följdes åt under 1800-talets första hälft för att sedan gå skilda vägar. En väsentlig förändring var skillnaden i användningen av köptyger. Varför var det inte längre prioriterat att använda köptyger i bondhustruns kläder vid 1800-talet slut? Förklaringarna var flera och sammansatta och del av en större samhällsförändring där borgerskapets syn på hemmet, familjen och kulturarvet fick stort inflytande. Uppfattningen om att män och kvinnor var ämnade åt olika livsuppgifter lade grunden till en ideal försörjningsmodell, där mannen fick en tydligare roll som familjeförsörjare och hustruns arbete i högre grad koncentrerades till omsorgen om hemmet och familjen.³⁵

Textiler och textilt görande, såsom broderi, sömnad, klädvård och mode, kom i allt högre grad att förknippas med kvinnlighet, vilket har beskrivits som en textil feminiseringsprocess.³⁶ Sömnad kom till exempel att lyftas fram som ett av få lämpliga försörjningsalternativ för ogifta kvinnor inom borgerskapet. Textilvetaren Pernilla Rasmussen förklarar att sammankopplingen mellan sömnad och kvinnlighet var en av anledningarna till att tillverkningen av mansplagg och kvinnoplagg delades upp mellan skräddare och sömmerskor. Genom att betona betydelsen av tillskärning fjärmade sig skrädderiet ytterligare från sömnaden. Sömmerskornas arbete fortsatte att förknippas med hemmets enkla linnesömnad, medan skräddarnas

Fig. 8: På 1870-talet var det modernt med krokade lurkor i anilinfärgat garn. Huvudbonaden var vanlig i södra Norrland. Lurkan på bilden tillhört Karolina Engström, Lillhärdals kyrkby. Ca.1870-1880. Lillhärdals hembygdsförening inv. nr 1621. Foto: Marie Ulväng.

32 Wottle: 2010, s. 129.

33 Hudiksvallsposten nr 39 1885.

34 Hudiksvallsposten nr 52 1875.

35 T.ex. Hedenborg & Wikander: 2003; Wikander: 2006; Stanfors: 2007

36 Rasmussen: 2010, s. 125; Svensson & Waldén: 2005, s. 11; Palmsköld: 2007, s. 170.

arbete associerades med utbildning och professionalism, vilket fick betydelse för klädernas värde. Därtill värderades kvinnors arbete generellt sett lägre än männens.

De borgerliga idealen befastes och spreds via handböcker och rådgivningslitteratur.³⁷ I en *Oumbärlig rådgivare för hvarje hem: en lättfattlig handbok för hvarje husmoder att rådfråga* utgiven 1888, gavs till exempel praktiska råd om vävning, tillskärning, linne- och klädsömna och diverse handarbeten. Vissa böcker var inriktade mot klädsömna och i *Fru A. Skousgaards metod för måttagning och tillskärning af fruntimmerskläder och barnkläder för sjelfundervisning* förklarade författaren: "Att sjelf tillklippa och sy sina kläder är en konst, som i nuvarande tider hvarje husmoder och för övrigt hvarje ung dam borde kunna. Att sjelf kunna förfärdiga sina kläder har från alla sidor sedt de största fördelar. Är man i goda omständigheter, är det ett angenämt tidsfördrif, utbildar smaken, förbygger sysslolöshet och fäster en vid hemmet; men äro omständigheterna knappa, så kunna ansefliga summor derigenom besparas och många familjers vilkor förbättras."³⁸

Utbudet av handböcker och tidskrifter, som till exempel modetidningen *Freja*, med mönsterbilagor pekar på att kvinnor förväntades kunna utföra arbeten som tidigare lämnats till yrkeskunniga hantverkare.³⁹ Arbetet underlättades av symaskinen, som också gjorde det möjligt för kvinnor att försörja sig som hemsömmerskor. Samhällsdebatten kännetecknades också av en reaktion mot det snabba industrialiseringsförloppet. I nationalromantisk anda grundades slöjdföreningar och kulturhistoriska museer med målsättningen att bevara landets "urgamla bondekultur" genom att samla in föremål och traditioner innan de helt fallit ur bruk.⁴⁰ Den ökade tillgången på fabriksstillverkade varor förnyade också intresset för det egentillverkade. Förhoppningar fanns att hemslöjden skulle bli ett möjligt försörjningsalternativ på landsbygden och dämpa inflyttningen till städerna.⁴¹ När Sophie Adlersparre bildade Föreningen Handarbetets Vänner år 1874 stod handarbetets moraliska och smakhöjande effekter i fokus då det ansågs "... upptaga och i fosterländsk och konstnärlig riktning förädla den svenska hemslöjden, samt i allmänhet att söka införa en renare smakriktning inom handarbetet."⁴² Som framgår av citatet behövde bondebefolkningens slöjd anpassas efter borgerlighetens tycke och smak.

I det nyvunna intresset för folkkultur vaskades värden som tidlöshet och äkthet fram. Häri skapades en nostalgisk bild av agrarsamhällets klädskick som i huvudsak egentillverkat. I kölvattnet av textilindustrins framgångar omvärderades så synen på textilt hantverk. Den

Fig. 9: Bondens hundskinnspäls kunde vara värderad till över hundra kronor. Erik Jonsson eller Jonasson från Hede, född på 1830-talet, i hundskinnspäls, pälskärp, halsduk, hundskinnsvantar och pälsmössa. Från 1870-talet. © fotograf okänd/Jamtli's fotosamlingar.

37 Fick: 2008.

38 Skousgaard, A.: 1882, s. 5

39 Den tyska modetidningen *Freja* gavs ut i svensk översättning åren 1873-1907; Annons i *Hudiksvallsposten* nr 58 1885.

40 T.ex. Lönnqvist: 1991, s. 154; Edling 1996; Nilsson: 2005, s. 27; Knutsson: 2010. Liby: 2010 s. 17.

41 Danilsson:1991; Centergran: 1996, s. 84; Isacson: 1999, s. 26.

42 Ändamålsparagraf Föreningen Handarbetets Vänner återgiven Centergran: 1996, s. 85.

ökade tillgången på fabriksstillverkade tyger och färdigsydda kläder gjorde att köpvaror kom att förknippas med lönearbetarstatus. Att producera textilier inom hushållet, vilket krävde råvaror, utrymme och arbetstid var inte möjligt för det stora flertalet. Historikern Carole Shammas kommenterar böndernas ökade grad av självhushållning i England och Amerika under 1800-talets andra hälft med att det endast var de rika som hade råd att vara självhushållande.⁴³

I detta spelade nationalromantikens upplyftande av bonden som en symbol för svenskhet en viktig roll. Inom gruppen av självägande bönder, vars ställning hade stärkts i takt med att andelen brukare och arbetare ökade, blev bondhustruns hemvävda tyger och hemsydda kläder ett uttryck för bondekultur.

Beräkningar visar att hemvävningen var nästan lika omfattande kring 1870 som vid 1840-talets slut.⁴⁴ En viktig faktor bakom hemvävningens starka ställning var att tillgången till fabriksspunnet garn underlättade arbetet.⁴⁵ Höga krav på slittålighet var också en anledning till att bönderna föredrog hemvävda tyger: ”Färdigköpta kostymer varo absolut förkastliga, det ansågs, att man frös i köpt kostym.”⁴⁶

I Lillhärdal går det förmodligen också att knyta den förändrade användningen av köptyger till hushållens skiftande försörjning. Med exempel från södra Norrlands fåbodbruksområde förklarar ekonomhistorikern Lena Sommestad att bondhustruns centrala roll i mjölkhanteringen gjorde det möjligt att vid försäljningen av mjölkprodukter förvärva och disponera vissa mindre kontantinkomster.⁴⁷ På liknande sätt och med stöd av kontoböcker, har ekonomhistorikern Inger Jonsson tolkat att Hälsinglands linnevävande kvinnor hade viss bestämmanderätt kring försäljningen av varor de själva ansvarat för.⁴⁸ Möjligen går det att tolka det tidiga 1800-talets rikliga användning av köptyger i bondhustruns garderob som ett uttryck för kvinnornas betydelse för hushållens försörjning.

Männens större andel av plagg i kraftigare tyg svarade också mot ett förändrat klädbehov. Inkomsterna från skogen gjorde det möjligt att investera i jordbruksmaskiner och bättre bostäder. Den tidiga mekaniseringen ersatte framför allt enkla och tidskrävande moment, arbetsuppgifter som ofta utfördes av gårdens kvinnor.⁴⁹ Samtidigt ökade arbetsbördan i hemmet. Med isolerade golv, kaminer och järnspisar samt större fönster och flera ljuskällor, kunde fler rum tas i anspråk. Efterhand fylldes rummen med möbler och föremål såsom matsalsmöbler, stoppade soffor, gungstolar, skrivbord, kommoder, tavlor, prydnadsföremål, glas och porslín för olika tillfällen och framförallt textilier i form av mattor, gardiner, dukar och sängkläder. Klädbehovet förändrades av att bondehushållen gick mot en striktare genusarbetsdelning.⁵⁰ Vinterhalvårets skogsarbete krävde att bonden hade flera uppsättningar slitstarka byxor, bussaronger, västar, stövlar, vintermössor och rockar. Bondhustruns arbete innefattade också utomhussysslor och hårt kroppsarbete. Boskapsskötseln och ansvaret för gårdens skötsel när mannen var i skogen krävde alltjämt varma kläder, men av klädförteckningarna att döma räckte det med ylleschalar och någon enklare päls.

Sammanfattning

Det boupptecknade klädinnehavet efter Lillhärdals självägande bönder ringar in 1800-talets mitt som en brytpunkt mellan kvardröjande empirestil och modernare nyrokostil. Förändringen kan knytas till skogsindustrins etablering i området. Jämförelsen mellan bondens och bondhustruns klädinnehav visar också att skillnaderna mellan makarnas garderober ökade under 1800-talets andra hälft.

Klädförteckningarna från 1800-talets första hälft visar att hustrun hade fler plagg än mannen. Ungefär hälften av makarnas klädsamlingar bestod av accessoarer. Hustrun hade många förkläden, halsdukar och mössor med tillbehör, medan bonden främst hade handskar, vantar och muddar. Linneplaggen var en större post i hustruns garderob och hustrun hade också fler kjolar än mannen hade byxor och nästan dubbelt så många livstycken. Mannen hade däremot fler rockar och pälsar än hustrun.

Merparten av bondens och bondhustruns kläder syddes i linne, ylle och skinn. Plagg med

43 Shammas: 1990, s. 4; Ahlberger: 1996, s. 154.

44 Schön: 1979, s. 57.

45 Hedlund: 1951/1981, s. 78; Palmsköld: 2007, s. 172.

46 Nylén: 1947, s. 208; Upppteckning, Dräktens material och tillverkning NM 95, EU 30765, Jämtland, Nordiska museets folkminnessamling.

47 Sommestad: 1992, s. 30.

48 Jonsson: 1994, s. 230.

49 T.ex. Morell: 2001, s. 310.

50 Styles: 2007, s. 219.

avancerad skärning lämnades till skraddaren, medan linneplaggen syddes inom hushållet. Plaggen följdes åt till form och utseende och hade många likheter sett till material, konstruktion och sömnadstekniker. Då hustrun hade fler plagg och en större andel plagg i manufaktur tillverkade tyger var hennes klädsamling högre värderad än mannens. Accessorier fortsatte att vara stor pott i hustruns garderob under 1800-talets andra hälft samtidigt som schal och kavaj eller tröja till stor del ersatte rocken och pälsen. Mannens klädsamling kom i hög grad att domineras av rockar och pälsar. Fler mansplagg än kvinnolagg syddes i fabriksvävda tyger. Textilindustrins utbud av kraftigare och dyrare bomulls- och halvylletyger och färdigsydda klädesplagg vände sig i huvudsak till en manlig kundkrets. Till kvinnor såldes främst lättare och billigare vävnader i halvulle och bomull. Mannens kläder tillverkades av skraddare eller köptes färdigsydda, medan hustruns kläder var hemsydda eller sydda av sömmerskor. I slutet av 1800-talet hade hustrun betydligt fler plagg än mannen. Olikheter i material och tillverkning gjorde att mannens klädsamling uppgick till ett högre värde.

Förklaringarna, som var flera och sammansatta, var del av en större samhällsförändring där borgerskapets syn på hemmet, familjen och kulturarvet hade stor betydelse. Modet och utbudet av textila varor reflekterade samhällets allt striktare uppfattning om hur män och kvinnor förväntades vara. Det faktum att kvinnor vävde sina egna tyger och sydde sina egna plagg, vilket underlättades av utbudet av garn, tyger och mönsterbilagor, hängde samman med att textilier och textilt görande förknippades med kvinnlighet. Bland bönderna stärktes värdet av det egentillverkade med nationalromantikens upplyftande av bonden som en symbol för svenskhet. Bondhustruns hemvävda tyger och hemsydda kläder blev ett uttryck för bondekultur. I Härjedalen innebar skiftet från fäbodbruk till skogsbruk samt den förbättrade boendestandarden att makarna hade olika klädbehov. Utomhusarbetet vintertid gjorde att mannen hade ett större behov av plagg i kraftigare tyger, än hustrun.

Otryckta källor

Folkräkning 1860-1900, Jämtlands län, Riksarkiver (RA)
Folkmängdsdatabasen, CEDAR, Demografiska databasen, Umeå universitet
Funäsdalens Handelsförening AB (handlande Erik Fundins) arkiv, Landsarkivet i Östersund (ÖLA)
Inventarielängder för varor 1873-1874, B vol. 1.
Lillhärdals kyrkoarkiv, (ÖLA)
Död- och begravningsböcker
Svegs tingslags häradsrätts arkiv, (ÖLA)
Bouppteckningar, Lillhärdals socken
Konkursakter, FIV
Vol. 2, Handlanden C. J. Englund 1886, Lillhärdals socken
Vol. 7, Handlanden Erik Persson 1890, Lillhärdals socken
Häradsskrivaren i Härjedalens fögderi Vol. 4, (ÖLA)
Mantalslängd för Lillhärdals socken 1830
Östersunds Museums Etnologiska Arkiv (ÖMEA), Jamtli

Otryckt litteratur

Fick, Magdalena: *Redogörelsen av förekomsten av klädningstillverkning i handböcker och tidskrifter riktade till fruntimmer under 1800-talet*. C-uppsats i textilvetenskap. Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet, 2008.

Tryckta källor och litteratur

Ahlberger, Christer: *Konsumtionsrevolutionen. 1, Om det moderna konsumtionssamhällets framväxt 1750-1900*. Göteborg, 1996.
Andersson, Leif och Ridderstedt, Margareta: *Järvsödräkten*. Järvsö, 1983.
Bergman, Ingrid: *Kring dräktskicket i Åhl*. Insjön, 1969.
Björkquist, Lennart: *Jämtlands folkliga kvinnodräkter: studier i den jämtländska allmogens dräktskicket under 1700-talet och 1800-talets förra hälft*. Uppsala, 1941.
Centergran, Ulla: *Bygdedräkter, bruk och brukare*. Diss. Göteborg, 1996.
Danielson, Sofia: *Den goda smaken och samhällsnyttan: om Handarbetets vänner och den svenska hemslöjdsrörelsen*. Diss. Lund, 1991.
Edling, Nils: *Det fosterländska hemmet: egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*. Diss. Stockholm, 1996.
Ek, Sven B.: *Högonkonjunkturer, innovationer och den folkliga kulturen*. Stockholm, 1978.

Eldvik, Berit: Schalen: ett modeplagg. Westergren, Christina & Eldvik, Berit (red.). Modemedvetna museer: *Nordiska museets och Skansens årsbok 2010*. Stockholm, 2010.

Hudiksvalls Posten 1875, 1885 och 1895.

Isacson, Maths: Hemslöjdens ekonomiska och sociala historia - ett eftersatt forskningsområde.

Liby, Håkan: Kläderna gör upplanningen: folkligt mode - tradition och trender. Uppsala, 1997.

Liby, Håkan: Svensk folkdräkt och folklig modedräkt. Westergren, Christina & Eldvik, Eldvik (red.). Modemedvetna museer: *Nordiska museets och Skansens årsbok 2010*. Stockholm, 2010.

Lundahl, Gunilla (red.). *Den vackra nyttan: om hemslöjd i Sverige*. Hedemora, 1999.

Jonsson, Inger: *Linodlare, väverskor och köpmän: linne som handelsvara och försörjningsmöjlighet i det tidiga 1800-talets Hälsingland*. Uppsala, 1994.

Knutsson, Johan: *I "hemtrefnadens" tid: allmoge, nationalromantik och konstnärligt nyskapande i arkitektur, möbler och inredningar 1890-1930*. Stockholm, 2010.

Larsson, Jesper: *Fäbodväsendet 1550-1920: ett centralt element i Nordsveriges jordbrukssystem*. Uppsala, 2009.

Lönnqvist, Bo: *Dräkt och mode i ett landsbygdssamhälle 1870-1920*. Diss. Helsingfors universitet. 1972.

Lönnqvist, Bo: *Folkkulturens skepnader: till folkdräktens genealogi*. Helsingfors: 1991.

Morell, Mats: *Det svenska jordbrukets historia. Bd 4, Jordbruket i industrisamhället: 1870-1945*. Stockholm: 2001,

Nilsson, Bo G.: Att förkroppsliga nationen: om dräkternas betydelse när museimän och folklivsforskare upptäckte folket. Nilsson, Bo G. & Garnert, Jan (red.) *Påklädd, uppklädd, avklädd: om kläder, kropp och identitet*. Stockholm: 2005.

Nylén, Anna-Maja: *Folkligt dräktskick i Västra Vingåker och Österåker*. Stockholm 1947.

Nylén, Anna-Maja: *Folkdräkter ur Nordiska museets samlingar*. Stockholm, 1971/1982.

Palmsköld, Anneli: *Textila tolkningar: om hängkläden, drättar, lister och takdukar*. Lund, 2007.

Rasmussen, Pernilla: *Skräddaren, sömmerskan och modet: arbetsmetoder och arbetsdelning i tillverkningen av kvinnlig dräkt 1770-1830*. Uppsala, 2010.

Femårsberättelser, Jämtlands län 1856-1905. Rentzhog, Sten (red.): *Industrisamhällets tidsålder i Jämtland & Härjedalen: landshövdingeberättelser åren 1856-1905*. Östersund, 2000.

Schön, Lennart: *Från hantverk till fabriksindustri: svensk textiltillverkning 1820-1870*. Lund, 1979.

Shammas, Carole: Changes in English and Anglo-American consumption from 1550 to 1880. Brewer, John & Porter, Roy (red.). *Consumption and the world of Goods*. London, 1993.

Skousgaard, Anna: *Fru A. Skousgaards metod för måttagning och tillskärning af fruntimmerskläder och barnkläder för sjelfundervisning: med 43 träsnitt*. Stockholm: 1882.

Sockenbeskrivningar från Jämtland och Härjedalen 1818-1821. Östersund 1941.

Sommestad, Lena: *Från mejerska till mejerist: en studie av mejeriyrkets maskuliniseringsprocess*. Uppsala, 1992.

Styles, John. The dress of the people: everyday fashion in eighteenth-century England. New Haven. 2007.

Svensson, Birgitta och Waldén, Louise (red.): 2005. *Den feminina textilen: makt och mönster*. Stockholm, 2005.

Svensson, Sigfrid: *Skånes folkdräkter: en dräkthistorisk undersökning 1500-1900*. Stockholm, 1935.

Svensson, Sigfrid: *Bygd och yttervärld: studier över förhållandet mellan nyheter och tradition*. Stockholm, 1942.

Svensson, Sigfrid (red.): *Folklig dräkt*. Lund, 1974.

Wottle, Martin: Detaljhandeln med kläder och tyger, 1734-1834. Nyberg, Klas (red.). *Till salu: Stockholms textila handel och manufaktur 1722-1846*. Stockholm, 2010.

Folkedragter i Sverige

Af Erik Thorell

Sedan början av 1970-talet har jag intresserat mig för de lokalt särpräglade dräkternas historia. Vid den tiden kunde man fortfarande se människor klädda i folkdräkter, i en levande tradition, i Dalarna. Jag kom senare att genom utbildningar och arbete att förmedla kunskap om dräkt och textil på olika institutioner. Förutom min egen utbildning inom etnologi, konst- och textilvetenskap har jag haft förmånen att få arbeta med flera textila inventeringar inom dräktområdet i Dalarna. Som en sammanfattning och förklaring av folkdräkternas och den textila folkkonstens komplexa historia har jag i olika sammanhang publicerat artiklar med rön och fakta som inhämtats, såväl teoretiskt som genom fältarbete, genom åren. Den artikel som här följer är en syntes av en del av dessa tidigare texter.

Folkdräkter

Folkdräkter utgör en viktig del av vårt kulturarv. De är symboler för den lokala och nationella identiteten och för kontakten med det förflutna. Dräkterna är ett sätt att synliggöra våra rötter, samtidigt som de förmedlar intressant kulturhistoria och gamla hantverkstraditioner. För turismen har dräkterna stor betydelse som viktiga symboler för bygden, folkrörelserna, olika arrangemang och högtider.

Dräkterna, eller kläderna som de rätt och slätt var en gång, uttrycker mycket intressant om dem som en gång brukat plaggen, men också om dem som bär dem idag. Kläderna berättar också om tekniker, material och om olika tiders syn på mode och människors uppfattning om vad som är vackert.

Kläderna bär vi nära inpå oss, de beskriver oss som individer, de ger signaler och talar till oss som ett slags språk. Allt detta gör kläder och dräkter till ett spännande och laddat ämne.

Definition

En folkdräkt är kläder med lokal särprägel. Det innebär att befolkningen på en ort eller inom ett område har klätt sig på ett sätt som markant skilt sig från omkringliggande bygdens klädskick.

Lokalt särpräglade dräkter fanns endast på vissa platser i landet under äldre tid. I större delen av landet använde allmogen folkliga tolkningar av det rådande högreståndsmålet. Denna socialt anpassade klädsel brukar kallas ”folkligt mode” och den var likartad över hela landet vid samma tidpunkt.

Folkdräkterna uppstår

Folkdräkterna har uppstått genom många och komplexa sammanhang, där de sociala och ekonomiska faktorerna är mest betydelsefulla. När en långvarig högkonjunktur snabbt följs av en kraftig lågkonjunktur kan det leda till att så kallad kulturfixering uppstår. Det innebär att kvarhållandet av gamla stildrag, som sedan länge varit försvunna i högreståndsmålet, blir ett självändamål.

Fig. 1: Söndagseftermiddagsdräkt från Leksands socken, Dalarna, så som den bars vid 1800-talets slut. Foto: Erik Thorell

Fig. 2: Folkligt mode från 1800-talets mitt.
Rutig halvyllleklänning av nyrokocomodell.
I folklig tradition bar kvinnan förkläde och
huvudduk till den moderiktiga klänningen. Kopia
tillverkad av Skansens Klädkammare. Foto: Erik
Thorell

Det vill säga, att när människorna hade det gott ställt, antog de det rådande modet. När plötsligt en lågkonjunktur slog till blev människor fattiga. De höll då gärna kvar vid det som var modernt och hade hög status när de hade det bra.

Omoderna stilar blev därmed som ett "lokalt mode" för allmogen på vissa orter i flera hundra år, medan adel och borgare gick vidare och hittade nya trender. Kulturfixeringen bibehölls genom stark social kontroll, exotisering och betingning av den upplevda egenarten.

Kännetecknen

Folkdräkterna kännetecknas av dessa ålderdomliga stildrag, egentligen omoderna kläder, där det vid olika tidpunkter tillförts vissa modeplagg eller modedrag vilket lett till en stilblandning.

Det har också skett en lokal stilutveckling vad gäller plaggens form, snitt och dekorationer. Den lokala smaken har varit avgörande för dessa variationsramar. Folkdräkterna har däremot aldrig varit en uniform. Mindre personliga variationer har funnits inom de givna

Fig. 3: Familj
från Floda
socken, Dalarna,
omkring 1880.
Kvinnan bär
skinntröja och
skimp, skinnförkläde,
till svart kjol.
Mannen har päls och
vita vadmalsbyxor
till blått livstykke.
Pojken har skinnkolt
med bakfram-krage
och bälte. Foto i
privat ägo

Fig. 4: Vallkulla från Boda socken, Dalarna. De sämsta och slitna kläderna användes av kullan vid vallgång i skogen. På huvudet användes en gammal manshatt för att björnen skulle tro att hon var en karl. På vänster sida bar hon "liduväska" med nålhus och "stickjäl". Till höger bar hon "sleskräppan", en nålbunden väska med salt och mjöl åt korna. På ryggen en liten näverkunt. Yxa, kniv och kohorn hörde också till utstyrseln. Av en fullt färdig vallkulla krävdes att hon skulle kunna spela två lekar, låtar, på hornet. Foto: Jon Holmén, Institutet för språk och folkminnens arkiv, Uppsala.

Fig. 5: Mansdräkt från Gagnefs socken, Dalarna. Foto: Erik Thorell

ramarna. Dräktskicken uppvisar ofta en rik dekorationsglädje liksom annan så kallad "folkkonst".

De lokalt särpräglade dräkterna har ofta en rikare dräktritual med variation efter kyrkoåret än vad som kan ses i det folkliga modet. Mönsterformer och tekniker har också ofta lokal särprägel.

Folkdräkternas tid

Särprägelns uppmärksammas redan vid 1600-talets slut eller 1700-talets början i såväl ord som bild på några få orter. I övrigt brukar 1700-talets mitt vara den tid då de olika dräktskicken uppmärksammas och karaktäriseras.

Fig. 6: Handring och strumpeband med dekoration av kavelfrans tillverkade av Zephyrgarn omkring 1900. Tillhör mansdräkten från Gagnefs socken, Dalarna. Foto: Erik Thorell

Fig. 7: Vinterklädd man med fårskinnspäls, snösockor och hundskinnsmössa, från Rättviks socken, Dalarna. Skansens Klädkammares samlingar. Foto: Erik Thorell

Fig. 8: Vinterdräkter av pälskinn, Delsbo socken i Hälsingland och Floda socken i Dalarna. Plagg i Skansens Klädkammares samlingar. Foto: Erik Thorell

Sannolikt fanns det särskiljande drag redan tidigare, men särprägnen ökar och blir mer markant från 1700-talets mitt och fortsätter att särskiljas till i början av 1900-talet.

Det var när Sverige industrialiserades, under andra halvan av 1800-talet, som folkdräkterna började läggas bort till förmån för den tidens rådande modeideal. Men på en del orter användes dräkterna i en levande tradition fram emot andra världskriget, på någon plats ändå längre fram i tiden, framförallt av kvinnorna.

Folkdräkternas utbredning

Lokalt särpräglade dräkter återfinns inte i hela landet. Det är framförallt i Dalarna och Hälsingland samt de ”gammeldanska” landskapen Skåne och Blekinge som folkdräkter funnits i denna betydelse. Det har även funnits traditionella folkdräkter på enstaka orter spridda i landet.

På både mannens och kvinnans dräkter kunde man förstå varifrån de kom. I Dalarna var gränserna knivskarpa, med tydliga skillnader mellan socknarna, medan det i Skåne var större områden som hade likartat dräktskick.

Social status

Såväl kvinnor och män som barn använde folkdräkten som daglig klädsel. När dräkterna började läggas bort var det oftast männen som gick i bräsch, medan kvinnorna fortsatte några decennier längre. Var, när och hur olika dräktdelar och varianter skulle användas var väl känt av alla i bygden och kunskapen fördes vidare genom muntlig tradition.

För kvinnan markerade dräkten hennes civilstånd. Det var framför allt på huvudbonaden man kunde utläsa om hon var gift eller ogift. En gift kvinna skulle bära håret uppsatt och täckt för att inte fresta andra män. En ogift kvinna kunde på vissa orter visa sitt hår lindat med band och upplagt på huvudet. I andra dräktskick däremot fanns det särskilda huvudbonader även för ogifta kvinnor. Andra plagg kunde också skilja för gifta och ogifta, för såväl kvinnor som män, eller förändras med stigande ålder.

Barnens mössor hade olika utformning för att markera kön. Även de koltar som barnen bar upp till skolåldern hade olika snitt, men användningen var inte lika strikt uppdelad mellan könen som fallet var med huvudbonaderna.

Fig. 9: Bindmössa med tambursömsbroderi på sidan, från Stora Tuna socken, Dalarna, kopia av mössa från omkring 1840. Privat ägo. Foto: Erik Thorell

Det som skiljde dem som hade det gott ställt, från de, som var fattiga, var egentligen bara mängden kläder, som de ägde. En rik kunde ha tolv kjolar och en fattig kanske bara en, eller två. Materialvalet kunde också visa på god ekonomi och högstatus. Köpta material, fabrikstillverkade, ansågs finare än de hemproducerade. De mindre bemedlade hade inte alltid råd att skaffa plagg till alla varianter som dräktskicket påbjöd för olika kyrkliga högtider. Då fick istället en variant med lägre rang användas och det blev därigenom tydligt vem som hade det sämre ekonomiskt ställt. Till bröllop var ofta seden att man inte kunde neka någon att låna de plagg som hörde till ett sådant högtidligt tillfälle. Vid dessa tillfällen kom därför de sociala och ekonomiska skillnaderna inte att vara så tydliga.

Tillverkare

De flesta plagg i allmogesamhället tillverkades av specialister och yrkesmän. Kvinnorna på gårdarna stod för en del av tillverkningen inom ramen för den traditionella hemslöjden. De vävde ylle-, halvylle- och linnetyger. De sydde linneplaggen; skjortor, särkar, överdelar. De stickade också strumpor och vantar för familjens behov.

De tillskurna plaggen såsom västar, rockar, byxor och kvinnornas livstycken men även kjolar och förkläden tillverkades av sockenskräddarna. På samma sätt tillverkade skomakaren skor till alla. Dessa yrkesmän var ambulerande hantverkare och gick från gård till gård och tillverkade de plagg som behövdes för kommande säsong eller år.

I städerna fanns skrähantverkarna som tillverkade hattar, handskar, guld- och silverföremål efter allmogens önskemål. Det fanns ytterligare en kategori hantverkare som tillverkade klädespersedlar för allmogens behov. Det var specialister knutna till en viss bygd eller ort. De tillhörde ofta ett socialt mellanskikt av jordlösa ensamstående kvinnor; änkor, mamseller, präst- och klockardöttrar. Det var dessa personer som var bygdens mössmakerskor, bandväverskor och brodöser. Några hade som specialitet att tillverka kjolsäckar och andra småplagg. Även en och annan soldat fick sin utkomst genom att utöva ett specialiserat textilt hantverk eller slöjd.

Folkdräkterna i industrisamhället

Det var när Sverige industrialiserades, under andra halvan av 1800-talet, som folkdräkterna började läggas bort till förmån för den tidens

Fig. 10: Kvinno-dräkt från Mockfjärds socken, Dalarna. Det knypplade huvudbonaden, "hatten", var den gifta kvinnans statussymbol. Kopior tillverkade av Skansens Klädkammare. Foto: Erik Thorell

Fig. 11: Broderade ärmlinningar från Delsbo socken, Hälsingland, 1800-talets andra halva. Skansens Klädkammares samlingar. Foto: Erik Thorell

Fig. 12: Förkläden vävda i rosengång, Leksands socken, Dalarna, omkring 1900. Randningen som uppvisar stor variation upplevs ändå som typisk för Leksand. Skansens Klädkammares samlingar. Foto: Erik Thorell

rådande mode. När de traditionella dräkterna slutade att användas varje dag, i livets alla skiften, av allmogen vaknade ett intresse för folkdräkterna hos borgarklassen. De började använda dräkterna som högtidsdräkt vid speciella tillfällen så som folkmusik och -dans, examen, födelsedagar, julafton, bröllop, företagsevenemang och representation. Då förlorade dräkterna också sina variationer och idag finns ofta bara en dräktvariant som representerar bygden eller trakten. För att uppfylla den nationalromantiska idén om en särskild dräkt för alla orter rekonstruerades och komponerades dräkter för orter där det aldrig utvecklats några traditionella folkdräkter.

Olika begrepp används för dräkterna i deras nya funktion som högtidsdräkt för speciella tillfällen; bygdedräkt, folkdräkt, sockendräkt, häradsdräkt, landskapsdräkt, kulldräkt och nationaldräkt är några. Bygdedräkt är det begrepp som har vunnit terräng som vetenskaplig term. Men i dagligt tal kan man höra alla begrepp användas och blandas.

Efterfrågan på folkdräkter har varierat under 1900-talet och 2000-talet. Framför allt på 1970-talet under "gröna vågen", blev det mycket populärt att bära folkdräkt i dess nya funktion. Idag har även modevärlden ett intresse för de svenska folkdräkterna. Framför allt som inspirationskälla vad gäller snitt, dekorationer och broderier.

Fig. 13: Kyrkvantar av kläde från Hälsingland, 1800-talets mitt. Broderi av silkegarn. Skansens Klädkammares samlingar. Foto: Erik Thorell

Fig. 14: Högtidsdräkt för kvinna från Toarps socken, Västergötland, 1800-talets första halva. Kopior tillverkade av Skansens Klädkammare. Foto: Erik Thorell

Val av folkdräkt

I allmogesamhället föreskrev den sociala kontrollen, att den som gifte sig till en annan socken fick lägga av sin invanda dräkt och anta den nya hemssockens dräktskick. Det gällde att noga bevaka och uttrycka den lokala identiteten, egenarten och tillhörigheten.

Idag uttrycker man istället ofta tillhörighet med den bygd man härstammar ifrån, men inte alltid bor på. Dräkten kan också vara ett uttryck för samhörighet inom en organisation eller förening. Hembygdsföreningar, hemslöjdsföreningar, spelmans- och folkdanslag är några exempel på detta.

För många som kommer från en ort där det av gammalt funnits ett traditionellt dräktskick, känns det viktigt att bevara detta och genom att bära dräkten uttrycka sin identitet och härkomst.

Många andra föreställningar finns om att man ska välja dräkt efter den ort som ens mor och mormor kommer ifrån om man är kvinna. För mannen skulle då gälla att välja från fars eller farfars hemorter. Det finns naturligtvis inga sådana bestämmelser eller lagstiftning. Man är idag fri att välja en dräkt, som man tycker är vacker och som man trivs med. Alla som vill får bära folkdräkt.

Sömnadsteknik

Kläder sydda före symaskinens intåg på 1860-talet var alltid handsydda. Av folkdräkter som slutade att användas före denna tid förekommer det bara handsydda bevarade plagg. Folkdräkter som fortsatte att användas i en levande tradition längre fram i tiden, började då naturligt att sys på maskin. Från dessa orter förekommer många bevarade plagg som är maskinsydda. Även en del handsydda plagg från en äldre epok kan vara bevarade. I den levande traditionen kunde handsydda och maskinsydda plagg blandas i samma dräkt vid samma tillfälle.

Valet av sömnadsteknik idag beror på vilken historisk epok man vill visa upp. Kanske handlar det också om vilka hantverkstraditioner man vill bevara. Men naturligtvis finns det inte heller här någon styrande lagstiftning eller bestämmelser som avgör valet. Det är helt upp till den enskilda tillverkaren eller användaren att välja sömnadsteknik. Plagg sydda på symaskin hade hög status vid 1800-talets slut. Idag anses de handsydda plaggen som exklusiva och har hög status inom folkdräktsrörelsen.

Fig. 15: Snösockor och knäsprundets knytrem försedd med röda ullgarnsbollar, två i den ena och en i den andra änden på bandet. Skansens Klädkammares samlingar. Foto: Erik Thorell

Fig. 16: Livstycken av sämskskinn från Mockfjärds socken, Dalarna, 1800-talets slut. Underläggs söm/applikation, rött kläde och sämskskinn. Privat ägo. Foto: Erik Thorell

Kjolsäck, pryska eller kyrkspung

Kjolsäck är namnet på den lilla lösa fickpåse eller ”väska” som bärs av kvinnor till folkdräkter. Ursprungligen ingick kjolsäcken som en modedetalj i medeltidens dräktskick för både män och kvinnor. Senare kom de att få sin plats under koltan och bars så allmänt i den kvinnliga modedräkten ännu på 1700-talet. Traditionen att bära den dekorerade kjolsäcken synligt utanpå kjolen har i Sverige levt kvar i allmogens folkdräkter främst i norra Svealand och södra Norrland.

Kjolsäckarna är ett tydligt exempel på den lokala stilutveckling och dekorationsglädje som många av de lokalt särpräglade dräkternas plagg uppvisar. De dekorativa kjolsäckarna var som regel avsedda att bäras helt eller delvis synliga, men även de som bars under förklädet kunde vara utsmyckade. På många orter var traditionen att kjolsäcken skulle bäras till hälften dold av förklädet. På en del kjolsäckar beläggs detta bruk genom att endast högra halvan av kjolsäcken är dekorerad med paljetter eller annan exklusivare utsmyckning.

I Dalarna förekommer många dialektala benämningar på kjolsäckarna; *”tjolsäck, kjortelkupp, kjortelkuppe, koppe, låskoppe, pryska/priska, pung, kruspung eller taska”*. I Hälsingland benämns de ofta *”lomma”* eller *”lapp-pung”*, medan de i Gästrikland kallas *”kyrkpung”*.

Tillskärningen kan göras olika, antingen som en ficka med lägre framstycke eller med uttag, ficköppning, mitt på påsens övre del. Man kan anta att kjolsäckarna följer samma utveckling som folkdräkter i allmänhet. Långt tillbaka har kläderna varit likartade över större områden för att senare utvecklas i olika riktningar och anta en stark lokal särprägel som ofta följer sockengränser.

Fig. 17: Kjolsäck från Gagnefs socken, Dalarna, omkring 1900. Den bärs till hälften dold under det röda raskförklädet. Gagnefs Minnesstugas samlingar. Foto: Erik Thorell

Fig. 18:
Kjolsäckar
från olika orter och
tidsperioder. Fr. vä.
Delsbo i Hälsingland
och Leksand,
Rättvik, Gagnef,
Floda och Mora i
Dalarna. Skansens
Klädkammares
samlingar. Foto:
Erik Thorell

Fig. 19: Kjolsäckar från Gagnefs socken,
Dalarna, omkring 1860–70. Applikationer på
vadmal. Privat ägo. Foto: Erik Thorell

Fig. 20: Kjolsäck från Gagnefs socken,
Dalarna, 1900-talets början. Utrymmet
mellan applikationerna har vid den här tiden fyllts
med ullgarn broderier. Namnbokstäverna "KAD"
ska utläsas som Karin Anders Dotter. Privat ägo.
Foto: Erik Thorell

Fig. 21: Kjolsäck från Gagnef, socken,
Dalarna, 1885. Dekorationer av glas har
sytt fast, på de applicerade dekorationer och
broderiet, endast på den sida av kjolsäcken som
inte doldes av förklädet. Privat ägo. Foto: Erik
Thorell

Dateringar

Kjolsäckar finns belagda sedan slutet av 1600-talet. Några finns bevarade från 1700-talet, den äldsta daterade i Dalarna bär årtalet 1718. I såväl Dalarna som Hälsingland har många kjolsäckar ägar- och årtalsmärkning före 1850. Märkningen består ofta av siffror och bokstäver klippta i vadmal, som fästs med lintråd. Andra bokstäver har sytts med läggsöm, stjälksöm, efterstygn eller korsöm. Byglar av metall kan ha ingraverade årtal.

Funktion

I kjolsäcken kunde man förvara örter och kryddor vid kyrkbesök. Salvia och åbrodd luktade man på för att hålla sig vaken under de långa gudstjänsterna. Kåda, ingefära, nejlikor eller lök kunde vara bra att tugga på liksom en brödbit till barnen. Psalmboken däremot bars lös, inlindad i ett kläde av siden eller kattun.

Det var de nyaste och finast dekorerade kjolsäckarna som användes till kyrkan. Gamla och slitna kunde de komma till användning i vardagens arbete. På andra platser användes de enbart till kyrkan eller endast som "vardagsväskor", fastän de var rikt utsmyckade. Det lokala namnet "liduväska" i Rättvik och Boda socknar, betyder "ledigväska", fritt översatt till rikssvenska. I den förvarades vardagens handarbete. Det fanns också mycket enkla kjolväskor eller lösa fickor, tillverkade av linne eller nålbundna av kotagel, för att användas vid vallning och i vardagens arbete.

Kjolsäckarna bars som regel alltid på höger sida, beroende på att de flesta var högerhänta. Men det finns exempel på kjolsäckar som har burits på vänster sida, vilket man kan sluta sig till genom att de har den finaste dekoren på vänster sida. Den mindre dekorerade sidan doldes, enligt den lokala traditionen, av förklädet. En anpassning till vänsterhäntheten har helt naturligt gjorts.

Som regel har kjolsäckarna burits vid midjan. Men efter sekelskiftet 1900 började banden förlängas. Väskor som tidigare burits med ett band över axeln började då också att flyttas ner och hängas på höften. Kjolsäckarna kom genom detta att hänga en bit ner på kjolen. Detta bruk tillskrivs de arbets-vandrande dalkullor som vid den tiden ofta arbetade som servitriser i städerna. Kjolsäckens låga placering underlättade hanteringen av växelpengarna.

Specialister

Det förekommer en uppfattning om att alla tillverkade sina egna kläder i allmogesamhället. Att tillverkningen istället utförts av ett fåtal specialister, så som skräddare eller särskilda sömmerskor, kan man se i den samstämmighet mönstren uppvisar och i den högt drivna tillverkningsteknik som dessa föremål har.

I sydöstra Dalarna har applikationerna ofta kontur av tenntråd i läggsöm. Dessa kjolsäckar tillskrivs en samesläkt som kom till Svärdsjö på 1700-talet. Det är dokumenterat att "lappkvinnan" Ulrika Jonsdotter i Svärdsjö, 1811- 1877, broderade väskor. Även i Hälsingland och Gästrikland tillskrivs denna typ av kjolsäckar, "lapp-pungar", tillverkare av samiskt ursprung. En lappkjortelsäck i Övre Dalarna betyder dock - försedd med tyglappar - ett applikationsbroderi, och inte ett samiskt arbete.

Ibland utvecklades tillverkningen till en saluslördsspecialitet som fick spridning över ett större område. Ett exempel på detta är väskor med ullgarnsbroder, så kallad "påsom", från Floda socken i Västerdalarna. Vid sekelskiftet 1900 spreds dessa till flera socknar längs västerdalälven.

Mönster

Väskornas framsidor har rika dekorativa mönster sydda med olika prydnadssömmar. Vanligast är applikationer, underläggssömmar och fritt yllebroderi. Applikationerna gjordes av tygrester, rött, grönt, gult och

Fig. 22: Kvinnodräkt från Leksands socken, Dalarna. Kjolsäcken döljs till hälften av förklädet. I förklädsbandet hänger kniv, nålhus och syring. Foto: Erik Thorell

ofärgat vadmal eller kläde. Siden, skinn och kattunsbitar kunde också förekomma. Lapparna syddes fast med lintråd eller silke med efterstygn, kastsöm och langett.

I mellanrummen syddes mindre mönster med ullgarn, lintråd-, silke- eller bomullstråd. På de äldre var mönstret något mer sparsamt och glest och i senare tid fylldes hela ytan. Några av de äldre väskorna har geometriska mönster i plattsöm av samma karaktär som de som sytts över räknade trådar. Mindre ytor fylldes ofta ut med flätsöm, kedjesöm – "asksöm" – eller stjälsöm i långa stygn, som i senare tid övergick till plattsöm och schattersöm sytt av importerat mjukt, löst tvinnat, ullgarn. Hela väskans framsida täcktes så småningom av broderi.

I Mellansverige återfinns kjolsäckar där framsidan "skarvats" ihop av småbitar av dyrbara köptyger, ibland med tambursömsbroderi. Kjolsäckar av ylletyger i skarvssömsteknik återfinns också på några ställen.

Generellt kan man säga att kjolsäckarna har en mycket likartad mönsteruppbyggnad på respektive ort. Ett visst antal mönsterelement, som man varierat med små avsteg. Mönsterformerna på de applicerade tygbitarna

Fig. 23: Kjolesäck från Ore socken, Dalarna. Skarvssöm med applikationer och broderi. Foto: Erik Thorell

Fig. 24: Kjolesäck från Nås socken, Dalarna, 1800-talets mitt. Broderad med rätlinjig plattsöm, stjälsstygn och kedjestygn. Skarven på mitten tyder på att det är två handringar, använda av män, som återbrukats till kjolesäckens framsida. Flera liknade exempel på återbruk finns från Nås. Privat ägo. Foto: Erik Thorell

Fig. 25: Kjolesäck med ullgarnsbroderi till vinterdräkt från Floda socken, Dalarna, omkring 1930. Skansens Klädkammares samlingar. Foto: Erik Thorell

Fig. 26: Kjolsäckar från Delsbo socken, Hälsingland, 1800-talets mitt. Applikation på vadmal och tennträdsbroderi, baksidan av skinn. Skansens Klädkammarers samlingar. Foto: Erik Thorell

Fig. 27: Kjolsäck från Åhls socken, Dalarna, 1800-talets mitt. Applikationer av tyg och skinn på svart vadmal. Kroken tillverkad av järntråd. Privat ägo. Foto: Erik Thorell

Fig. 28: Kjolsäck från Leksands socken, Dalarna, Enligt äldre tradition sitter den fastknuten i midjan. Ägarbokstäverna "KPD" ska utläsas som Karin Pers Dotter. Privat ägo. Foto: Erik Thorell

Fig. 29: Kjolsäckar, "liduväskor", från Rättviks socken, Dalarna, daterade mellan 1866 och 1875. Framsidans överkant är gjord av flätade ylletygs- och skinnremсор. Skansens Klädkammarers samlingar. Foto: Erik Thorell

är stiliserade och många har en särpräglad medeltida formuppbyggnad. Ålderdomliga former är t.ex. hjulkors, taggade rutor, romber, trianglar, hjärtformer, uddlister. Hjärtformer är mycket vanliga men också trekantar, fyrkanter och kronor. På samma väska kan finnas ända upp till elva hjärtan fastsydda rakt upp och ner, ofta ett stort hjärta mitt på väskan med flera små hjärtan eller andra figurer runt om. Kjolsäckar dekorerade med applikationer och tennträdsbroderi försedda med bygel av

Fig. 30: Kjolsäck från Floda socken, Dalarna, omkring 1900. Ullgarnsbroderi, Zephyrgarn, på rött kläde. Skansens Klädkammarers samlingar. Foto: Erik Thorell

Fig. 31: Kjolsäck från Leksands socken, Dalarna, 1800-talets mitt. Ägarbokstäverna "BED" ska utläsas som Brita Ers Dotter. Privat ägo. Foto: Erik Thorell

mässing återfinns i många Hälsingesocknar. Mönstervariationerna är stora men tre grundformer som varierats på olika sätt kan urskiljas; livsträdet, barockurnan och renhornsmönstret. Utformningen skiljer sig dock från socken till socken.

Andra motiv är geometriska former som knyter an till trådbundna sömsätt, men som här sys med ullgarn på vadmal. Ofta förekommer också bågar, taggade krokor, urn- och trädformer, bladrankor och olika bladformer. Många former har sitt ursprung i barockens stildrag. Mönstren blommade ut i stiliserade blommor, "rosor". I Floda socken i Dalarna övergick dessa under sent 1800-tal till frodiga naturalistiska blomster broderade med importerat ullgarn, Zephyrgarn.

Material

Kjolsäckarna har en framsida av skinn, vadmal, kläde eller dyrbara köpetyger. Baksidan kan vara av linnetyg eller skinn; pälskinn, garvskinn eller sämskskinn, ofta taget av uttjänta klädesplaggplagg. Om pälskinn använts till baksida och kantremsa eller detaljer så har ullen rakats av med kniv. Den rakade sidan är vänd utåt. Förutom kantning med en skinnremsa kan ett ylleband eller en remsa av ett rött ylletyg förekomma.

Den dragna tenntråden, har olika grovlek, är halvrund eller halvmåneformad och sedan spunnen med den konkava sidan runt en lintråd. Tenntråden som användes till läggsöm på en typ av väskor har analyserats och visar sig innehålla 35 % bly.

Applikationerna gjordes av tygrester, rött, grönt, gult och ofärgat vadmal eller kläde.

Fig. 32: Klockficka, en kjolsäck i miniatyr, som fästes på klänningen som praktisk och dekorativ förvaring av damfickuret till det tidiga 1900-talets modedräkt. Privat ägo. Foto: Erik Thorell.

Siden, sammet, skinn och kattunsbitar kunde också förekomma. Vid 1800-talets mitt gjordes ytterligare tillägg till prydnadssömmar och dekorationer; man kompletterade gärna med knappar, metalltråd, pärlor och paljetter så kallade ”gullfjäll”. Tofsar - ”toppor” - i väskornas nederkant hade tidigare gjorts av klippta vadmalsbitar, senare fyllde man på med andra tygrester i kattun, siden, brokad och spetsar.

Hakar, krokar och band

Väskorna är försedda antingen med band för att knyta om midjan eller ett band som går över axeln. Andra har en krok eller hake som häktades på kjol- eller förklädeslinningen. Några bevarade väskor har kroken vänd mot väskans framsida och har då hakats på och burits innanför kjolen, en tradition som går tillbaka till medeltiden. Väskkroken kunde vara tillverkad av järn, mässing, koppar eller järntråd. Den har ofta en dekorativ utformning.

På väskor som har symmetriskt dekorationsmönster finns ibland en utsirad mässingsbygel med låsanordning och ledad krok. Män bar ända in på 1930-talet penningpungar av sämskskinn med liknade mindre byglar och låsanordning. I Älvdalen sägs att mässingslåset, kupplåset, slog ut väskkroken i början av 1800-talet.

Banden som används på kjolsäckarna är i de flesta fall mönstervävda och löper ibland efter hela överkanten medan de ibland endast är fästade i de övre hörnen. Dessa band är endast så långa att de inte hänger ner några bandändar när de knutits om livet. Bandets längd är ofta fördelad så att knuten kommer under förklädet.

Inspirationskälla

Kjolväskorna tillhör den typ av folkliga föremål som uppmärksammades redan under 1800-talet på de stora slöjd- och industriutställningarna. Svensk Hemslöjd gjorde stora beställningar i Dalarna av dräkter, vilka spreds över hela landet. Handarbetets Vänner tillverkade även kjolsäckar som användes till en del nytillverkade dräkter.

Redan vid sekelskiftet 1900 blev folklig textil och dräkt uppskattade som inspirationskälla för nyproduktion, främst av inredningstextil, på grund av de rika mönsterformerna och färgprakten som upplevdes som mycket exotisk. Hemslöjdsrörelsen tillverkade klockfickor, miniatyrer av kjolsäckar, klockdynor och nålbrev. Klockfickorna var en praktisk detalj, som fäst på klänningen, användes till förvaring av damfickuret till den tidens modedräkt. Sjuksköterskor bar den ibland till uniform för att ha en praktisk förvaring för sitt fickur. Klockdynan sattes på väggen och på natten placerades fickuret på denna. Kjolsäckar i minskat format och med enkel dekor kunde också bäras av små flickor oavsett om de bar folkdräkt eller modedräkt. Då som en kuriös detalj med praktisk nytta som ficka.

Källor - Litteratur

- Andersson / Ridderstedt: *Järvsödräkten*, Järvsö Hembygdsförening, 1983.
Arnö-Berg / Hazelius Berg: *Folkdräkter och bygdedräkter från hela Sverige* 1985.
Berglund Brasch / Danielsson: *Folklig knyppling i Dalarna*, 1987.
Berglund Brasch: *Påsöm - folkligt broderi från Floda i Dalarna*, Dalarnas museums serie av småskrifter 60, 1992.
Bergman, Ingrid, red.: *Kläder*, Nordiska museet Årsbok 1988.
Bergman, Ingrid *Skinnläder i folkligt dräktskick*, Nordiska museet Årsbok 1977.
Björkqvist, Lennart: *Jämtlands kvinnliga folkdräkter*, 1941.
Cederblom, Gerda: *Svenska Allmogedräkter*, 1921.
Centergran, Ulla: *Bohusdräkter – tolkningar under ett sekel*, 2001.
Centergran, Ulla: *Bygdedräkter bruk och brukare*, 1995.
Centergran / Kirvall: *Folkdräkter förr och nu*, 1986.
Centergran, Ulla: *Folkdräktsrörelsen i Västmanland*, Västmanlands fornminnesförenings årsskrift 1986.
Christoffersson, Britt-Marie: *Svenska tröjor*, 1988.
Dahlberg, Gretel: *Korsnäströjor förr och nu*, Korsnäs hembygdsförening, 1987.
Dandanell, Birgitta, red.: *Textil tradition*, Dalarnas museum årsbok 1998.
Dandanell/Danielsson: *Tvåändssticket*, 1984 och 2010.
Eklund, Britt: *Dräktalmanacka Boda socken Dalarna*, Institutet för språk och folkminnen 2016.
Eldvik, Berit: *Modemakt – 300 år av kläder*, 2010.
Eldvik, Berit: *Möte med mode – Folkliga kläder 1750–1900 i Nordiska museet*, 2014.
Eriksson / Liby: *Gästrikedräkter – ”bland nattkappor och tvinnskört”*, Gästriklands kulturhistoriska förening, 2006.

Grölsted, Esther: *Sy folkedrakten selv*, København 1985.

Gutarp, Else Marie: *Hurusom man sig klädde - en bok om medeltida dräkt*, 1994.

Hedlund, Greta: *Dräkt och kvinnlig slöjd i Ovansjö socken*, 1951.

Holmberg / Ågren: *Skinnplägg och pälsar; Folkdräktsrörelsen; Västerbottensdräkten; Om bygdedräternas tillkomst*, Västerbotten 1/1983.

Holmberg / Ågren: *Om kvinnans, mannens och barnens kläder*, Västerbotten 4/1982.

Ingers, Gertrud: *Skånska dräkter – kvinnodräkten i Malmöhus län*, 1984.

Jonsson, Bror: *Delsbodräkterna*, 1977.

Liby / Reimersson: *Bygdedräkter i Västmanland*, Västmanlands läns hemslöjdsförbund 1998.

Liby, Håkan: *Folkligt dräktskick och folkdräktsrörelsen i Medelpad*, 1984.

Liby, Håkan: *Kläderna gör upplänningen*, 2009.

Nicklasson / Danielsson / Matsols: *Dräktbruk och linnetradition i dalasocknarna Svärdsjö och Enviken*, DFHF skriftserie nr 34, 1997.

Nilsson, Håkan, red.: *Österlens folkdräkter*, Ystads Fornminnesförening, 1999.

Nylén, Anna-Maja: *Folkdräkter*, 1971.

Nylén, Anna-Maja: *Folkligt dräktskick Vingåker Österåker*, 1947.

Odstedt, Ella: *Folkdräkter*, Övre Dalarnas bondekultur, 1953.

Pagoldh, Susanne: *Stickat från Norden*, 1987.

Svensson, Sigfrid: *Folklig dräkt*, 1974.

Svensson, Sigfrid: *Folkligt dräktsilver*, 1978.

Svensson, Sigfrid: *Skånes folkdräkter*, 1935.

Thorell/Danielsson/Andersson: *Kjortelsäck, pryska eller kruspung*, Tidskriften Hemslöjden 1995/4.

Thorell / Nicklasson: *Siljansbygdens folkdräkter*, Bonäs bygdegård 1995.

Thorell / Kirvall: *Sömmat, sytt och vävt*, Bygd och Natur nr 5, 1996.

Thorell, Erik: *Trovärdigt och levande – kläder i Skansens kulturhistoriska förmedlingsarbete*, Fataburen – Nordiska museets och Skansens årsbok 2010.

Thorell, Erik: *Två folkliga modeflugor*, Garde Robes Årsbok 2016.

Thorell, Erik: *"Tåcka grann bru"*, Dalarnas hembygdsbok årgång 82, 2012.

Thorell, Erik: *"vad som är på modet här" - lokalt särpräglad dräktskick i Gagnefs socken, Dalarna*, Rapport: Särart och likformighet. Nordiskt dräktseminarium 2009.

Thorell, Erik: *Återbrukade ärmor*, Garde Robes Årsbok 2016.

Trotzig / Danielsson / Gudmunds / Andersson / Hofrén : *Sockendräkter Dalarna*, Dalarnas Fornminnes- och hembygdsförbund nr 19, 1974.

Vierulf, Olle, red.: *Malungs skinnare*, Malung, ur en sockens historia del 3; 1976.

Wintzell, Inga: *Sticka mönster*, 1975.

Widhja Inger: *Takhimlar och brudhandskar - folklig textiltradition i Västergötland*, Skrifter från Skaraborgs Länsmuseum nr 12.1990.

Wintzell, Inga: *Så var barnen klädda*, 1972.

Wistrand, P. G.: *Svenska Folkdräkter*, 1907.

Folkedragter i Danmark

Historien om danse-folkedragter 1900-2017

Af Esther Grølsted

Indledning

Denne artikel beskriver den godt 100 årige historie om folkedansernes opvisningsdragter på grundlag af mit arbejde på Nationalmuseet 3Afd./Nyere Tid (tekstilafdelingen). Desuden samtaler med museumsinspektørerne Ellen Andersen (Nationalmuseet) og Erna Lorenzen (Den Gamle By) samt A.S. Boesen Dreijer (F.F.F.) og mit eget kendskab til folkedanse miljøet de sidste 55 år.

I dag findes der gamle eksisterende dragter på Nationalmuseet og på lokale museer rundt om i landet, samt i private hjem og hos samlere. Men da Folkedanserbevægelsen startede deres arbejde fandtes disse samlinger endnu ikke.

Inspirationen til den danske folkedanserbevægelse kom fra en svensk studentergruppe, Philocoros.¹ De gav i 1899 opvisning i svensk folkedans en aften på Dagmarteatret i København, hvor nogle danske studenter var til stede. Studenterne mente, man kunne overføre konceptet til danske forhold, og det blev starten til

Fig. 1: To piger fra Ryslinge Højskole i 1906 med "rødhættelignende dragt" og Rättvik hovedtøj. Foto Frederik Tornø. Privateje

Fig. 2: Børnehjælpsdagen i Svendborg i 1910. Børneopvisningshold i folkedragter af "Rødhættetypen". Privateje

¹ F.F.F.'s 5-års årsskrift 1910

Folkedanserbevægelsen i Danmark. Man valgte at kopiere de danske bondedragter, brugt i perioden 1750-1870.

Nationaldragter

I begyndelsen blev Folkedragterne interessant nok benævnt *Nationaldragter*. Der var ofte tale om en blanding af forskellige elementer. F.eks. en gammel eksisterende bondedragt eller dragtdel fra 1800 årene, måske endda blandet sammen i ældre og yngre dragtstil. Det kunne f.eks. være kopier af den rødhættelignende pigedragt eller en dragt med Rättviks hovedtøj (fig1), blandt folkedansere kaldt *Cigarbånd-Drægter*, fordi der var sat silkebånd på skørterne fra cigarkasserne. Disse blev navnlig fra omkring 1900, og en lang periode frem, brugt af gymnastikforeningerne til børn og unge til opvisning i folkedans (fig 2). Turistforeningerne har især brugt *Mor Danmark* – dragten, som nationalsymbol, både til dukker og småpiger. De var i farverne rødt og hvidt og blev derfor også kaldt nationaldragter. Ordet national lå i tidens ånd og var med til at vække opmærksomhed på flere områder.

For nemheds skyld bruges ordet folkedragter fremover i denne artikel. Før 1900 kendtes ordet folkedragt ikke. Det tøj, bønderne og den landlige befolkning gik i, blev kaldt *klær*, som både dækkede hverdagstøjet, det fine tøj til brug ved kirkegang, bryllupper m.fl. begivenheder. Modstykket til bøndernes klæder og almindelige folks tøj på landet var bymodedragter, der ændredes ved modens talrige skift.

Hvor fandt Folkedanserne deres viden?

Omkring 1900 forsøgte folkedanserne at skaffe sig større viden om dragterne, og kilderne hertil var flere. En af kilderne var Romantiske malerier af folkelivet på landet, malet af kunstmalerne i 1800 årene. Men det skal bemærkes, at malerne er beskyttet af deres kunstneriske friheder, så virkeligheden kunne godt være en anden end den, der ses på malerierne (fig.3).

Kilder var også samtids beretninger, annoncer efter bortløbende personer, hvor deres påklædning beskrives. Fortidens skifteprotokoller, og endelig de gamle dragter og dragtdele, der stadig fandtes i kister og skuffer. Her må man være opmærksom på, om der er omsyning, eventuelt til en anden stilperiode. Og hvad var indholdet i kræmmerens markedspose? var materialerne fremstillet her i landet. Var tøjet hjemmevævet? og hvordan var syteknikkerne? Senere erfaringer har vist, at det er let at se, om tråd og syteknik er fra 1800 årene eller 1900 årene, fordi det rutinemæssige skinner igennem.

Fig. 3: Kunst- og Industriudstilling 1879: Opstilling fra Bernhard Olsens landbostands afdeling. Nationalmuseet, Nyere tid.

For at få et nogenlunde godt indtryk af folkedansernes dragter, og arbejdet med indsamling af viden, må vi kende de mange personer, der skaffede sig viden om de gamle dragter.

Dansk Folkemuseums betydning for dragtarbejdet

Bernhard Olsen (1836-1922) er Dansk Folkemuseums stifter. Han begyndte sin indsamling af dansk folkekultur (almuekulturen), og af gamle bondebrug (nationaldragter.) i begyndelsen af 1870'erne.² Den første dragtindsamling kom stort set fra Københavns-området, Hedeboegnen og Amager, men ret hurtig fulgte andre landsdele med.

Bernhard Olsens første udstilling af dansk bondekultur og folkedragter foregik på Kunst- og Industriudstillingen i København 1879, der var arrangeret af foreningen Fremtiden og Industriforeningen.

Dansk Folkemuseum blev stiftet i 1879, men først i 1885 blev der adgang til udstillingen for publikum i Panoptikon-bygningen, Vesterbrogade, København. I 1926 var der brand i Panoptikon bygningen, og bondekulturens genstande måtte flyttes. Dragterne fik i 1928 husly med udstilling og magasin på Kunstindustrimuseets loft i det gamle Frederiks Hospital i Bredgade. Endnu en flytning blev gennemført i 1938 til Nationalmuseets nye tilbygning ud til Ny Vestergade. Bondekulturen kunne lige presses ind på etagen over etnografernes afdeling, som herefter fik tilnavnet Bondeloftet. Bondebrugtstillingen dækkede dragterne egnsvis og har glædet rigtig mange folkedansere gennem årene.

Nationalmuseet har stort set altid haft pladsproblemer. Der kom flere og flere genstande til, og planen blev at flytte hele Dansk Folkemuseum til Brede. Det blev effektueret i løbet af årene frem mod 1980'erne og med dragtstilling i Brede fra 1993 til 2012, som blev til stor glæde for museets gæster. I dag er alle bondebrugterne omhyggeligt nedpakket og venter på endnu en flytning. Fremtiden vil vise hvorhen!

De første ”korrekte” folkedragt kopier opstår hos F.F.F.

Den første folkedanserforening i Danmark blev stiftet 1901 med navnet *Foreningen til*

Fig. 4: Opvisningshold i 1901, F.F.F. arkiv.

² Holger Rasmussen: Bernhard Olsen Virke og Værker, 1979 s. 53 og s. 81.

Folke dansens Fremme benævnt F.F.F. (fig 4). Der har hele tiden været et meget tæt samarbejde mellem F.F.F. og Nationalmuseet på folkedragtområdet, så tæt, at nogle ligefrem har troet at Foreningen til Folke dansens Fremme var en underafdeling af Dansk Folkemuseum. Men det har den naturligvis aldrig været.

F.F.F. indsamlede musik og danse ved at rejse rundt i landet til forskellige mennesker, der endnu kunne huske, hvordan dans og musik var i gamle dage, og hvordan der skulle danses. Det resulterede i notater og beskrivelser, udgivet i hæfter, godt hjulpet af Dansk Folkemindesamlings arkivar H. Grüner-Nielsen (1881-1952). Det var også hensigten på samme måde at få oplysninger om ”korrekte” dragter, og udgive oplysningerne i en bog eller et hæfte. Det viste sig dog at være langt sværere med dragtmaterialet end med musikken. De gamle dragter var tit slidt op eller brugt til noget andet, og hvad der hørte sammen, var undertiden forplumret og uklart.

De første dragtbeskrivelser

Den første spæde begyndelse med dragtbeskrivelser i hæfter var en opgave, der blev overdraget kgl. Hof Guldrækker C. L. Seifert, som skulle fremstille dragtsølv og skaffe håndvævede stoffer. Hvilke stoffer vides ikke i dag.

Frem til oktober 1903 blev der vævet 20 stofmønstre, og på den tid havde hr. Seifert ladet sy et større antal såkaldte ”korrekte” dragter, hvor mange og hvilke, vides heller ikke i dag. Det var hensigten, at disse dragter skulle udlånes til brug ved undervisning i fremstilling af ”kopi” folkedragter. Modellerne blev syet af skræddermester Sofus Østergård, Holmens Kanal 34³. Han studerede Bernhard Olsens dragtsamling og havde et vist kendskab til de gamle dragter. Men det var svært at få udført flere beskrivelser, og man måtte til sidst opgive projektet pga. det tidskrævende arbejde med at finde korrekte dragtforlæg, budgettet kunne heller ikke holde, trods støtte fra enkelte fonde. Husflidsaktivist, godsejerfrue Christine Hvass, var interessant nok i 1904 en stor støtte for F.F.F.s dragtkommission.

For at få fat på dragtbeskrivelser måtte F.F.F.s egen dragtkommission, ledet af Ebba Holch, gift med adjunkt Chr. Otterstrøm, og frk. Aase Meier (1882-1958) selv i gang med at undersøge dragter. Beskrivelserne findes i håndskrevne stilehæfter.⁴ Det er dels af de dragter, Bernhard Olsen havde indsamlet, og dels af dragter, som F.F.F. selv fandt frem til.

Indholdet af dragtbeskrivelserne i stilehæfterne er Amagerdragter til mænd, kvinder og børn, både festdragter og kirkedragter, hverdags- og torvedragt.

Desuden er beskrevet følgende:

To Rømødragter, tilhørende Karen Stine Palle.

En mands- og en kvindedragt fra Refsnæs, lånt af forpagter Holm.

En Hedebo kvindedragt fra Haudrup.

En 1700-tals kofte, en Hedebo mandsdragt.

En anden Hedebo mandsdragt lånt fra Køge Museum.

En Stevns kvindedragt fra Klippinge.

En mandsdragt fra Strøby, også Stevns.

En kvindedragt fra Rågeleje, lånt af Hans Larsens enke i Udsholt med femfliget sølvnakke til.

En Skovbodragt lånt i 1906 af Ellen Jensen, Valdemarsgade 51, København.

En enkelt kvindedragt fra Bogø.

Den såkaldte ”Høng” kvindedragt, der tilhørte Kirstine Andreasen, Tjørnelund, Høng.

Samme dragt blev senere solgt til Dansk Folkemuseum.

En mandsdragt med lang kofte fra Møn.

Molsdragten, der tilhørte Claudia Oxholm, hvor frk. Claudia havde lånt dragten af Ane Vikær fra Fuglsø, og i 1905 malede frk. Claudia Oxholm hendes mor i samme dragt.

³ F.F.F.s undervisnings mappe om dragter, Dansk Folkemindesamling

⁴ Disse findes i dag i Nyere Tids håndbibliotek, Nationalmuseet.

Kunstmaler Rud Petersen, brugte denne dragt som forlæg til frisen i Grundtvigs Hus i 1908. I 1939 købte Dansk Folkemuseum selvsamme dragt, bul og skørt er syet sammen i en noget nyere syteknik, antagelig udført omkring det tidspunkt frk. Claudia malede moderen. En dragt fra Nordfalster med oplysninger fra Jens Olsen, som var kustode på Maribo Museum.

En dragt fra Anholt (år 1900) ejet af 74 årige Ane Christensen f. Petersdatter fra Anholt by. En kvindedragt fra Salling, der tilhørte Rosa Hvid (fig 5) meddelt fra døvstumme lærerinde Frk. Johanne Weile.

Fig. 5: Rosa Hvids kopi af kvindedragt fra Salling, fremstillet i 1964. Foto N. Elswing.

Således kan der optælles omkring 25 dragtbeskrivelser frem til 1922. I stilehæfterne var der ikke tegnet snitmønstre i 1:1, men kun skrevet snitforklaringer og tegnet minisnit af bul og vest og af hovedtøj samt af broderierne.

Der blev i samme periode fremstillet 30 forskellige dragtdukker i 38 cm's højde i folkedragter, syet i 1904 af Aase Meier (Fig. 6).

Det fik stor betydning i 1903-04 for dragtkommissionen, at de fik faglig hjælp fra museumsinspektør magister Chr. Axel Jensen (1878-1952), Nationalmuseet, der studerede folkedragter, han blev tillige medlem af F.F.F.

Dragtkommissionens arbejde

I stedet for de af hr. Seifert's lovede dragtbeskrivelser, lod man kgl. hof fotograf P. Elfelt optage en serie billeder af folk ved børnehjælpsdagen i 1906, hvor nogle bønder fra hele landet gik optog gennem Københavns gader i deres såkaldte nationaldragter (folkedragter). Dagen sluttede på Christiansborgs Ridebane, hvor der blev fotograferet og noteret om folkedragterne forfra og bagfra. Det kom der 150 dragtbilleder ud af,⁵der blev brugt som supplement til dukkerne i folkedragt. Til dragtfremstillinger brugtes tilligemed F.C. Lunds billeder, hvilket foreningens medlemmer selv tog sig af. Det fremgår således af arbejdet i F.F.F.s dragtkommission, at der i de første 25 år blev brugt mange timer på at få et nogenlunde brugbart materiale frem, som danserne kunne være tjent med.

Dragtkommissionen havde også opgaver udenfor foreningens felt, nemlig til nytte for kunstmaler Rudolf Rud Petersen (1871-1961), der i 1908 bad om hjælp til at vise "ægte nationaldragter" i anledning af et dekorationsarbejde i restauranten i Grundtvigs Hus,

Fig. 6: Dukke i dragt fra Ringe, fremstillet af Aase Meier i 1904. Foto Esther Grølsted.

5 Det Kgl. Bibliotek Billedarkiv

Fig. 7: Rudolf Rud Petersen: Detalje af frise i Grundtvigs Hus, malet 1908. Foto Esther Grølsted.

Fig. 9: F.C. Lund's stråhat fra Ærø 1854, Nationalmuseet Nyere Tid, Foto N. Elswing.

Fig. 8: Den Kongelige Porcelains Fabrik: Figurer i henholdsvis dragt fra Samsø og fra Læsø, 1908-1926. Foto Esther Grølsted.

Fig. 10: F.C. Lund, Danske Nationaldragter: "En Pige fra Ærø", 1864/1915.

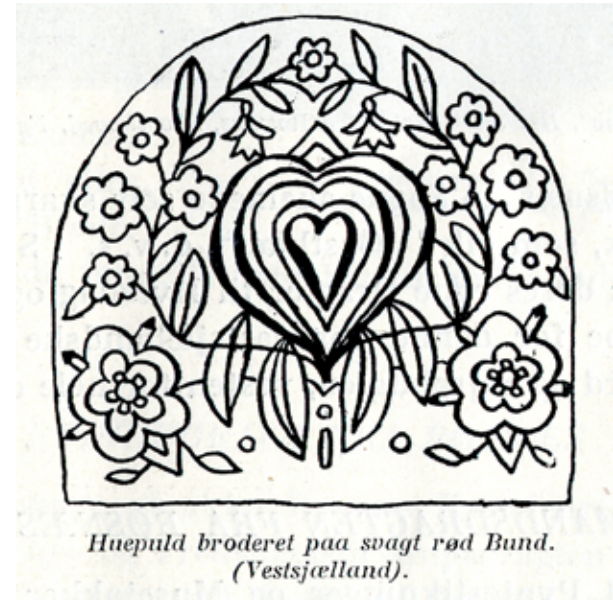
Studivestryde 38, Købehavn. Flere af F.F.F.s medlemmer stod model i dragter, som dragtkommissionen havde skaffet. Freskoen er anbragt som en frise på salens tre 2 meter høje overvægge, i alt 77 personer.

Billedhugger Jens Lund (1873-1946) fik i 1911 bistand til 10 sandstenfigurer i nationaldragter til udsmykning af Københavns nye Hovedbanegård, Vesterbrogade. Den Kongelige Porcelænsfabrik fik hjælp til 47 figurer i nationaldragter, fremstillet i perioden 1906-1923, af kunstneren Carl Martin Hansen (1877-1941) (Fig. 8).

Frem til 1917 blev dragtkommissionens billeder og materiale opbevaret hos F.F.F.'s medlem Else Posselt. Hun arvede kunstmaler F. C. Lunds stråhat (fig. 9-10), som han brugte til forlæg på dragtbilledet af Ærøpigens i den litografiske serie, der udkom i 1864. Stråhatten er nu på Nationalmuseet.

Fig. 11: Pigen til højre er Louise Ottesen i skovserdragt i 1920. Nationalmuseet, Nyere Tid.

Huepuld broderet paa svagt rød Bund.
(Vestsjælland).

TREKANTET HEDEBONAKKE

Fig. 12-13: Louise Ottesen: Tegninger af huenakker fra "Danske Folkedragter", 1923. Nyere Tid.

Den første trykte dragtbog til brug for folkedanserne

I 1919 indtrådte tegner Frk. Louise Ottesen, (1893-1977) (fig. 11) i dragtkommissionens arbejde. Hun skrev bogen *Danske Folkedragter*, beregnet til folkedanserne, som ønskede en "kopi" folkedragt til at danse i. Bogen udkom i 1923 på Steen Hasselbalchs Forlag, København.

I bogen ses flere af de tegnede dragter og dragtdele, som er genkendelige i folkedanserkredse f.eks. to huer broderet i silke fra 1920 (fig. 14-15). Endvidere en tegning af en vadmelskjole, som var meget brugt blandt folkedansere (fig. 16). Samme kjole blev brugt som forlæg til frisen

Fig. 14-15: Hue fra Sorøegnen og t.h. kopihue fra Hedeboegnen, syet af Louise Ottesen. Foto Esther Grølsted.

i Grundtvigs Hus og er senere kommet til Nationalmuseets samling, det samme skete med flere af dragterne, der var forlæg til frisen i Grundtvigs Hus.

I løbet af 1920'erne fremkom der flere håndskrevne dragtbeskrivelser til F.F.F.s samling.

Kvindedragter fra Ålborg, Vendsyssel, Salling, Fur, Ringkøbing, Fanø, Lolland, Avernakø, Lyø, Langeland, Skovshoved og Bornholm hørte nu med til samlingen af beskrivelser.

I de følgende år opstod flere små lokale museer rundt om i landet med interesse for folkekulturen, som indsamlede dragter. Dansk Folkemuseum øgede også dragtsamlingen, en del kom fra antikvitethandlere. Desværre mangler de fleste dragter fra opkøbere oplysninger om ejerforhold og proveniens.

De gamle maleriske smukke dragter faldt ind i den tids smag, dog ikke hos bønderne. Her regnede ingen længere de gamle tunge dragter for noget, derfor kunne disse landlige dragter let afstås til smarte opkøbere. Det var vigtigt for folkedanserne, at dragterne var korrekte egnsdragter, og at der ikke manglede noget til en hel dragt. Det skete nu alligevel, at et og andet var blevet borte, ofte var hovedtøjet ikke med, og andre gange var det noget andet, der manglede. Ved udstillinger måtte der flere gange være et tilvalg og et fravalg. De udstillede dragter på Nationalmuseet var en god hjælp for F.F.F.s dragtkommission til brug for deres kopidragter og bestemmelse af korrekte folkedragter (egnsdragter), og ved tilstrækkeligt mange illustrationer og omtaler blev de i folkedansernes øjne mere og mere

Fig. 16: Louise Ottesen:
Tegning af vadmelskjole, Sorø Amt, fra "Danske Folkedragter", 1923.

Fig. 17: Folkedansehold, Ryslinge 1946. Privateje.

korrekte, selvom der nogle gange var mangler. Manglerne blev suppleret med andet, der kunne passe i tid og sted.⁶

Ude på landet i gymnastikforeningerne brugtes stadig de rødhættelignende nationaldragter, og det blev de ved med til langt efter anden Verdenskrig (Fig. 17).

Egnspræg

Man har hele tiden vidst, at der var egnsforskelle i kvindehovedtøjet. Den øvrige påklædning har på flere måder fulgt moden, som den var i byerne, blot skiftet i et langsommere tempo. Der er dog stærke egnsprægede dragter i nogle få områder, f. eks. Amager, Røsnæs, Falster, Rømø, Fanø, Læsø og til en vis grad Heboegnen. Egnen mellem Køge, Roskilde og København. Det er de steder, hvor empire moden ikke nåede ud.

Kun på Hedeboegnen fik empiren sin egen korte bul facon, som ikke ses andre steder (fig.18) Mændenes dragter har nogenlunde fulgt moden, men undtagelsen er Amagerbondens dragt.

Fig. 18: Sy Folkedragten selv”, s. 68: Bul fra Hedeboegnen, ca 1800.

J. S. Møller

Andre fandt også folkedragterne spændende, bl.a. kredslæge J. S. Møller (1865-1950) (se anden artikel i Dragtjournal 16), der i 1926 udgav bogen *Folkedragter i Nordvestsjælland*. I bogen beskrives folkedragterne på Røsnæs og den skiftende mode. Bogen er på 232 sider med 12 tegnede farveplancher af dragter fra Kalundborg området og 155 sort/hvide illustrationer. Denne bog gjorde stor lykke hos mange folkedansere og andre dragtinteresserede, der syntes, det var spændende at besøge et museum med dragtsamlinger, ikke mindst Kalundborg og Køge, men også Nationalmuseet's dragtudstilling.

Landsforeningen Danske Folkedansere stiftet

På opfordring af F.F.F. blev landsforeningen til Danske Folkedansere stiftet i 1929, som en paraplyorganisation over alle foreninger i Danmark, også over F.F.F. Landsforeningen skulle i første omgang tage sig af stævner og dansekursus. Langt senere kom spillemandskurser og dragtkurser til.

I 1931 besøgte Acton Friis Danske Folkedanseres første Landsstævne i Skanderborg, han bemærkede de gamle brogede bondedragter i strålende farver.⁷

Uden for F.F.F.'s dragtkommission fremstillede andre personer også folkedragter, der enten var til udlejning eller bestilt af folk, der ikke selv magtede at sy. Her skal nævnes: Forstanderparret Sørine (1883-1973) og A. Thyregaard, Salling Ungdomsskole, de underviste eleverne i fremstilling af folkedragt, hvilket skete i håndgerningstimerne.

Væver Karen Withen, der havde kendskab til dragter gennem ”Den Gamle By” i Aarhus.

Gymnastiklærer Anne Marie Kjellerup i Nyborg, som også indsamlede dragter.

Væver Karen Birgitte Hansen i Yding er familiens tredje generation, der syr og udlejer folkedragter. Hendes bedsteforældre startede i Præstø med syning og udlejning af dragter.

Mange flere har udlejet dragter.

For at holde sammen på foreningerne, blev det vigtigt med et blad, *Hjemstavnsliv*. I

begyndelsen var bladet Dansk Ungdom tilknyttet *Hjemstavnsliv*. I 2006 skiftede bladet navn til *Trin og Toner*.

⁶ Ses af museums nr. i Dragtkuerverterne. Nationalmuseet Nyere Tid

⁷ DF.s jubilæumsskrift 1929-1979 side 12 og Acton Friis: *De Jyders Land*, 1 bind anden udgave 1962 s. 226

Sykurser og behandling af dragten

Helt fra starten blev F.F.F. interesseret i at afholde sykursus og gjorde et stort arbejde for at fremstille gode kopier. Let var det ikke, og resultaterne varierede. Visse forudsætninger skal være i orden, såsom kendskab til dragtsyning og syerskens egne tekniske færdigheder. I skrift og tale blev der gang på gang gjort opmærksom på, at de forskellige dragtdele skulle sammensættes rigtigt, og materialerne måtte der ikke snydes med. F.F.F. gav også gode råd til vask og vedligeholdelse af nye folkedragter.

Elna Mygdal

Efter 1919, hvor museumsinspektør Elna Mygdal (1868-1940) fik fast ansættelse på Nationalmuseet, søgte dragtkommissionen om et samarbejde med Nationalmuseet angående billeder og beskrivelser af folkedragterne og om gensidig hjælp til materialer m.m. I mange tilfælde lykkedes det.

Elna Mygdal skrev flere artikler i Turistforeningers årbøger. I en artikel opfordrede hun til ikke at bruge gamle klenodier, men bruge kopier. *"Er man så heldig at eje en gammel dragt eller dragtdel, få da råd fra en tekstilkonservator om, hvordan de gamle ting bør opbevares"*.

I 1930 udkom Elna Mygdals bog *Amagerdragter, vævninger og syninger*, udgivet gennem Danmarks Folkeminder på Det Schønbergske Forlag i København. Folkedanserne hilste bogen velkommen, den rummede mange nye inspirerende oplysninger om Amagerdragter, vævninger og syninger og med fine illustrationer. Elna Mygdal fratrådte stillingen på Nationalmuseet i 1935. Derefter blev museumsinspektør Ellen Andersen (1898-1989) hendes afløser, hun havde dog siden 1929 været i lære hos Elna Mygdal.

Ellen Andersen

I 1939 skrev Ellen Andersen en artikel i bladet Dansk Ungdom, *Korrekte Folkedragter*, hvori hun nævner: "Den korrekte folkedragt er en gammel smuk historisk korrekt folkedragt brugt på landet og må være fra samme egn, den har samme tidsperiode i hele dragtens sammensætning. En folkedragt er en korrekt syet dragt til brug ved folkedans, fremstillet efter en original folkedragt, de enkelte dele passer sammen. Hovedtøjet skal passe til dragtens tid. Der må ikke bruges brudehovedtøj, sørge- eller altertøj. Det er ikke vanskeligt at sy sig en korrekt folkedragt, det er kun et spørgsmål om udgift og ulejlighed. Dansk Folkemuseum har 130 forskellige folkedragter, så der skulle være nok at vælge mellem".

Ellen Andersen bruger ikke udtaleforskel på en gammel folkedragt og en ny folkedragt! Både nordmænd og svenskere bruger et andet navn for nyfremstillede folkedragter. Henholdsvis *Bunad* og *Hembygdedragter*.

I 1952 udkom en fotografisk farvestrålende dragtbog, *Danske Folkedragter, dragter fra Nationalmuseets samling*, skrevet af Ellen Andersen. Farvefotografierne blev omsat til postkort. Bogen kom også på Engelsk, og både tekst og dragtbilleder blev vældig populære. Nogle folkedanserforeninger valgte at bruge enkelte af dragtmotiverne til deres logo.

Fig. 19: Postkort med Hedebo pige, foto fra "Danske Folkedragter", 1923/1952.

Vi skal lige se lidt nærmere på fotografierne i bogen *Danske Folkedragter*. Det er altid ærgerligt, når der opstår fejl i en trykt bog, desværre er der et par fejl, som skal nævnes. Hedebo-pigen på side 13 står i et Fanø skørt, der var ellers hedebo skørter nok på magasinet (fig 19). Heldigvis er der ikke fejl i dragtkuverten hos F.F.F.

Desværre er en anden fejl kommet med i F.F.F.'s dragtkuvert fra Lyø. Her står, dansedragt fra Lyø omkring 1860-70, men dragten har et mere hverdagsagtigt udseende. De smukke sløjfebånd hænger løst ned og bærer mærker af, at de har været bundet under hagen.⁸ Dette valg skyldes omsorg for de smukke bånd, der forinden var konserveret med en tynd støttebelægning på bagsiden. Igen et tilvalg og et fravalg, som vi ofte ser, når fortiden skal vises frem. Bogen indeholder desuden interessante sort/hvide fotografier.

I 1960 udkom Ellen Andersens næste bog om folkedragter, *Danske bønders klædedragt*, hvor der er et historisk afsnit. Sidst i bogen behandles dragterne egn for egn på samme måde, som dragterne var udstillet i bondesamlingen på Nationalmuseet 1938-1988. Billedmaterialet er sort/hvidt, og der henvises til kunstmalere f.eks. Jens Juel, C.W. Eckersberg, J. Exner, C. Dalsgaard m.fl. desuden til Jacob Rieters, Seen og Lahde samt Hansen, Schou og Wellers postkortserie

(fig.20) samt F.C. Lund's litografiske dragtbilleder fra 1864. Bogen blev et stærkt element for folkedanserne til at få en bedre forståelse af vore gamle smukke folkedragter. Ellen Andersen starter sin bog med "*Folkedragten er kun en lille brik i det store kulturmønster*".

I 1971 udkom endnu en dragtbog af Ellen Andersen *Folkedragter i Nationalmuseet*, hvor til der hører en lysbillede serie af bondedragter fra samlingen.

Anna Sofie Boesen Dreijer

I 1922 blev Kommuneskole lærerinde Anna Sofie Boesen Dreijer (1899-1986) medlem af F.F.F. Hun kom hurtig ind i dragtkommissionens arbejde. Fra 1925 blev Boesen Dreijer fast tilknyttet Københavns skolevæsen og kunne derved få tid til at beskæftige sig med sin hobby, folkedragterne (fig. 21).

Folkedanserne klagede over, at de ikke kunne se dragternes bagside i museets glasmontre. Desuden opstod mange andre forespørgsler til F.F.F. omkring folkedragterne (fig. 21). Boesen Dreijer mente, det var hendes pligt at henvende sig til Ellen Andersen med de besværligheder, folkedanserne havde, hvilket dragtkommissionen bifaldt.

Nogle dage efter den 9. april 1940, hvor Tyskland besatte Danmark, gik Boesen Dreijer til Ellen Andersen og spurgte, om det ikke var på tide med sybeskrivelser af folkedragterne i Nationalmuseet? og svaret blev positivt fra Ellen Andersens side: "*Jo før, jo bedre. Man kan ikke vide, hvad krigen ender med.*"

Fig. 20: Schou & Weller 1871: Lyødragten.

⁸ Ifølge foto 983 og 984 i Nationalmuseets arkiv

Boesen Dreijer var meget omhyggelig med sit arbejde. Men tid var der ikke meget af. Den gang havde børn også skolegang om lørdagen, så der var kun få eftermiddage at arbejde i på museet, resten blev til hjemmearbejde. I 1940'erne under krigen kunne det være temmelig besværligt at få dragterne frem. Nu og da kom der luftalarm, og de gode ting måtte fjernes til mere sikre rum. Ellen Andersen var en bestemt dame, dragterne skulle passe sammen, blev der sagt. En hue fra 1770 må ikke gå sammen med en kjole fra 1840. En lang kraeløs vest kan heller ikke gå sammen med en trøje med ståkrave. Der var mange formaninger fra Ellen Andersens side, hvor Boesen Dreijer måtte stå skoleret.⁹

De første år gik samarbejdet med Ellen Andersen og Boesen Dreijer trængt pga. krigen. I april 1945 blev Ellen Andersen hentet af Gestapo, hun havde hjulpet en frihedskæmper. Men hun kom dog hurtig tilbage igen, idet krigen sluttede 5. maj. Der blev kun fremstillet 10 dragtkuvert-beskrivelser frem til 1949. Men efter krigen frem til 1965 gik det stærkt fremad, hvor der blev fremstillet 100 dragtkuvert-beskrivelser, og dragterne blev benævnt som egnsdragter fra de forskellige amter i Danmark. Herefter opstod et andet begreb om ”Hver egn sin dragt”. Virkeligheden er en anden, fejlagtigt troede mange folkedansere, at alle i samme landsby gik helt ens klædt, det er forkert (fig. 22).

Boesen Dreijer fik andre til at hjælpe, f.eks. væver Fru Inger Setoft. Det store arbejde med at beskrive og opmåle tog masser af timer, vel at bemærke, ulønnede. Der skulle fremstilles snitmønstre, tegnes broderier af, tælles masker, angives farver og de stive skindbukser var ikke morsomme at tegne snitmønster efter. Inger og hendes mand, ingeniør Mogens Setoft, blev i deres Røsnæsdragter brugt som forlæg til paraplyorganisationen ”Landsforeningen Danske Folkedanseres” logo indtil 2016.

Senere fik Boesen Dreijer andre hjælpere. Marna Nielsens navn ses ofte på tegningerne i kuvertbeskrivelserne, og skræddermester Wienblad har også sat sit aftryk. Først og fremmest skulle klædedragterne komme fra en bondegård, de skulle være gamle nok og korrekte. Hvis der var navneoplysninger om, hvem dragterne havde tilhørt, var det fint, men ikke afgørende.

De kendte egnsdragter var ikke problematiske at beskrive og tegne mønster til. Sværere blev det, når folkedansernes ønsker var egnsdragt beskrivelser fra næsten hver lille flække i Danmark, der naturligvis ikke kunne honoreres, hverken i 1950-60 eller i dag.

Dragterne blev valgt ud fra at være søndagstøjet og skulle passe sammen i tid og sted, samt følge moden med den forsinkelse, der nu engang var. Det egnsprægede blev lagt i kvinde hovedtøjerne, hvor kjolen havde den mode og snittype, som moden var på det pågældende tidspunkt, og hvor hovedtøjet hørte til.

Fig. 21: Anne Sofie Boesen Dreijer, fra midten af 1930'erne.

Fig. 22: Landsforeningen Danske Folkedanseres logo 1939 - 2016. Foto fra Hjemstavnsliv.

⁹ A.S. Boesen Dreijers eget udsagn til ved hendes foredrag.

Ellen Andersen og Boesen Dreijers sammensætning af dragternes tilbehør kan være problematiske, der hvor dele af de indkomne dragter manglede nogle eller flere elementer for at gøre dragten hel. I sådanne tilfælde suppleredes med andre dele fra andre steder, som man mente var forsvarligt tidsmæssigt. På den måde blev der foretaget et fravalg og et tilvalg blandt de indkomne bondedragter, som man dengang mente, kunne være brugbare nok til folkedanserne.

De hen ved 110 dragtkuvert beskrivelser blev fremstillet i to hold, et til Nationalmuseet, der ikke skulle i brug, og et hold til F.F.F., der udlåntes til folkedanserne i hele landet. Det er ”Frk. Boesen Dreijer”, der mest kommer på tale, når det gælder dragtkuverterne, som sammensattes ved Nationalmuseets hjælp. De færdige kuverter, der lejes ud til folkedanserne, blev i nogle tilfælde skrevet af eller fotokopieret af lånerne. På den måde kom mange dragtkuverter i omløb. Det afstedkom i visse tilfælde fejl og mangler i beskrivelserne, som Boesen Dreier ikke kan anklages for.

Dragtarbejdet forestod Boesen Dreijer helt frem til 1971. Et ganske enormt og beundringsværdigt arbejde med brug af mange ulønnede timer. F.F.F. har stadig en dragtkommission og lejer dragtkuverter ud. Men i meget mindre omfang end tidligere.

Ifølge Boesen Dreijer var det Ellen Andersens hensigt, at folkedanserne blot skulle kopiere de 110 forskellige dragtkuverter. Ved et sådant samarbejde undgik man på museet i al fremtid, at kopidragter blev forvekslet med originale dragter.

Ligeledes fortæller Boesen Dreijer, at Ellen Andersen mente, det ikke var helt så nødvendigt at forholde sig til empire moden, fordi det var en ”*grim mode som ikke passede til folkedansen*”. Man kunne godt bruge en empire-kjole, hvis blot taljen blev flyttet ned på sin plads¹⁰. Dette var en almindelig udtalelse fra dragtkommissionen i 1960’erne, og det ses stadig på nogle folkedragter, at eksemplet også bruges i dag. Det er ærgerligt, da empire-moden både er smuk og kendt, som også i 1830’erne blev brugt på landet sammen med det egnsprægede hovedtøj, der passede til stedet og tiden. På trods af fejlene er Boesen Dreijers arbejde med kuverterne meget beundringsværdigt.

De mange notater i hendes dragtbeskrivelser har været hårdt arbejde, når vi samtidig tænker på den korte tid hun havde mulighed for at se dragterne.

Folkedragten, landboliv i fællesskabets tid

Den nye generation folkedansere i begyndelsen af 1970erne fik medlemstallet i foreningerne til at vokse, samtidig steg ønsket om at vide mere om folkedragterne. Tiden var inde til at udgive nye bøger. Forlaget Lademann opfordrede Beth Beyerholm til at tegne folkedragter og skaffe en forfatter. Valget faldt på etnolog, mag. art. Minna Kragelund. Samarbejdet resulterede i bogen *Folkedragter - landboliv i fællesskabets tid* med Beth Beyerholms smukke tegninger af 50 folkedragter fra udstillingen på Nationalmuseet. Det var hensigten at gøre den righoldige udstilling kendt udenfor dragtforskernes lille kreds. Foruden de hele dragter, er der billeder af enkelte dele med mange fine detaljer som f.eks. silkebånd, solhatte, dåbstøj, handsker, fodtøj, trykte og vævede stoffer m.m.

Folkedanserne ønskede desuden at få bedre vejledning om syteknikker. Derfor afholdtes *Syning i Folkedragt* kurser i regi af aftenskolerne, der i disse år trak mange deltagere til sykurserne. Det blev min lod at undervise på kurserne, fordi jeg havde kendskab til syteknikker gennem forskning og andet arbejde med bondedragterne i Nationalmuseet, Nyere Tids tekstilafdeling. Samme sted var jeg konsulent i folkedragter. Mit større kendskab til de gamle dragters sting og syteknik blev afgørende for bestemmelse af, hvornår den enkelte dragt var fremstillet. Samtidig var der en interesse fra håndarbejds lærere omkring syteknikker. Minna Kragelund og jeg gik i gang med bogen *Sy Folkedragten selv* udgivet i 1985. På det tidspunkt var Minna Kragelund lektor på Emdrupborg lærerseminarium.

¹⁰ selvoplevet i 1965, da min første dragt skulle fremstilles.

Det blev nogle travle år, men også spændende at se mange små og større detaljer i de gamle dragter, som man umiddelbart ikke lige tænker over. F.eks. øgningerne i tøjet, der i mange tilfælde skyldes, at alt tøj skulle bruges eller, at stoffets vævebredde var smal. En dygtig væver i Bagsværd havde også set problemet. Det var interessant at finde ud af, at en vævebredde på kun 70 cm forårsagede, at øgningen i kopien kom på samme sted, og det lille gåseøjemønster i stoffet fik samme udseende, som originalens.

I bogen *Sy Folkedragten selv* blev syteknikken sat i årstals system. Kraver, lommer, flaskeskød og andre finesser blev behandlet i mindste detaljer ved tegninger og i teksten. Det var hensigten med de 28 dragtdeles snitmønstre, at de skulle forenkle snittenes betydning i den tidsperiode, de tilhørte. De egentlige egnsprægede dragters snit er ikke med i bogen. Snitmønstrene er tegnet direkte af efter gamle dragtdele, optegnet på papir, prøvesyet i lærred og færdigsyet i materialer, der stemmer overens med forlægget. Det er en lang proces, men effektiv for forståelsen. Mønstrene i bogen skal betragtes som et egentlig grundmønster og må tilrettes til de personer, som skal bruge mønstrene. Størrelsesforholdet er 1:5

I hæfterne til bogen, *Hverdagstøj på landet 1788*, er snitmønstrene i størrelses forhold 1:1, som tilfældigt passer til mange personer uden de større forandringer. Der er mønstre til kvinder og mænd, samt en pige- og drengedragt med syvejledninger. Hæfterne blev til, ved stavnsbåndets 200 års markering på Nationalmuseet i 1988.

Landsforeningens Dragtarbejde

Der har hele tiden været en vis form for dragt aktivitet i landsforeningen i forbindelse med danseleder kurserne, i hvert fald fra 1938 og frem. Før den tid var det F.F.F., der tog sig af alle dragtopgaverne. I 1956 valgte landsforeningen at henvende sig til Højskolernes Håndarbejde i Kerteminde om at oprette en dragtcentral, det skete året efter og fik til huse på Højskolen i Kerteminde. Det holdt kun nogle få år.

Efterhånden som Anna Sofie Boesen Dreijers dragtkuverter kom i brug i de forskellige foreninger, opstod behovet i den nye generation for at lære noget om de gamle syteknikker og broderier. Styrelsen i Danske Folkedansere med Valborg Schwartzbach, Køge, i spidsen, foretog en rejse til Gudrun Andresen på Engelsholm Højskole, for der at komme i gang med dragtkurser i håndarbejde.¹¹ Det lykkedes at få afholdt det første dragtsyningskursus i september 1969, som fortsatte flere år frem med dygtige undervisere i håndarbejde. Tilstrømningen af elever gik strygende.

Foreningen Danmarks Folkelige Broderier dannet i 1956, arrangerede flere udstillinger landet over af gamle tekstiler, som endnu fandtes i private hjem.¹² Det viste sig, at dragtdele kom

Fig. 23: Landsforening Danske Folkedansere: kopi af dragt fra Bogense. Foto fra dragtmappe.

¹¹ Se Anna-Margrethe Jonssons artikel i dette nummer af Dragtjournalen.

¹² Se Kirsten Rykind-Eriksens artikel i dette nummer af Dragtjournalen.

Fig. 24: Unge folkedansere ved landsstævnet i Hundested 2013. Foto Esther Grølsted.

med på udstillingerne og gav en fornyet indsigt til folkedansernes dragtarbejde på Engelshom Højskole.

Samarbejdet mellem F.F.F. og Nationalmuseet sluttede ved Ellen Andersens fratrædelse på Nationalmuseet i 1965. Mens Anna Sofie Boesen Dreijer i 1971 sluttede dragtarbejdet i F.F.F. Træt og udmattet. Hun døde 1986 i Fredericia 87 år gammel.

Lidt efter lidt gled hovedparten af folkedansernes dragtformidling fra F.F.F. til Landsforeningens dragtudvalg, dannet i 1973. Fra 1980 udgav landsforeningen dragtmapper som en efterfølgning af F.F.F.s dragtkuverter.

På Engelsholm Højskole og efter 1997 på Nørgårds Højskole i Bjerringbro er der efterhånden fremtryllet mange flotte kopi folkedragter (Fig. 23).

Landsstævner

På de senere landsstævner opleves det, at de unge folkedansere slet ikke ønsker en folkedragt at danse opvisning i. De vil hellere danse i lette stoffer i forskellige farver f. eks ensfarvede bluser og skjorter og en kontrastfarve i nederdel og bukser (Fig.24). Andre ønsker måske en dragt, der ikke er for varm, men dog er en slags folkedragt f. eks. i kattunmønstre, således at det gamle snit og hovedtøjs typen passer sammen. Kattunstofferne bliver fremstillet efter gamle stoffers mønstre fra 1700 årenes slutning, fabrikeret af tekstilkunstner Birgitte Tolnov.

Kopi-folkedragter

Hvis man vil kopiere en gammel dragt i dag, skal man være klar over, at en ”tro kopi” ikke lader sig fremstille for folkedragternes vedkommende. En ”tro kopi” menes en dragt, der til forveksling ligner den gamle dragt. En kopi vil altid være en illusion, det er der mange grunde til. Der er andre materialer, og det kan diskuteres om, der skal vælges den ene eller anden teknik. Der er andre indøvede teknikker, og der er en anden helhedsopfattelse. Folks æstetik ændrer sig hele tiden. Der er mange forbehold at tage i betragtning ved fremstilling af folkedragter og ved brug af beskrivelserne.

Det faglige i de historiske dragter, hvad slags det end er, er et museums anliggende. Her registreres dragterne i det samme system, som bruges på alle statsanerkendte museer. Sådan er det også i andre lande uden for Danmark. De kopierede folkedragter er en historie, der kan fortælles til næste generation. Men det er ikke sikkert, der er plads til dem på museerne i vor tid.

Erna Lorenzen foreslog, at folkedanserne skulle sætte et lille ”kopi” mærke i kopidragterne, så kom der ingen problemer med grupperingen på museerne.

Nationalmuseet fik nogle af F.F.F.'s dansedragter fra 1901 ind i samlingen i 1930, de havde tilhørt Ebba Otterstrøm, og efter hendes død tilfaldt de Nationalmuseet. Først i 1972 blev de fundet værdifulde nok til at blive registreret og få museumsnummer. En anden kopidragt indkom til Nationalmuseet i år 2001. Den var håndvævet, syet og broderet i 1947-48, en tid, hvor der var vareknaphed i Danmark. Givers mormor og faster tog en tur til Sverige i 1947 for at købe de tekstiler, farvestoffer m.m., som var vanskelige at skaffe i Danmark. Ud af dette fik de en meget smuk Stevns kopi-kvindedragt (fig.25). Dragten er et eksempel på, hvor vanskeligt det var i 1948 at fremstille "korrekte" dragter, samt damernes æresfølelse overfor begrebet folkedragt. En "kopi" kan således fortælle historie.

Efter 1960'erne er fremstillet mange nydelige folkedragter, og der er ofret mange penge og beundringsværdige timer på at få sig en "korrekt" folkedragt. Dragter fremstillet i det tyvende århundrede har naturligvis også medført flotte danseopvisninger til glæde og fornøjelse både i Danmark og på de mange udlandsrejser i det 100 års forløb, der her er tale om. Det er et konstant problem at få dragter til at sidde perfekt. Sidder hovedtøjet som det skal? Er undertøjet i orden? Passer dragtdelene sammen? m.m.

Der er ingen tvivl om, at nogle dragter, syet i de seneste år, er museums bevaringsværdige. Det må blive en tilfældighed, hvilke dragter, der kommer på museum. Præcis på samme måde som de dragter, der blev fremstillet i 1700 og 1800'erne, er tilfældige museumsgenstande på vore museer. Brugen og glæden af dragterne må komme som levende beretninger på samme måde, som det forfædrene fortalte om deres klædedragt i 1800'erne.

Den sidste tid

Medlemsantallet i Landsforeningen går op og ned i hele denne godt 100 års periode. De store årgange i foreningerne fra 1970 til begyndelsen af 1990'erne er væk. I den periode blev der syet rigtig mange folkedragter, en hel del krymper i skabene, og der er færre til at overtage dragterne. I sæsonen 2016-17 har landsforeningen 4945 medlemmer fordelt på 158 foreninger.

I 1996 fik Hendes Majestæt Dronning Margrethe II en Rømø kvinde-dragt i gave fra Landsforeningen Danske Folkedansere (læs Favoritten #16), og i 2004 fik Prinsgemalen en Rømø herredragt i gave. Foreningsbladet skiftede fra 2006 navn til *Trin og Toner*, og i 2015 skiftede Landsforeningen Danske Folkedansere navn til *Folkedans Danmark* med nyt logo, FD.

Fig. 25: Stevns kopi-kvindedragt, fremstillet i 1948. Foto Esther Grølsted.

Fig. 26:

Folkedanseopvisning uden for Frilandsmuseet, Lyngby, 2010. Foto Esther Grølsted.

Litteratur

Andersen, Ellen: *Danske Bønders Klædedragt*, Carit Andersens Forlag, Kbh. 1960.

Andersen, Ellen: *Folkedragter i Danmark*, Nationalmuseet, Kbh. 1952.

Andersen, Ellen: *Folkedragter i Nationalmuseet*, Nationalmuseet, Kbh. 1971.

F.F.F's arkiv

Dansk Folkeminde Samlings arkiv: *Årsberetninger 1901-1911, 1916-1921, 1956-1961*.

Grølsted, Esther: *Hverdagstøj på landet 1788*, Nationalmuseet, Kbh. 1988

Grølsted, Esther: *Folkedragten til hverdag og fest*, Kbh. 1988

Grølsted, Esther: Vandrestilling af 21 dragtfigur ca. 80 cm høje, iklædte håndsyede dragter i gammel teknik, tidsperioden 1780-1870. Fremstillet 1988, vandret i alt på 40 museums steder i udlandet og i Danmark. Sidste sted og blivende sted er Mothsgården i Søllerød. Sluttes 14. januar 2018.

Grølsted, Esther og Kragelund, Minna: *Sy folkedragten selv*, Forlag Høst & Søn, 1985.

Kragelund, Minna: *Folkedragter - Landbo i fællesskabets tid*, Forlag Lademann, 1978.

Lorenzen, Erna: *Folks Tøj i og omkring Aarhus 1675-1850*. Universitetsforlaget Aarhus, 1975

Lorenzen, Erna: *Hvem sagde Nationaldragter?* Forlag Worminatum, 1987.

Mygdal, Elna: *Amagerdragter vævninger og syninger*. Det Schønbergske Forlag, Kbh. 1930.

Møller, J.S.: *Folkedragter i Nordvestsjælland*, Det Schønbergske Forlag, Kbh. 1926.

Ottesen, Louise: *Danske Folkedragter*, Steen Hasselbalchs forlag 1923.

Rasmussen, Holger: *Bernhard Olsen, Virke og Værker*. Nationalmuseet 1979.

Instruktøruddannelsen DRAGT

- praktisk og teoretisk uddannelse i danske folkedragter

Af Anna-Margrethe Jonsson

For at få belyst, hvilken betydning uddannelsen har haft for folkedragtens udseende i dag, er det nødvendigt at gå lidt tilbage i historien, da den nuværende uddannelse har rødder helt tilbage til foreningens start.¹

Landsforeningen Danske Folkedansere stiftes i 1929. Første formand blev Poul Lorenzen, samme person som i 1920-erne var aktiv omkring arbejdet i Himmerland med opstart af Himmerlandskvadrillen. Marie Madelung, Poul Lorensens hustru, fik ideen til, at Himmerlandskvadrillen skulle danse i dragter ved særlige lejligheder. Han henvendte sig til Elna Mygdal på Dansk Folkemuseum (Nationalmuseet) om at få hjælp til dragternes udseende. Mellem 1922-1924 foregik brevveksling med ideer til fremstillingen. Blå. fravalgtes det hvide til huerne, skæg og korsklæde, da det synes uforeneligt med rejseaktiviteter.²

Dragtkurser på Engelsholm Højskole

Foreningen arbejdede med at udbrede folkedans og folkemusik over hele landet ved bl.a. at afholde kurser og stævner. Medlemstilgangen steg år for år, og i slutningen af 1960-erne opstod der et behov for at tilbyde mere viden om fremstilling af folkedragter. Styrelsesmedlem Valborg Schwartzbach var fortaler for at starte et dragtkursus.³

I 1969 tog en deputation til Engelsholm Højskole ved Vejle, for at få en aftale i stand om afholdelse af dragtkursus.⁴ Skolens forstanderpar Gudrun og Sune Andresen, havde siden 1947 kørt skolen med en linje til uddannelse af håndarbejds lærere til voksen undervisning. Så ekspertisen var på stedet, og Gudrun Andresen var desuden med i arbejdsudvalget for Danmarks Folkelige Broderier. Hun var født og opvokset på Sjælland i Osted, i det område som kaldes for Hedeboegnen, og hvor der findes broderier i en mangfoldighed, som ikke kendes andre steder i Danmark.

Landsforeningen Danske Folkedansere mente derfor, at her kunne kursisterne lære noget om de gamle broderi- og syteknikker. Kurset var tænkt som et supplement til ”Dragtkuerverterne” fra Foreningen til Folkedansens Fremme.

Det første dragtkursus blev afholdt 14.-19. september 1969 på Engelsholm Højskole med 36 deltagere. Kursusleder var Dines Skafte Jespersen (1905-1988), tidligere formand i foreningen, og undervisere var Anne Sofie Boesen Dreier fra Foreningen til Folkedansens Fremme, Gudrun Andresen fra Engelsholm Højskole og væver Gudrun Skafte Jespersen, gift med Dines Skafte Jespersen.

Timeplanen indeholdt syning af skjorter, broderi på skjorter, noget om vævede stoffer, tyllstrækning og tyllsbroderi efter tegning, billeder af huelin, forstørrelse af mønstre, huebroderi, tamburering, vævede bånd, foredrag om huer og tørklæder, og hvis der var mere tid floss-strikning til huer. Alle kursister deltog i alle emner.

1 Se Esther Grølsteds artikel i denne Dragtjournal.

2 Rebild Spillemandsmuseum: Brevveksling mellem skovridder Lorentzen og Elna Mygdal.

3 Danske Folkedanseres Jubilæumsskrift 1929-1979

4 Danske Folkedanseres Jubilæumsskrift 1929-1979

Fig. 1: Syning af knæbukser på hold 1. Foto: Kirsten Emiland.

De efterfølgende år kom flere kursister til, og det blev nu muligt at vælge fag, således at kursisterne blev fordelt på forskellige hold og emner. I den forbindelse blev Engelsholm Højskoles lærere inddraget i undervisningen.

Der blev også brug for undervisning i specielle fag, som kun havde relation til dragten og ikke til broderierne. Det krævede en masse undersøgelser af gamle dragtdele, og dette blev muligt i forbindelse med Landsstævnernes udstillinger af originale dragtdele. Af nye undervisningstemaer kan nævnes syning af dragtdele med specielle syteknikker, som ”snøret søm”, specielle rynkninger og læg på skørterne, hovedtøj fra forskellige områder med flere. Her startede også arbejdet med at udvikle tilskæring efter gamle metoder.

Dragtinteresserede fra Danske Folkedansere arbejdede med disse undersøgelser, og underviserkredsen blev udvidet med Agnes Jørgensen, Agnethe Christensen, Inger Hansen, Gitte Nødskov med flere. Kurset udvikledes til at være en grunduddannelse for instruktører i syning af danske folkedragter.

Engelsholm Højskole udviklede sig også. Der kom andre kreative fag ind på højskolen, hvilket kom til at betyde, at stedet rent lokalemæssigt ikke var velegnet til dragtuddannelsens behov. I 1997 flyttede uddannelsen til Nørgaards Højskole i Bjerringbro.

Instruktøruddannelsen DRAGT

I dag har uddannelsen et seks årigt forløb med undervisning en uge årligt. Timeplanen ligger fast på hver årgang og er opbygget således, at der startes med undervisning om det kropsnære tøj, særke, nattøjer, bukser m.m. og derefter undervises i flere dragtdele og syteknikker for hvert år. Der er teoretiske fag som almen dragtlære, stil og snit, stil og materiale og undervisningslære, suppleret med foredrag og fremvisning af gamle dragtdele.

Det sidste år slutter med faget genstandsanalyse med opmåling, hvor eleverne lærer at vurdere et originalt stykke tøj, tegne det op og beskrive det til brug for fremtidig kopiering. I perioden, hvor dragtuddannelsen udvikledes, og der opsamledes mere viden fra besøg på danske museer, overtog personer fra Folkedans Danmark efterhånden hele undervisningen på dragtuddannelsen.

Udover grunduddannelsen, har der siden 1989 været afholdt en årlig efteruddannelse, som

Fig. 2: Genstandsanalyse med opmåling på hold 6. Foto: Kirsten Emiland.

strækker sig over en forlænget weekend. Her er valgt forskellige emner, hvor eleven har mulighed for at fordybe sig mere end på grunduddannelsen. F.eks. emner som strikning, broderier, tilskæring, syning af korte veste, bukser, skødefrakke og Biedermeyer kjoler, variationer på særke og skjorter.

Afholdelse af begge uddannelser har haft stor betydning for spredning af viden i forhold til både de teoretiske fag, praktiske teknikker og fremstilling af kopier, der ligger meget nær de gamle dragtdele.

Dragtudvalget

I 1972 oprettedes dragtudvalget, som bestod af repræsentanter fra Landsforeningen Danske Folkedansere med Agnes Jørgensen som formand, Foreningen til Folkedansens Fremme ved Anne Sofie Boesen Drejer og Ruth Meyer Lassen, Danmarks Folkelige Broderier ved Gudrun Andresen, Nationalmuseet ved museumsinspektør Hanne Frøsig Dalgaard og Ester Grølsted. Formålet var:

- at støtte folkedansere med flere ved at udarbejde gode folkedragter
- at medvirke til udbredelse af kendskabet til folkedragter i perioden 1750-1850
- at føre møder til protokols

Udvalget arbejdede med mange ideer, bl.a. om udarbejdelse af snitmønstre, skaffe egnede materialer som vadmél, hørlærred, strikkegarn m.v., kontakter til vævere samt udarbejdelse af strikkeopskrifter.

Det viste sig næsten umuligt at skaffe økonomiske midler til udførelse af ideerne, og den eneste ide, som udførtes i praksis, var en aftale med Højskolernes Håndarbejde om at skaffe egnet vadmél, hørlærred, strikkegarn, hørtråd m.m. til brug i fremstillingen af dragterne.⁵

I 1981 tog udvalget navneforandring til "Rådet for Danske Folkedragter" og udvalgets arbejde ophørte i 1988, hvor nationalmuseet meddelte, at museumsinspektør Hanne Frøsig fratrådte sin stilling, og de derfor ikke havde kapacitet til at være repræsenteret i udvalget længere.

⁵ Oplysninger fra referater tilhørende Agnes Jørgensen.

Samme år oprettedes ”Danske Folkedanseres Dragtudvalg”, som udelukkende havde medlemmer fra foreningen. Det første udvalg bestod af: Agnes Jørgensen, Kruså, som formand, Else Qvist, Møgeltønder, Inger Hansen, Østbirk, Gitte Nødskov, Karup, Helga Rosen, Mors, Else Orbe, Slagelse, Agnethe Christensen, Frederiksværk

Nu kom der rigtig gang i dragtarbejdet, idet der var tale om frivillig ulønnet arbejdskraft udført af ildsjæle, som brændte for sagen. Arbejdet blev ikke længere bremsede af økonomiske hensyn. Der har været en løbende udskiftning i udvalget og det består i 2017 af følgende medlemmer: Inger Marie Holm, Gjern, Lisbeth Green (bestyrer af salgsafdelingen), Horsens, Karin Becher, Padborg, Birte Moshage, Padborg, Tove Jensen, Odense, Kirsten Emiland, Holbæk, Inge Sølling, Ishøj, Lis Sonne Svendsen, Suldrup, Sonja Tind, Viborg, Anna-Margrethe Jonsson, (formand) Helsingø.

Dragtudvalgets medlemmer skal have gennemgået Folkedans Danmarks dragtuddannelse og udpeges så vidt muligt således, at udvalget er landsdækkende. Kriterierne for udvalgets arbejde er ændret lidt igennem årene og indeholder i 2017 ti punkter.

1. At være rådgivere i spørgsmål om dragter
2. At udarbejde arbejdsbeskrivelser til fremstilling af dragter
3. At tilrettelægge og afholde uddannelsen:
Instruktørkursus – DRAGT, praktisk og teoretisk uddannelse i danske folkedragter
Instruktørkursus – DRAGT, praktisk og teoretisk efteruddannelse i danske folkedragter
4. At arrangere udstillinger i forbindelse med landsstævner.
5. At fremskaffe materialer til dragter i så velegnede kvaliteter som muligt
6. At samarbejde med regionernes dragtudvalg
7. At deltage i nordisk samarbejde på dragtområdet
8. At registrere og vedligeholde studiesamlingen
9. At varetage registrering af dragtbiblioteket
10. At vedligeholde hjemmesiden www.folkedragt.dk

Der har været 28 udstillinger siden 1981 med ca. 5500 originale dragtdele. Inden en udstilling bliver til virkelighed, arbejder et udvalg af dragtkyndige fra Folkedans Danmark før stævnets afholdelse med at gennemgå magasinerne i områdets museer. Herfra udvælges genstandene til årets udstilling. Det betyder, at det arbejdende udvalg får overblik over, hvad der er bevaret fra området, også selvom ikke alt bliver udstillet.

I forbindelse med udstillingerne udgives et katalog med en kort beskrivelse af alle udstillede genstande, som fotograferes. Både katalog og fotografier er et uvurderligt materiale at arbejde videre med udover, at udvalget har mulighed for at se mange genstande fra området. Dette medvirker til, at der kan drages meget mere nuancerede konklusioner i forhold til fremstilling af dragtkopier.

Udstillingerne har således haft stor betydning for, hvordan dragterne ser ud i dag. Det har også haft stor betydning, at alle er villige til at videregive sin viden både til medlemmer af udvalget, men også til elever på dragtuddannelsen både gennem foredrag og ved at undervise.

Fra 1977 til 2003 udgav dragtudvalget under Landsforeningen Danske Folkedansere en del litteratur om folkedragter. Se litteraturlisten

Dragtmapper

Sidst i 1970'erne var arbejdet med at undersøge tøj så langt fremme, at man gerne ville arbejde med en større udgivelse om dragter, der var mere omfattende end dragtkuverterne fra Foreningen til Folkedansens Fremme. Eftersom der var flere tiltag omkring mandstøjet, valgtes kvindetøjet. Dette var dog knapt så enkelt grundet hovedtøjets forskellige udseende fra område til område.

I 1980 kom den første dragtmappe: *Kvindedragter fra Mors ca. 1800 – 1830*. Mors blev valgt, da dette område rent geografisk er meget lille, nemlig en ø i Limfjorden. I 1982 fra Sønderjylland, 1985 fra Østjylland og 1995 fra Rømø. Udgivelsen af disse dragtmapper har

Fig. 3: Færdige puld-huer med stiv femfoldet nakke på efteruddannelsen 2014. Foto: Kirsten Emiland.

haft stor betydning for opfattelsen, mangfoldigheden og kvaliteten af dragterne. Dette skyldes den indsamlede viden forud for udgivelsen, der gav et større indblik i materialets omfang og geografiske udbredelse. Denne viden blev ikke kun brugt til at udarbejde syvejledninger, beskrivelser og mønstre, men undervisningen på dragtuddannelsen blev også bedre.

Materialer og bibliotek

Omkring 1980 var udvalget af materialer hos Højskolernes Håndarbejde meget lille samt kvaliteterne meget svingende, og da efterspørgslen på gode materialer voksede, besluttede Dragtudvalget at starte en salgsafdeling med dragtmaterialer.

I starten stod Gitte Nødskov for salget, senere overtog Agnes Jørgensen opgaven, og siden 1987 har Lisbeth Green været bestyrer. Hun har i samarbejde med dragtudvalget udviklet materialebanken til i dag, hvor den har et stort og righoldigt udvalg og bibliotek. Desuden rummer den en netbutik. Oprettelse og udviklingen af salgsafdelingen har haft stor betydning for kvaliteten og mangfoldigheden af materialer ved fremstillingen af folkedragter.

I dag sker spredning af viden i høj grad via nettet – og her ser vi nu en øget interesse fra designere og andre med håndarbejde som interessefelt for at bruge vores indsamlede viden. Oprettelsen af www.folkedragt.dk kan eventuelt fremover være med til at gøre tøjet fra fortiden lettere tilgængeligt.

De senere år har det ikke været muligt, at få flere dragtmapper udgivet, men dragtudvalget har arbejdet med mindre projekter, som har givet viden og baggrund for undervisning både på selve dragtuddannelsen men i høj grad også på efteruddannelsen.

Konklusion

Flere ting har således påvirket udseendet af folkedragten.

- Uddannelsen – DRAGT, praktisk og teoretisk uddannelse i danske folkedragter
- Efteruddannelse – DRAGT.
- Landsstævneudstillingerne
- Studier foretaget af medlemmer fra dragtudvalget og andre interesserede.
- Forarbejdet til udgivelse af dragtmapperne
- Udvalget af egnede materialer, via Folkedans Danmarks salgsafdelingen af dragtmaterialer

Kun ved at udvikle og fortsætte undersøgelserne af de originale dragtdele samt studere den samtidige historie, kan der tilføres ny og forbedret viden til brug på uddannelsen. Det er mit håb, at der i fremtiden vil være dedikerede personer til at påtage sig denne opgave.

Litteraturliste over bøger og hæfter udgivet af Landsforeningen Danske Folkedansere

1977: Agnes Jørgen og Agnethe Christensen: *Syvejledning til knæbukser med bred klap*.

Sideløbende blev til kursusbrug udgivet tilskæringsvejledninger.

1978: Agnes Jørgensen og Agnethe Christensen: *Syvejledning til lange veste*. Sideløbende blev til kursusbrug udgivet tilskæringsvejledninger.

1983: Gudrun Andresen, Lisbeth Green og Gitte Nødskov: *Bondestik, strømper til mænd og kvinder*.

1992: Gitte Nødskov: *Landlige Tekstiler fra Himmerland og Kjær Herred*, som samtidig var katalog fra udstillingen ved landsstævnet i Aalborg.

2000: Klara Sørensen: *Danske Silkebånd - med Europæisk Baggrund*.

2003: Agnes Jørgensen, Karin Becker og Inga Erichsen: *Bukser til Folkedragter - Syvejledning til knæbukser og lange bukser*. Sideløbende blev til kursusbrug udgivet tilskæringsvejledninger.

1980: *Kvindedragter fra Mors ca. 1800-1830*

1982: *Kvindedragter fra Sønderjylland ca. 1790-1830*

1985: *Kvindedragter fra Østjylland ca. 1790-1830*

1995: *Kvindedragter fra Rømø ca. 1800-1830*

Det bornholmske hovedtøj nølle

Af Camilla Luise Dahl

Tilbage i 2008 i Dragtjournalen nr. 3, bragtes en artikel af undertegnede om det bornholmske hovedtøj nølle, og det foresloges dengang, at hovedtøjet var ældre end den sædvanlige datering til 1700-tallets slutning eller 1800-tallets begyndelse.¹ I det følgende skal meddeles yderligere kilder og eksempler, der understøtter en tolkning af hovedtøjet som ældre end almindeligt antaget samt, at det ikke var en lokal opfindelse.

I vore dage betragtes nøllen som et af de mest udprægede bornholmske hovedtøjer, men i virkeligheden var den kun brugt af meget få bornholmske kvinder, nemlig de fine og velhavende. Og selvom nøllen i dag betragtes som et udelukkende bornholmsk hovedtøj, så var det oprindeligt slet ikke hverken et bornholmsk eller endog dansk, men et udenlandsk modedefænomen.

I vore dage er nøllen gået helt af brug og anvendes nu kun i forbindelse med at klæde sig ud, folkedans og egnsteater. Dets brug til fest, kirkegang og højtider er for længst aflagt. Meget er blevet skrevet om det i tidens løb, og dets oprindelse i forskellige perioders dragt, er ivrigt diskuteret.² Hvor langt tilbage nøllen går, kommer jeg ind på i det følgende, men dens oprindelse er ligeså obskur som dens forsvinden. Hvornår nøllen gik af brug vides således ikke længere, men fotografier af kvinder i standsdragt fra slutningen af 1800-tallet tyder på, at nøllen endnu brugtes enkelte steder.

Nøllens oprindelse

Nøllen er en hovedtøjstype, hvis udspring er temmeligt uklart. Det har ikke skortet på forslag til dets oprindelse gennem tiden. Et forslag har været, at hovedtøjet opstod i slutningen af 1700-talet og formentligt blev udviklet på baggrund af 1700-tallets høje, hvide tyls- og kniplingskapper.³ Et andet hovedtøj, der menes at være forløber for nøllen er den såkaldte

Fig. 1: Magdalene Margrethe Ødberg, f. Hjorth, 1825-1886, St. Kannikegård, Bodilsker. Foto Johan Hansen, 1886, kopi af ældre billede, måske fra 1860'erne. Foto: Bornholms Ø-arkiv. BØA 1989-38.

1 Camilla Luise Dahl: Fra barokhue til flæsekappe til egnhovedtøj?, s. 70-87.

2 Dahl: Fra barokhue til flæsekappe til egnhovedtøj?, s. 77-78, Erna Lorenzen: Hvem sagde nationaldragt, s. 19, Ann Vibeke Knudsen: Nøllen, s. 70, Ann Vibeke Knudsen: Bornholmske klædedragter, s. 110-112, Elna Mygdal: Lidt om dragter og tekstiler fra Bornholm, s. 137-139, Ellen Andersen: Danske bønders klædedragt, s. 203-204, Ann Vibeke Knudsen: Bornholmernes hovedtøjer, s. 4-5.

3 Eksempelvis i Bornholms Museums publikation: På Hat med Skåne og Bornholm/På hatt med Bornholm och Skåne i samarbejde med Ystad museum. Heri hedder det: "Den bornholmske kvindes "nølle" er et særpræget og enestående hovedtøj. Det kom frem i 1770-80'erne og var i brug indtil midten af 1800-årene.", s. 4. Ellen Andersen anfører at nøllen omtales tidligst i 1778, Danske bønders klædedragt, s. 203-04, mens Elna Mygdal mener den er opstået omkring 1800, Mygdal: Lidt om dragter og tekstiler fra Bornholm, s. 139. Erna Lorenzen mener først nøllen er opstået omkring 1830 med romantikkens smag for store flæsehovedtøjer, se i de følgende noter.

Fig. 2:
 Familien
 Ødbergsen,
 Jens Jørgen
 Ødbergsen,
 1821-1897 og
 Magdalene
 Margrethe
 Ødbergsen f.
 Hjorth, 1825-
 1886, med fire af
 deres fem børn,
 f. 1855, 1856,
 (to drenge) 1859
 (pigen) og en
 søn f. 1866. Den
 yngste datter blev
 født 1871. Foto
 Johan Hansen
 formentlig 1867.
 Bornholms
 Ø-arkiv. BØA
 1989-38.

dullemeuse (fransk dormeuse, dvs. natkappe, der dog også blev båret om dagen). Også den bestod af en hvid tyls- eller kniplingskappe og kom til i slutningen af 1700-tallet.⁴ Det er også blevet foreslået, at det var et hovedtøj lybækkerne havde med sig, da de administrerede Bornholm i 1500-tallet.⁵ 1800-tallets romantiske flæsekapper foreslås også som ophav til nøllen, specielt i tiden omkring 1830'erne og '40'erne dukkede en mængde flæse- og kniplingsbesatte kyser og kapper op i modedragten, der menes at have spredt sig til egnsdragter flere steder i landet.⁶

Allerede inden disse sene 1700- og 1800-tals flæsekapper, fandtes imidlertid højt opsatte hovedtøjer med flæser og pynt, og som også blev overordentligt populære rundt om i landet. Og hvad angår selve ordet nølle, så omtales dette allerede i begyndelsen af 1700-tallet, hvorved der må være endnu ældre forlæg. Og noget særligt bornholmsk synes de desuden ikke at have været, for også andre steder i landet, omtales nøller i 1700-årene. Således som modefænomen hos borgerskabet i København omkring år 1700, og som mere landlig og lokal dragtskik hos landbefolkningen på blandt andet Falster.⁷ Også i Norge støder vi på ordet, i en beskrivelse over Eger præstegæld, skrevet af sognepræsten i Eger (Eiker i Buskerud fylke) og trykt i 1784. Heri hedder det at kvinderne i Eger gik med hue af ”gammel facon” i modsætning til nabokaldene Lier og Modum ”hvor Qvindekjønnen klæder sig ... med Nøller paa Hovedet i Steden for de her brugelige Huer”.⁸

Nøllens opståen skal således ikke findes hverken i 1500-tallet eller i 1700-tallets slutning. Vi må snarere tilbage til tiden omkring 1700 for at finde den mulige oprindelse. I slutningen af 1600-tallet dukkede en ny hovedtøjsmode op, der alle under eet kaldtes *fontange*. Oprindeligt var der tale om en frisure med blødt krøllet hår opsat højt på hovedet med bånd, opkaldt efter

4 Knudsen: Nøllen, s. 69-71, Knudsen: Bornholmske klædedragter, s. 111-13.

5 Rawert og Garlieb: Bornholm beskrevet paa en Reise Aaret 1815, s. 200.

6 Erna Lorenzen placerer nøllens opståen til omkring denne tid eller lidt før og mener at nøllen opstod samtidig med flere jyske hovedtøjer med pibede kniplinger, eksempelvis de såkaldte ”stør” og ”skæg”. Lorenzen: *Hvem sagde nationaldragt*, s. 19-20. Det er, som påpeget her, tydeligt at nølle anvendtes længe før da, men det er derimod ganske sandsynligt at nøllen, i dens sidste kendte form, var stærkt præget af disse af Lorenzen anførte hovedtøjer. Og meget tyder ganske rigtigt på, at nøllen fik en kraftig genopdukken ved denne tid, efter blot ti år tidligere at være dømt gammeldags og næste forsvundet.

7 : Ifølge Molbech har ordet Nølle også været brugt på Lolland og Falster, ”kaldes ogsaa Nøllehætte”, ”Hue af broget Tøi, som bindes under Hagen.”, Christian Molbech: *Dialect-Lexicon*, s. 385-86. Ifølge Mygdal vedrører dette dog et Hovedtøj af en helt anden form, Mygdal: *Lidt om dragter og tekstiler på Bornholm*, s. 139. Der findes imidlertid ingen nærmere beskrivelse af det falsterske hovedtøj, og det kan ikke afvises at dette og den bornholmske nølle havde en fælles oprindelse.

8 Hans Strøm: *Physisk-oeconomisk beskrivelse over Eger-præstegæld i Aggerhuus-stift i Norge*, s. 234-35.

Fig. 3&4: Fig. 3 & 4 Silhuetklip fra Fru Rektor Charlotte Jørgensens samling, nu i Bornholms Museum, ca. 1800-1820. Tv. urmager i Rønne Johan Peter Arboe (1749-1820) og hustru Marie Sofie From (1756-1816). Th. præst i Nylars, senere Østermarie, Christian Fog (1763-1833) og hustru Johanne Sophie Beviere (1760-1836). Marie Sofie bærer på-saj-bunjed, mens Johanne Sophie måske bærer nølle eller en af de andre i tiden populære flæsekapper.

den franske hertuginde Madame de Fontange, men udviklede sig tidligt til et egentligt hovedtøj med hue og tilhørende dele.⁹ I denne form var det en kniplingsbesat hue med opadbøjet forkant, som efterhånden udvikledes i alle retninger til en høj kniplingsbesat top formet over et metalstel og placeret på højt opsat hår, den kunne have form af en vifte, en opretstående krans eller mere løselig flæseopsats.¹⁰ De nye moder spredtes hastigt fra hoffet til adelen og videre til borgerstanden, hos sidstnævnte både som de egentlige modeprægede fontanger, men det nye snit påvirkede også de traditionelle sorte konehuer, der voksede i højden og blev stafferet med bånd, sløjfer og kniplinger.¹¹

De moderigtige hovedtøjer fik gennem 1600- og 1700-tallet mange spændende navne. I slutningen af 1700-tallet dukkede der eksempelvis et hovedtøj op i København, der kaldtes ”Voltaires sidste suk”.¹² Også fontangerne udvikledes til utallige former, der alle udstyredes med fornemme navne. Nye varianter og moder kom hele tiden til: *Fontange Commode*, *Fontange Tartuffe*, *Fontange de la Sultane*, *de la Duchesse* og mange flere...¹³ og af særlig interesse her: *Nouvelle* der blot betød slet og ret nyhed. *Fontange Nouvelle* og *Coiffure Nouvelle* dækkede egentligt blot over, at der var tale om en nyhed og kunne så bruges om alle de øvrige, når en ny slags dukkede op. Det er muligvis disse ”nouvelles” der senere blev forvansket til de danske nøller. En anden mulighed er, at ordet som så mange andre i 1600-1700-tallets Danmark kom via Tyskland. Her betød ”noll”, en ”rund forhøjet krans”, ”nöl(le)” stod for ”spids, top og hoved” og ”nulle”, for en art hætte. I Danmark fandtes fra 1600-tallets slutning tillige ord som *sætter* og *toppe* for disse hovedtøjer.¹⁴

I begyndelsen af 1700-tallet var fontangemoden blevet så udbredt blandt store dele af befolkningen, at man krævede en særlig skat på topper, for på den måde at begrænse brugen til de personer, der havde den rette rang og status til at bære overdådige moder. Således udstedte Frederik IV en forordning om at disse ”topper og sætter” skulle særbeskattes sammen med mændenes parykker.¹⁵ Af forordningen fremgår det, at man tilsyneladende skelnede mellem top og sæt. Præcis hvad forskellen bestod i, er imidlertid ikke længere klart.

I en memoirbeskrivelse fra 1730’erne angives, at de kaldtes topper på dansk og fontanger på fransk.¹⁶ Ordet nølle brugtes også løbende gennem perioden. I København averterede en

9 Der er nogen usikkerhed omkring samtidens brug af betegnelsen fontange, oprindeligt syntes dette navn blot at være givet et enkelt bånd eller sløjfe i en hel række af dele til et bestemt hovedtøj, men i de fleste dragthistoriske sammenhænge bruges betegnelsen om hele hovedtøjet med alle dets dele. Betegnelsen fontange synes i øvrigt først at være opstået da højt opsatte kniplingshovedtøjer allerede var blevet moderne, og ikke startskuddet til dem som det ofte angives. I dragtlitteraturen bruges betegnelsen dog stort set samstemmende om hovedtøjsmoderne ca. 1680-1720. Diane de Marly: *The vocabulary of the female headdress 1678-1713*, s. 61, 67-69

10 Camilla Luise Dahl: *Fontangemoden og senbarokkens kvindehovedtøjer ca. 1680-1730*, s. 2-3.

11 Dahl: *Fontangemoden og senbarokkens kvindehovedtøjer ca. 1680-1730*, fig. 4.

12 Ellen Andersen: *Friderica Holms garderobe*, s. 255.

13 de Marly: *The vocabulary of the female headdress 1678-1713*, s. 61ff.

14 Ifølge Moths ordbog ca. 1700, forklares top med ”Noget opstående på huer”.

15 Forordning af 22/9-1710. Lorenzen: *Folks tøj i og omkring Aarhus*, s. 20.

16 ”I min tid fandt kvindfolkene på et hovedtøj, der på dansk hed Topper, men på fransk fontanger. Det var høje topper, som stod lige op eller hældede lidt skråt forover. De var af flor, kniplinger og bånd, alt afstivet med

Fig. 5: Hustru til Nicolaus Tych, Kgl. Kommissarius og amtsforvalter ved Schackenborg. Epitafium i Tønder kirke, dateret 1695. Foto: Erik Fjordside/Livinghistory.dk

Fig. 6: Anna Hosum, hustru til sognepræsten i Dragstrup, epitafium fra 1712, Dragstrup kirke, Aalborg stift. Foto: Erik Fjordside/Livinghistory.dk

modist i starten af 1700-tallet med egne “nøller”, “mytser”, “kalotter” og “englesætter”, der var noget simple og mindre komplicerede end de franske.¹⁷

I skifter fra København findes, ligeledes fra begyndelsen af 1700-tallet, omtale af “nyller” i de borgerlige damers garderober. I 1717 havde den velhavende Bodil Andersdatter i København to “stucken nøller” og en silkehue med guldblomster og sølvsløjfe. Dertil flere forskellige hovedtøjer af lignende type: et sæt med kniplinger, en florskappe og en hovedkappe af nælledug med sorte og hvide bånd.¹⁸ Disse to nøller var i øvrigt sorte, borgerstandens hovedtøjer var endnu typisk sorte som et levn af 1600-tallets konehue. Den traditionelle konehue, der anvendtes til kirkegang, stads eller hverdag var i 1600-tallet sort, og i fontangernes første tid var de ofte sorte, når de optoges af borgerlige. Også på Bornholm anvendtes sort konehue, men der kendes ikke til sorte nøller.¹⁹ I et bornholmsk skifte fra 1786 omtales ganske vist “hvide nøller”²⁰, og specificeringen “hvide” nøller kunne måske pege på at de ældre nøller ikke nødvendigvis altid var hvide. Den senere kendte sorgnølle havde sorte bånd og blomster, men ellers kan nogen brug af sorte nøller ikke påvises på Bornholm. Forskellen på sæt, top, kappe, nølle og de mange andre betegnelser, kendes ikke længere. En mulighed er, at mens toppen betegnede den opretstående fontange, så dækkede nøllen et hovedtøj, der lå som en krans om ansigtet. Eksemplerne viser desuden at ordet nølle, ligesom hovedtøjet, ikke oprindeligt var en egen bornholmsk opfindelse.

Fontange og nølle på Bornholm

Mens fontangemoderne var på det højeste i Frankrig og nåede Danmark i slutningen af 1600-årene, så har de tilsyneladende også fundet vej til Bornholm. I epitafiet over ”Bornholms

messingtråd. De var et spand høje, ja undertiden endnu højere. De varede en del åringer, men er nu forlængst aflagte.” Andersen: *Moden i 1700-årene*, s. 25. Citeret efter beskrivelse i Kr. Sørensen Testrup: *Rinds Herreds Krønike. Saml. til Jysk Hist. og Top. 1868-69, Bd. II, hft. 1, s. 73.*

17 Andersen: *Friderica Holms garderobe*, s. 255.

18 RA, Københavns skiftekommission konceptskifter: 1682-1776, bs. nr. 31: 1717 10 1 – 12 17.

19 Dahl: *Klædt i rigets borgerdragt*, s. 18-21.

20 RA, Rønne Byfoged, Skifteprotokol 1784-89, pag. 352r., Se også note 35.

befrier”, Kaptajn Jens Kofoed, hustruer og børn, i Østermarie kirke, ses netop hans anden hustru Elizabeth Akeleye iført tidens sidste skrig – et opsat kniplingshovedtøj, af hvide kniplinger pyntet med røde bånd. Hans første hustru, Margrethe Sandersdatter Lesler, der døde i 1678, er iført den traditionelle - og ældre - hvide underhue og derover en bred sort overhue med sorte kniplinger. Epitafiet blev ophængt første gang i 1682, to år efter Kaptajn Kofoeds og Elizabeths giftermål, detaljer er dog tilføjet efterhånden, inklusiv flere af børnene, indtil Kofoeds død i 1691 eller kort efter.

Jens Kofoed var en folkehelt allerede i sin levetid, viser og historier blev omdelt og sunget før og efter hans død.²¹ Det er ikke utænkeligt, at det netop var hans og fruens status, der var med til, at deres smag for klæder dannede mode. I al fald er Elizabeth Akeleyes hovedtøj det tidligste eksempel, vi finder på, at den franske fontangemode også fandt vej til Bornholm og ligheden mellem disse og de senere nøller er åbenbar. Elizabeth Akeleyes hovedtøj er pyntet med røde bånd eller rosetter, måske en forløber for de bånd og blomster der også blev en del af nøllen. Som tegn på hendes fornemme byrd er hendes hovedtøj desuden hvidt i stedet for det sædvanlige sorte for borgerstandens kvinder. I skiftet efter Jens Kofoed i 1691 omtales der blandt Elizabeth Akeleyes hovedbeklædninger imidlertid kun en enkelt sort silkegrovgrøns hue.²²

I Hans Pontoppidans verseroman, skrevet mellem 1777 og 1788, læses, at heltens (Jens Kofoed) hustru, stolt af mandens hæder, lod sig iføre nølle.²³ Selvom forfatteren ikke har det store kendskab til 1600-tallets dragt og, at nøller næppe fandtes allerede i 1659 (under den bornholmske opstand), så er hans kommentar i den efterfølgende note til læseren interessant, nemlig at “Nøller er den sædvanlige Hovedprydelse for de Fruentimmer som ere noget fornemmere, da alle andre bruge Hue og Hat, som klæder

Fig. 7: Elizabeth Akeleye, hustru til “Bornholms befrier” Jens Kofoed. Fra deres epitafium i Østermarie kirke fra slutningen af 1600-tallet. Foto: Camilla Luise Dahl/Livinghistory.dk

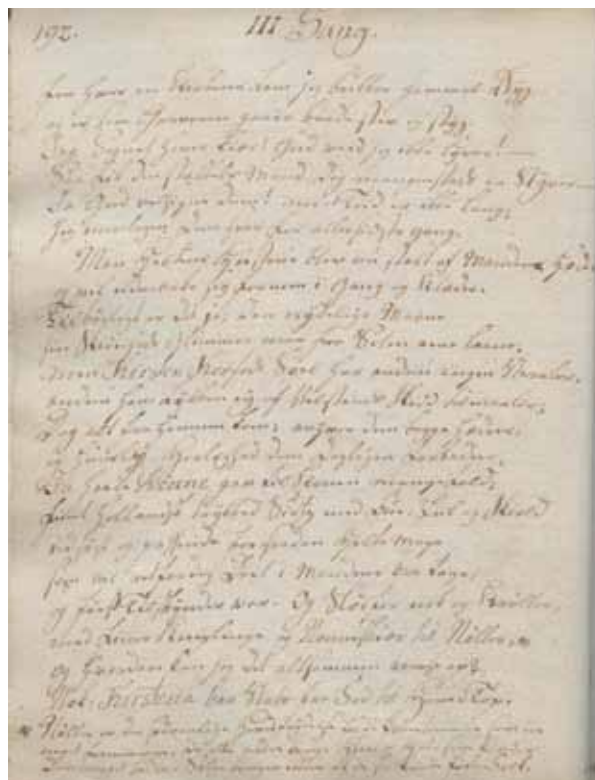

Fig. 8: Side af Hans Pontoppidans “Helten Jens Kofoed eller Den bornholmske Opstand” fra slutningen af 1700-årene. Nederst Pontoppidans anmærkning om nøller. BØA 1980-44.

21 A. Kr. Kristiansen-Tårup: Printzenskjoldsvisen, s. 1ff.

22 RA, Bornholmske Landsogne, Skifteprotokol 1690-94, pag. 73r. Det var i det hele taget nogle temmelig tarvelige klæder de to efterlod sig, hendes finere end hans, det dyreste dragtstykker var hendes sorte kåbe vurderet til 8 dr, en sort fløjls halvkjole, et rødt sars skørt, en rød strikket nattøje og et grønt fløjls snørliv med 11 par sølvmailer i. Et gammelt blommet skørt, blå og gult, var takseret til 14 mark og havde sikkert været finere engang.

23 “Men Heltens Hustrue blev nu stolt af Mandens Hæder/og vil udmærke sig fornem i Gang og Klæder...Og Sløjfer nok og Krøller, med fine Kniplinger og Nonneskiær [fint lintøj] til Nøller.” Helten Jens Kofoed eller Den bornholmske Opstand, Bornholms Ø-arkiv, BØA 1980-44.

Fig. 9: Elisabeth Christina Rasch iført 1700-tallets udgave af nøllen. Nøllen var både lavere, blødere og mindre udstafferet med blomster og bånd end 1800-tallets enorme nøller. Maleri i Bornholms Museum dateret 1773. Med tilladelse af BM.

dem meget bedre.”²⁴ (Fig. 8) I 1770’erne blev nøllen åbenbart betragtet som “den sædvanlige hovedprydelse” for fornemme bornholmerinder.

Andre nedtegnelser fra 1700-tallet angiver også nøllen som de riges hovedtøj. Johan Chr. Urne, amtmand på Bornholm, nedtegnede mange oplysninger om bornholmernes skikke og dragt i midten af 1700-tallet.²⁵ I hans beskrivelse af Bornholm fra 1745 hedder det, at de fornemmeste bornholmske damer bar en hovedprydelse kaldet nølle.²⁶

I bornholmske skifter finder vi også nøller. I et skifte fra 1774 for den velhavende amtmandsfrue Mette Margrethe Sonne, gift Westh, omtales både “nyller” af kammerdug med kniplinger og “nyller” med slette (glatte) strimler. Sidstnævnte måske af den type, der svarer til de enklere sørgenøller. Der omtales også tre nøller udsyede med hvidsøm, og fem kammerdugsnøller uden strimler. I alt optræder hele fjorten nøller i denne kvindes skifte og dertil en mængde løse strimler.²⁷ Mette Margrethe Sonne var enke efter Bornholms kommandant og rådmand Niels Westh, mange af nøllerne kan have været fine nøller til festbrug fra før hun blev enke.

24 Helten Jens Koefoed eller Den bornholmske Opstand, Sang III, Bornholms Ø-arkiv, BØA 1980-44.

25 Johan Chr. Urne, f. 1705, d. 1787 i Rønne. Var først hofjunker hos Frederik IVs datter Prinsess Hedevid, hvor han dog ikke kan have gjort sig heldigt bemærket, idet kongen, Chr. VI, noterede om ham i sin skrivekalender: ”Urne duer ikke til ret meget; han kan blive Amtmand i Norge.” Urne ønskede selv at blive i København, men afvistes til stillinger der og blev i stedet i 1740 udnævnt til Amtmand på Bornholm. Her blev han efterhånden levende interesseret i Bornholms landskab, folk og skikke og udover hans egen beskrivelse af Bornholm fra 1745, leverede bidrag til Laurids de Thuras beskrivelse af Bornholm i 1756. Kofoed & Stangegård: Klippeøens mænd, s. 152.

26 “Nogle af de fornemste [kvinder], men dette er dog mindste deel distingoerer dem ved en Art Hoveddragt som kaldes Nøller ogsaa med fine Kniplinger for som er stivede og staaer ud fra Ansigtet med en Blomsterkrans for i Panden og Panden puddret lige til Øienbrynene hvor de er afsirklet lige over samme; bag i Nakken af Nøllen er anbragt et colleurt Baand, bedækker befæstningen.” Joh. Chr. Urne 1745, uddrag hos Jørgensen, s. 48.

27 Skifte efter amtmandsfruen, Mette Margrethe Sonne, RA, Rønne byfoged, Skifteprotokol 1753-80, pag. 397v. Skiftet er afskrevet i Dragtjournalen årg. 3 nr. 4 2009, s. 68-72: ”4er stk. Kamerdugs Nyller med Knipling”, ”2 stk. Dito med slette strimler”, ”3de med hvid søm udsyde Nyller”, ”5 stk. Kammedugs Nyller uden Strimler”, ”med ret gl: Strimler”.

Nøller omtales også i skiftet efter Elisabeth Bohn, hustru til opdagelsesrejsende og handelsmand ved grønlandshandlen Peder Olsen Walløe. Nøllerne i skiftet fra 1786 fandtes dog i en gammel brøstfældig kiste, var gamle og af lav værdi. Det dejede sig om “3 stykker gamle hvide nøller” og “2 gamle nyller” vurderet til blot 1 mark for de tre hvide og 8 skilling for de to øvrige.²⁸

I et portræt af Elisabeth Christina Rasch dateret 1773, ses hun iført det, der må være 1700-tallets udgave af nøllen. Nøllen er her både lavere, blødere og mindre udstafferet med blomster og bånd end 1800-tallets enorme nøller.

Nøllerne opfattes sædvanligvis som den gifte frues hovedtøj, men nøller og korsklæder “3 Kaarsklæder og 3 Nøller og 1 Strimmel” optræder også i skiftet efter Jomfru Agnethe Elisabeth Nansen i Rønne, der døde i 1766.²⁹ Hun var ikke hvem som helst, hendes far havde været landsdommer på Bornholm, en bror var sogneskriver i Norge mens en søster var gift med den daværende landsdommer på Bornholm, Adolph Müller. Jomfru Nansen døde endvidere ikke som helt ung pige, men som ca. 35-årig; således kunne “ældre” ugifte kvinder af høj byrd tilsyneladende også bære nøller.

Nøllerne, der ifølge flere kilder, var den “sædvanlige hovedbeklædning” for de fornemmeste, optræder ellers kun i beskedent omfang i skifterne. En forklaring kan være, at nøllerne gemte sig under andre betegnelser som kappe, sæt, top mm. Eksempelvis findes der heller ingen “på-saj-bunjed” eller “hatt å hâua”, de to andre typiske bornholmske hovedtøjer,³⁰ i skifterne, hvilket tyder på, at også disse hovedtøjer fandtes beskrevet som enkeltdele: hat, tørklæde, sløjfe, hue osv.³¹ Et skifte for Marie Elizabeth Hansdatter i Rønne, der døde i barselsseng i 1757 omtaler “1 hvid broseret damaskes hue med smale kniplinger for”, hvoraf det ikke lader sig afgøre om kniplingen var syet fladt til huen eller, om den var en opretstående kant, altså en nølle.³² Mange af de ældre fontangehovedtøjer var egentligt blot konehuen med en tilsyet opretstående kniplingskant. Beskrivelsen synes også at passe med Urnes beskrivelse af nøllen et tiår før: “Hoveddragt ... med fine Kniplinger for”. En stor del af de mest formuende folks skifter indeholder desuden ikke gangklæder, måske fordi disse blot blev delt forlods mellem sønner og døtre, og fordi klæderne ikke var det, der havde den største værdi i de mest rige hjem.

Nøllen - et fornemt hovedtøj

Som nævnt var nøllen de fines og fornemmes hovedtøj. Det er i alt fald det, der oplyses i langt de fleste meddelelser om nøller. Således hedder det i en rejsebeskrivelse fra 1815, at det var de noget fornemmere fruentimmere, der brugte denne pynt, men at de nu næsten var forsvundet.³³

28 RA, Rønne Byfoged, Skifteprotokol 1784-89, pag. 352r.

29 RA, Rønne Byfoged, Skifteprotokol 1753-80, pag. 308v.

30 På-saj-bunjed bestående af hue, korsklæde, huebånd og sløjfe, Lise Lind Jensen: På sig bundet - et bornholmsk hovedtøj, s. 97ff. Hatt å hâua var fortrinsvis den ugifte kvindes dragt, typisk bestående af kniplingshat med dertil tilhørende lille hue af hvid kanifas med kulørt bånd virket med blomster eller stribet, Knudsen: Bornholmske klædedragter, s. 108. Det er sikkert hatt å hâua vi støder på i skiftet efter den velhavende Ellen Elisabeth Monsdatter i Rønne, der døde ugift i 1782. Hendes efterladte klæder talte 5 fine kniplingshatte, 1 hvid kanifas hue, 1 ”brocheret baand” og et ”blaat uægte sølvbaand”. RA, Rønne byfoged, skifteprotokol 1781-84, pag. 87v. I skiftet efter den velhavende Sidsel Sophia Thiesen, hustru til Philip Bohn, fra 1774, modtog hver af de fire unge døtre en hvid kanifas hue såvelsom en syet silkehue, enten hvid og sort eller hvid og blå. RA, Rønne byfoged, Skifteprotokol 1753-80, pag. 379v. Elizabeth Ancher, d. 1752, gift med den rige Svanekekøbmand Hans Jochumsen Thiessen, efterlod datteren adskillige kniplingsbesatte hatte og kanifashuer inkl. ”2 stykker fiine kniplings hatte”, ”6 cannifasses huer”, ”3 stykker nye fiin knipling til 3 hatter” (hvor kniplingen må have været i facon til hatte), ”Tho gamle dito til hatter”, ”8 stk huer af hvid kanifas”, ”3 stk nathatter” og ”2 blomede silcke huer” foruden diverse børnehuer som faldhat og silkebørnehuer. Det er uklart om kanifashuerne og hattene var datterens eller moderens, idet børnetøj og moderens klæder er optalt mellem hinanden. RA, Svaneke Byfoged, Skifteprotokol 1736-1775, pag. 277r.

31 Karen Kirstine Berg, hustru til en velhavende købmand i Nexø, efterlod sig i 1826 adskillige huer, foruden ”nogle tilklippede huer”, tørklæder, natkapper, korsklæder (ikke mindre end 22) og ”1 sløjfe” foruden 4 æsker med ”adskilligt” dertil hørende. Hue, korsklæde og sløjfe kunne tyde på på-saj-bunjed. RA, Nexø byfoged, Skifteprotokol 1824-35, pag. 78r. Se også artiklen om på-saj-bunjed her i nummeret.

32 RA, Rønne byfoged, Skifteprotokol 1753-80, pag. 108r.

33 “Vi kan ikke forbigaae at omtale et Slags Bornholmsk Hovedpynt, som vi ikke veed bruges andre Steder i Danmark, men skal være en Levning fra Lübeckernes Tid, det er Nøller, der bestaaer i en Rad Kniplinger, som ere stivede og staae ud fra Ansigtet. Bag Kniplingstrimlen ere Blomster, der ligeledes staae stivt i Veiret. Panden

Fig. 10: Maren Kirstine Sonne "Majorskan" (1797- 1869) g.m. Hans Madsen Kofoed, politiker og officer. Hun er iklædt slet sørgenølle med sorte stofblomster. Majorskan blev enke i 1868 og døde selv året efter. Privatfoto.

Igen i 1824 hører vi, at nøllerne næsten er forsvundet. Det er i prins Christian Frederiks Rejsedagbog, hvori omtales hans besøg i Rønne. Imponeret var han tilsyneladende ikke af den bornholmske stads, for prinsen skriver at de gamle borgerdamer gik bønderklædte i nølle.³⁴ De fleste steder angives nøllen ellers som den fineste af alle de bornholmske hovedbeklædninger, og det må siges at være noget af en fornærmelse, at prinsen mener, byens fruer var "bønderklædte" med deres nøller. En ung læge, der opholdt sig i Nexø i samme periode, delte heller ikke prinsens opfattelse. I hans beskrivelse af et begravelsesgilde i 1820'erne, hedder det, at kun de rigeste blandt de sørgende bar nølle.³⁵ Og igen i 1830 beskrives nøllerne som anvendt af de allerfineste til stads.³⁶

Til en begravelse over ritmester Hans Holm til Simblegård i 1866 hedder det, at alle de fremmødte: "officerer var i Uniform, og alle andre i sort Dragt og høje Hatte, ofte gamle Arvestykker, og Konerne med bornholmsk Hovedsæt, som de kaldte for "paasigbundet", og enkelte Nølle og Korsklæde."³⁷ Også her blev sorgnøllen endnu brugt af de fineste damer ved et begravelsesgilde.

Den bornholmske håndværker Johan Hansen (f. 1822), skriver i sine erindringer om brugen af nølle og hue med korsklæde (på-sig-bundet), som han husker fra sin barndom i Allinge (Nordbornholm). Hue og korsklæde brugtes af de fleste, men nøllen var til de største lejligheder.³⁸

bliver stærkt pudret lige til Øienbrynene. Bag i Nøllen er anbragt et farvet Baand, som bedækker befæstningen. - Det er de noget fornemmere Fruentimmer, som bruge dette Hovedpynt; men det er nu ikke saa almindeligt, som før." Rawert og Garlieb: Bornholm beskrevet paa en Reise Aaret 1815, s. 200.

34 "Huset var i Aften saa fuldt som mueligt og gamle Borger Damer, bønderklædte med Nøller contrasterende synderligen mod pyntede unge Damer gandske Kiøbenhavnsklædte. De gamle Moder som hidtil vare eiendommelige for Bornholm, især den brugelige Hovedpynt, Nøller kaldede, som er et lavt og stivt Hovedtøj med Traad Kniplinger besat med stive Blomster, hvortil hører tilbagekiemte Haar med Pudder paa Pande, taber sig efterhaanden aldeles, Jeg saae kun een ung Pige dermed i Svanike, og enkelte aldrende Koner i Kirken og paa Comoedien i Rønne." Prins Chr. Fr. Rejse journal, s. 67.

35 "Paa bænken langs Vinduerne... sidde Qvindfolkene. De ere alle klædte i den nationale Sørgedragt... paa Hovedet sidder en Pynt af forskjellig Form. De rigeste iblandt dem bære "Nøller": smaa Huer; der sidde stærkt bagtil og ende lidt over Issen med en opretstaaende Strimmel tvært over Hovedet, besat med en række stive, stilkede, sorte Blomster. Foran Issen er Haaret strøget stærkt tilbage og puddret." Lind: Svaneke bys historie, s. 115.

36 "Til Stads bruges et net, men kostbart Hovedtøj, som kaldes Nølle. Den bestaaer af en tæt til Hovedet sluttende hvid Hue; i Nakken, hvor den ei gaaer langt ned, bedækkes den med et sædvanligt 2 Tommer bredt figureret Silkebaand, men i Panden, hvor den ei hellere er langt frem om Ørene, besættes den med 2 á 3 Tommers brede Kniplinger, som er stærkt stivede, saa de danne en opstående Krands om Hovedet. I Panden viger det noget tilbage, for at gjøre Plads til en Bouquet røde couleurete Silkeblomster." J.S.N Panum: Beskrivelse over Bornholm, s. 57. Om sorgnøllen skriver samme Panum: "Til Sorg forandres dette saaledes, at Blomster og Baand ere sorte og istedet for kniplingerne en fin Strimmel med Søm i Panden, som, da Huen ei gaar langt frem, er frie, Haaret er strøget tilbage og pudret, saa Pudret gaar i en Spids ned i Panden, som til den Ende ligesom Haaret er bestrøget med Tælle." Ibid, s. 57-58.

37 C.V. Riis: Bøndernes Historie -Klædedragt og C.V. Riis: Minder fra Klemensker sogn, s. 123.

38 "Til stor Stads brugtes Nølle, som stod som en bred Krands med Blomster i om Hovedet, som en Glorie. Denne dragt er snart forsvunden. Allerede ved begyndelsen af Fyrretyverne begyndte enkelte at aflægge den bornholmske Hovedpynt, som i grunden var højst ubekvem...De første, der antog den "kjøbenhavniske" Dragt, blev der naturligvis gjort meget Nar af, men Lysten til det mere bekvemme Hovedtøj trængte forholdsvis snart

Hvor fin man opfattede nøllen i 1800-tallet kan også ses af Kristian Zahrtmanns³⁹ beskrivelse af sine unge år hvor han gjorde bekendtskab med den gamle enkefru Kofoed på Sandegård i Aaker.⁴⁰ Hun kunne berette, at som noget særligt fint havde der været 40 nøller ved hendes bryllup.⁴¹

De mange eksempler, hvor nøllen beskrives som noget helt særligt fint og kun brugt af fornemme kvinder, tyder på, at nøllen ikke i sin oprindelse var et borgerligt hovedtøj som dullemesse, nattøj og de folkelige hovedkapper. Dette peger snarere på, at oprindelsen skal findes et højere sted, og bekræfter forbindelsen til fontangen, der oprindeligt var en fransk hofmode. Selvom fontanger, sætter, topper og hvad de ellers hed, efterhånden også optoges af borgerlige damer og sikkert også længere nede i det sociale hierarki, så var den bornholmske nølle bundet til sin fornemme oprindelse og dens bærere at være kendetegnet ved en særlig distinktion. Således understreger også sprogmændene Johan Nicolai Madvig i sine erindringer i 1887 at "*Hos Kvindfolkene udtrykte Rangen eller Rangfordringen sig i Hovedpynten.*"⁴² Det må tilføjes, at den første, der hos Pontoppidan hævdes at have brugt nølle på Bornholm pga. særlig hæder, Elisabeth Akeleye, og også er den første, der med sikkerhed vides at være afbildet i samme, var adelig og ikke borgerlig af byrd. Hun var datter af den skånske adelsmand Gabriel Corfitzen Akeleye, der havde store besiddelser i Skåne og på Sjælland, samt denne hustru Beate Clausdatter Maccabæus.⁴³ Den særlige hæder må hentyde til at Jens Kofoed for sin fortjeneste i befrielsen af Bornholm, af kongen blev udnævnt til landkaptajn for østre og sønder herred og fik tildelt den tidligere adelsgård Maglegård i Østermarie som bolig.⁴⁴

Særligt interessant i denne sammenhæng, er at der allerede i 1700-tallet tilsyneladende var etableret en tradition for at hovedtøjet havde sin oprindelse, eller i al fald sin første brug, i kredsen omkring den bornholmske folkehelt Jens Kofoed. Elisabeth Akeleye døde i 1739, kun få årtier før Pontoppidan nedskrev sin verseroman og antagelig viderebragte en almen antagelse; det er ikke utænkeligt at den folkelige tradition for at tilskrive Elisabeth Akeleye nøllen havde en kerne af sandhed. I al fald er det sigende at hun bærer fontange, forløberen for nøllen, i det epitafium hun selv lod opsætte i Østermarie kirke i 1682 og ændret omkring 1691. Her er både hun og mandens første hustru Margrethe Sandersdatter Lesler afbildet, mens den borgerlige Margrethe er afbildet i den sædvanlige sorte konehue, er Elisabeth gengivet i hvid kniplingsfontange pyntet med røde bånd og rosetter – ikke ulig den kulørte pynt i den senere nølle, sidstnævnte måske tilføjet omkring mandens død i 1691.

En sådan, siden glemt, tradition for at placere hovedtøjets oprindelse til et af Bornholms kendteste, fornemmeste og populæreste par, kan forklare den særlige glans af fornemhed og distingverede karakter, der oprindeligt omgav hovedtøjet og som karakteriserede dets brug i 1700-årene.

Alligevel blev hovedtøjets fornemhed efterhånden udvandet. Mens det i 1700-tallet og første halvdel af 1800-tallet kun var den absolutte embedsoverklasse, der bar dem, så tyder senere beskrivelser på, at nøllen blev mere udbredt i borgerstanden og blandt de bedst stillede gårdmandsfruer i løbet af 1800-tallet. I en beskrivelse af Bornholm fra 1894, skriver forfatteren, at nølle endnu kan ses blandt enkelte gamle koner på særlige festdage, men ikke at det var noget særligt distingverende.⁴⁵

igjennem, og nu er det kun nogle faa gamle, der bærer bornholmsk Dragt." Johan Hansen: En bornholmsk håndværkers erindringer, s. 109.

39 1843-1917.

40 Karen Kirstine Hansdatter (1790-1873), gift 1814 med Peder Johansen Kofoed.

41 "*Jeg søgte at vinde det ældgamle, triste Menneske, interesserede mig for hendes Høns og Ællinger, for alt det femskafede Tøj på Kistebunden. – Hun tøede op. Enkelte Gange sad hun og talte med mig, om hvor stor hendes Fortid havde været. Der var fyrretyve Nøller ved hendes Bryllup.*" Kr. Zahrtmann: Arbejdsaar, s. 158-59.

42 "*Hos Kvindfolkene udtrykte Rangen eller Rangfordringen sig i Hovedpynten, eftersom man ved festlige Lejligheder anlagde enten en vis ubeskrivelig Hovedbeklædning, der kaldtes „Hat og Hue”, eller endog den saakaldte „Nølle”: En liden Hue med en tværs over Hovedet opstaaende Kant, foran hvilken Tøiblomster anbragtes paa det tilbagestrøgne Haar.*" Madvig: Erindringer, s. 26.

43 Dansk Adels Årbog 1884, bd. I og 1938 bd. LV.

44 Jørgen Klindt: På sporet af de første Kofoeder, s. 123-125.

45 "*Paa Grund af Øens isolerede Beliggenhed have Bornholmerne længe bevaret et vist gammeldags Præg, som dog mere og mere forsvinder under Nutidens raske Fremskridt... Ogsaa i Klædedragten findes endnu noget Gammeldags, saaledes i Kvindernes Hovedpynt. Navnlig paa Helligdagene kan man stundom se gamle Koner med denne eiendommelige Stads, som tidligere ogsaa blev baaret af de Yngre... Nøllen bestaar af en hvid Hue, rundt besat med 2-5 Tommer bred, stivet Knipling, der danner en bred Pibekrands omkring Ansigtet. Saavel foran denne som bagtil paa Huen anbringes farvede Tøiblomster; i Sorg bruges sorte Baand og Blomster. Nøllen ses nu sjelden; den fandtes navnlig i Nexø.*" P. Hauberg: Bornholm, s. 22-2

Fig. 11: Kvinde i bornholmsk dragt. Foto Johan Hansen, Nexø (Magdalene Hansen). Visitkortfoto. Fra familien, avlsbruger H.J. Hansen, Brogade, Nexø (?). Foto: Bornholms Ø-arkiv, Olaf Hansens arkiv.

Fig. 12: Visitkortfoto, håndkoloreret. Fotograf Johan Hansen (Magdalene Hansen), Nexø, før 1885. De bærer tre forskellige bornholmske hovedtøjer: bagerst to kvinder iført nølle (Det er Magdalene Hansen bagerst til højre), i midten hatt å håua og forrest på-saj-bunjed. Foto: Bornholms Ø-arkiv. BØA 1994-12.

Ved samme tid begyndte også fotoatelierne at dyrke brugen af folkelig dragtskik med iscenesatte fotoopstillinger af almuedragt. Det blev populært også for de mindre fine, at lade sig fotografere i nølle, skønt de aldrig selv havde ejet en sådan. Nøllerne kunne da lånes hos fotografen og var fremstillet til formålet – såkaldte atelierstykker. Martin Andersen Nexø, der voksede op på Bornholm, skriver om et besøg hos bedsteforældrene, at der stod et fotografi på dragkisten af bedstemoderen med en fornem nølle på hovedet. Det undrede drengen at se bedstemoderen med nølle på, for det var et fattigt hjem og han udbrød “Men bedste, har du haft sådan en fin hat?” Hvortil bedstemoderen svarede “Er du tåvelier, horra, [dreng] den lånte jeg ved fotografijn!”⁴⁶

Man vil ofte kunne se både fotografier af virkelige anvendte nøller og opstillede atelierfotografier af ateliernøller fra samme fotograf. Bornholms Ø-arkiv har flere sådanne fotografier af kvinder iført nølle. (Fig. 11 & 12) Bornholms første kvindelige fotograf Magdalene Hansen i Nexø, brugte tit nølle til sine modeller. Både dem som var “klædt ud” i “nationaldragt” og dem som bare ville foreviges i deres (eller fotografens) fineste puds. Nexø menes at være et af de mest konservative steder på øen, hvor nøllen brugtes længst. Som brugeligt hovedtøj var de dog passé, og som de fornemmeste damers prydding helt forsvundet.

46 Dahl: Fra barokhue til flæsekappe til egns hovedtøj?, s. 70.

Sammenfatning

Selvom nøllen således ikke oprindeligt var en bornholmsk men en fransk opfindelse, så kendes den nu kun som et særligt bornholmsk hovedtøj. Fra fransk og siden dansk overklassemode blev den på Bornholm videreudviklet i en helt egen retning og tilpasset den lokale smag. Allerede i 1700-tallet, knapt 50 år efter fontangens brug andre steder i landet, opfattedes den som noget lokalt bornholmsk og havde tilsyneladende allerede ændret sig betydeligt fra den oprindelige mode. At nøllerne var den fornemme frues hovedbeklædning kan ses som et levn fra det oprindelige forlæg, der var en adelsmode og ikke en borgermode som den sorte konehue. Tilskrivelsen til Elizabeth Akeleye, den adelige hustru til helten fra den bornholmske opstand, var tilsyneladende en tradition, der allerede fandtes i 1700-tallet tæt på hendes levetid, og hun er selv afbildet i forløberen for nøllen på det epitafium hun lod opsætte i forbindelse med mandens død i 1691.

Modeskift påvirkede nøllernes udseende og forandring gennem tiden. Fra 1700-tallets mere beskedne flæsede krans og blomsterpynt til i 1800-tallets overdådigt forstørrede pibekrans og mængde af blomsterpynt. Der kom festnøller med krus og kniplinger og med kulørte silkeblomster foruden sorgnøller, glatte og med sort pynt. Når en ny mode igen fordrede kniplings- og flæsehovedprydelser, kunne de gamle lokale nøller passende findes frem og måske fikses op, så de passede til den nye mode.

Mens nøller, fontanger og en mængde andre hovedtøjer forsvandt og erstattedes af andre nyere og smartere, så fortsattes de på Bornholm som et særligt bornholmsk egnshovedtøj, indtil de helt gik af brug og endte som en kuriositet og et udklædningsstykke til turistpostkort og folkedans.

Litteratur

- Andersen, Ellen: *Danske bønders klædedragt*. Carit Andersens Forlag, Kbh. 1960.
- Andersen, Ellen: Friderica Holms garderobe. *Historiske meddelelser om København*, Rk. 4, bd. 2, s. 251-272.
- Andersen, Ellen: *Klædedragt. I: Bogen om Bornholm*. Danskerens Forlag, Aabenraa, 1957, s. 202-213.
- Andersen, Ellen: *Moden i 1700-årene*. Nationalmuseet, Kbh. 1977.
- Dahl, Camilla Luise: Fontangemoden i senbarokkens kvindehovedtøjer ca. 1680-1730. *Living History, Artikler #2*, 2007: URL: <http://livinghistory.dk/artikler/Fontangemoden.pdf>.
- Dahl, Camilla Luise: Fra barokhue til flæsekappe til egnshovedtøj? - Det bornholmske hovedtøj nølle. *Dragtjournalen*, nr. 3, årg. 2, 2008, s. 70-87.
- Dahl, Camilla Luise: Klædt i rigets borgerdragt - stand, status og national identitet udtrykt i borgerskabets dragt i reformationstidens Danmark-Norge og Sverige. *Arbejdsrapport til forelæsning præsenteret ved forelæsningsserien Drakt og samfunn: Drakthistorie Norsk institutt for bunad og folkedragt*. Norsk folkemuseum i samarbejde med Trondheim Universitet, Oslo 2015.
- Dahl, Camilla Luise: Nøllen. *Bornholms Tidende*, 10. sep. 2016.
- Dahl, Camilla Luise: Skiftet efter Amtmandinde Mette Margrethe Westh, f. Sonne Rønne, 1. Dec. 1774. *Dragtjournalen* årg. 3 nr. 4 2009, s. 68-72.
- Esricht, D.F.: *Erindringer fra et Ophold paa Bornholm 1822-23*. Folkelige Foredrag, Kjøbenhavn, 1855-56.
- Hansen, Johan: *En bornholmsk håndværkers erindringer*. Rønne, 1934.
- Hauberg, P.: *Bornholm*. Rønne, 1894.
- Helten Jens Koefod eller Den Bornholmske Opstand udi Fem Sange*. Ved Hans Pontoppidan Præst i Rønne og Knudsker. Håndskrevet manuskript, ca. 1777-1788, Bornholms Ø-arkiv, BØA 1980-44.
- Helten Jens Koefod eller Den Bornholmske Opstand udi Fem Sange*. Ved Hans Pontoppidan Præst i Rønne og Knudsker 1788. udg. i uddrag af Viggo Sonne, Rønne, 1963.
- Johan Chr. Urne: Bornholmsbeskrivelse fra 1745. *Bornholmske Samlinger*, bd. 35, 1957.
- Johan Chr. Urne, Amtmand på Bornholm, håndskrevet beretning fra 1745 på det Kgl. Bibliotek, Kbh. Uddrag hos Jørgensen, J. A.: *Gamle Optegnelser om Bornholm i svundne Tider*. Rønne, 1897.
- Jørgensen, J. A.: *Gamle Optegnelser om Bornholm i svundne Tider*. Rønne, 1897.
- Knudsen, Ann Vibeke: Bornholmske klædedragter ca. 1680-1870. *Fra Bornholms Museum 1987-88*. Bornholms Museum, Rønne, 1988, s. 105-136.
- Knudsen, Ann Vibeke: Nøllen, et bornholmsk hovedtøj. *Fra Bornholms Museum 1983*. Bornholms Museum, Rønne, 1983, s. 69-72.
- Knudsen, Ann Vibeke & Håkan Nilsson: *Bornholmernes Hovedtøjer & Skåningernas*

Huvudbonader. På hat med Skåne og Bornholm. Bornholms & Ystads museer, Rønne, 1995.

Lind Jensen, Lise: På sig bundet – et bornholmsk hovedtøj. *Fra Bornholms Museum 1991-1993*. Bornholms Museum, Rønne, 1994, s. 97-122.

Lind, Theodor: *Svaneke bys historie*. Rønne, 1955.

Lorenzen, Erna & Thyrring, Ulla: *Folketøj på landet*. Kbh. 1977.

Lorenzen, Erna: *Folks tøj i og omkring Århus 1675-1850*. Den Gamle By, Århus, 1975.

Lorenzen, Erna: *Hvem sagde nationaldragt?* Wormianum, Højbjerg, 1987.

Madvig, Johan Nicolai: *Livserindringer, Barndomsminder på Bornholm 1804-1817*. Rønne, 1887.

Marly, Diane de: The vocabulary of the female headdress 1678-1713. *Waffen- und Kostümkunde*, nr. 17, 1975, s. 61-69.

Molbech, Christian: *Dansk dialect-lexikon: Indeholdende Ord, Udtryk og Talemaader af den danske Almues Tungemaal*. Gyldendalske Forlag, Kbh., 1841.

Munch, Axel: *Bornholmske folkedragter og gamle håndarbejder*. Rønne, 1974.

Mygdal, Elna: Lidt om dragter og tekstiler fra Bornholm. *Turistforeningen Bornholms Aarbog 1926*. Bornholm, 1926, s. 137-158.

Panum, J.S.N.: *Beskrivelse over Bornholm*. Slesvig, 1830.

Prinds Chr. Fr.'s Reisejournal ført paa touren til Bornholm fra 10. til 21. juli 1824. *Bornholmske Samlinger*, bd. 16, 1925.

Rawert, O. J. & Garlieb: *Bornholm beskrevet paa en Reise Aaret 1815*. Kbh. 1819.

Riis, C.V.: Minder fra Klemmenser Sogn 1852-1874. *Bornholmske Samlinger*, bd. 33, 1953, s.119-133.

Riis, C.V.: *Præsternes -lærerens – og officierens Hustruer*. Håndskrevne optegnelser om Bornholm, 1928. Bornholms Ø-arkiv.

Riis, C.V.: *Bøndernes Historie -Klædedragt*. Håndskrevne optegnelser om Bornholm, 1928. Bornholms Ø-arkiv.

Strøm, Hans: *Physisk-oeconomisk beskrivelse over Eger-præstegæld i Aggerhuus-stift i Norge*. Tilligemed et geographisk Kort over samme. Af Hans Strøm Prof. Theol. og Sognepræst til Eger. Gyldendalske Forlag, Kbh., 1784.

Thurah, Laurids de: *Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse over...Bornholm og ...Christiansøe*. Kbh., 1756.

Gjertrud på-saj-bunjad

Af Lise Bender Jørgensen, Ann Vibeke Knudsen & Camilla Luise Dahl

Gjertrud Catrine Pedersdatter blev født d. 21. december 1811 i Pedersker som datter af udbygger Peder Knudsen og hustru Ingeborg Jensdatter. Hun blev gift med Peder Samsing, en søn af bager Peder Samsing og hustru Karen Kirstine Hansdatter i Rønne. Familiene havde længere tilbage bestået af ganske velbjegete gårdmænd, men i 1800-tallet ændrede dette sig. Gjertruds forældre (og bedsteforældre) var jordløse husmænd og udbyggere. Peder Samsings far var gået håndværksvejen, og Peder blev murer.

Peder og Gjertrud giftede sig den 13. marts 1841 i Rønne, da Gjertrud var næsten 30 år. Parret boede først i Rønne, men flyttede i midten af 1840'erne til Aaker. Senere vendte de tilbage til Rønne, hvor de boede i Borgergade 26. Sammen fik de sønnen Hans Peter Samson født 16. juni 1843 i Rønne, og døtrene Dorthea Margrethe Samsing født 8. februar 1846 i Rønne, Andrea Cathrine Samsing født 25. november 1849 i Aaker, Julie Caroline Samsing født 12. april 1855, ligeledes i Aaker, Karen Jeremia Marie Samsing, født 7. juni 1856 i Aaker, men død bare en måned gammel 18. juli 1856; og Sophie Frederikke Samsing født 31. marts 1859 i Aaker. Mens sønnen fik navnet Samson, kom døtrene til at hedde Samsing.

Fotografiet af Gjertrud og Peder Samsing stammer fra deres oldedatter Karen Lisbeth Erichsen's samling af familiefotos. Karen Lisbeth Erichsen (1934-2017) boede i Rønne og virkede mange år som sundhedsplejerske. I 2016 gennemgik hun familiebillederne med Lise Bender Jørgensen, der selv er tipoldedatter af Gjertrud og Peder. Klædedragten røber, at billedet må være fra omkring 1860, men det er sandsynligvis en smule senere. Den første fotograf på Bornholm, Gottlieb Stöckel, etablerede sig med atelier i Rønne i 1864, Thor

Fig. 1: Gjertrud Catrine Pedersdatter og Peter Samsing, fotograferet af Thor Spelling, måske i 1866 i forbindelse med parrets sølvbryllup. Privateje.

Spelling i 1865.¹ Interiøret viser, at billedet er taget af sidstnævnte, dvs tidligst i 1865². Det var dyrt at lade sig fotografere, og derfor har det sandsynligvis krævet en særlig anledning. En sådan kan have været Gjertruds og Peder og sølvbryllup i 1866. Da var Gjertrud Catrine 54 år og havde seks fødsler bag sig. Gjertrud Catrine blev 86 år og døde 19. december 1898.

På fotografiet bærer Gjertrud det traditionelle bornholmske hovedtøj på-sig-bundet, eller som det hed på bornholmsk *på-saj-bunjad/på-saj-bunjed*. Det kaldtes også *påbinjetoi* (påbindetøj) eller bare *korskle* (korsklæde).³ Som navnet angiver, bestod det af flere dele, der blev påsat ”bundet på” stykkevis. Det bestod af en broderet hue, korsklæde med bindebånd og en silkesløjfe.⁴ Måden at binde og opsætte hovedtøjet kunne være kompliceret nok. De mange dele blev sat fast med knappenåle, mindst 19 stykker fortælles det. Det hed at ”nåle sig”.⁵ Huen blev bundet under hagen med et bændel. Den var meget lille og beregnet til at sidde langt tilbage på nakken med håret strammet tilbage og sat i en stram knude under huen. Et strygelin (lærredsbånd) kunne holde håret på plads under huen. Havde man ikke selv hår nok, kunne anvendes en valk af blå eller lignende.

Oven på huen sattes et stivet korsklæde, dvs. lin, som var en lærredstrekant med påsyet blonde. Et langt lærredsbånd var syet til korsklædet, dette blev bundet rundt om nakken og op om korsklædet på issen og endte i en tværgående sløjfe i nakken. Lærredstrekanten på korsklædet blev foldet til en kegle på issen. Keglen kunne placeres højt eller lavt på issen, til tider forsynedes den med en lille papkegle indeni, så den holdt faconen. I 1830 hedder det: “*Korsklædet er glat og er paa Issen sammenlagt, saa der dannes en spids Forhøjning, som for at holdes eens, undertiden ere underlagt med et dertil dannet tyndt stykke Pap.*”⁶ Til sidst sattes kulørt, ofte rød, silkesløjfe, ovenpå lærredssløjfen bagtil. Foran sattes en silkesløjfe under hagen, til tider fæstnet til en stivet lærredssløjfe og sat fast i hagebændlet. Silkesløjferne kaldtes “et lag sløjfer”.⁷

I 1800-årene var på-saj-bunjad almindeligt udbredt og den gængse hovedbeklædning på Bornholm. Flere sådanne huer findes bevaret på Bornholms Museum, ofte silkehuer og fint broderede.⁸ På-saj-bunjad blev i modsætning til den fornemme nølle brugt af de fleste bornholmske gifte koner, og altså også af Gjertrud Catrine, i 1800-tallet, men omvendt hedder det, at det var bønder og de mere velbeslæede byfolk der gik med dem. Fattige folk

Fig. 2: 'Bolettes mor' står der bag på dette foto, der har tilhørt familien Sode. Det er ligesom Samsings billede fotograferet hos Thor Spelling i Rønne. Foto i Bornholms Ø-arkiv, BØA 2010-66: Sodefamilien

1 <http://bornholmphoto.dk/photographers/gstockel/index.asp>; <http://www.bornholmskefotografer.dk/stoslashckels-fotoatelier-mv.html>

2 For eksempler på Thor Spellings fotografier med dette interiør, se: <http://bornholmphoto.dk/photographers/thspelling/index.asp>

3 Lise Lind Jensen 1991-1993: På sig bundet – et bornholmsk hovedtøj, s. 97ff.

4 Jensen 1991-1993, s. 98-99.

5 Ellen Andersen, 1960: Danske bønders klædedragt, s. 205, Ann Vibeke Knudsen, 1988: Bornholmske klædedragter, s. 114.

6 Panum: Beskrivelse over Bornholm.

7 Jensen 1991-1993, s. 99.

8 Ann Vibeke Knudsen: Bornholmske klædedragter, s. 112-114.

Fig. 3: Ukendt kvinde iført på-saj-bunjad. Foto G. Støckel., Rønne. Foto i Bornholms Ø-arkiv, BØA 1975-55: Zahrtmanns arkiv

Fig. 4: Julebillede med adventskrans og kvinde i bornholmsk dragt fra måske 1898 eller 1899, fotograferet af Thor Spellings efterfølger Paul Müller (aktiv 1898-1906), antagelig lavet som en julehilsen. Andreas Hansens glaspladesamling.

og parcelister gik med tørklæde.⁹ Dog skriver Prins Christian Frederik, der var på rejse til Bornholm i 1824, at i Svaneke bæres korsklæde af både borgerdøtre og bønderpiger.¹⁰

Fotografier af på-saj-bunjad er ikke ualmindelige. Samtlige ældre fotografere som Gottlieb Støckel (1839-1889), Thor Spelling (1839-1899), Theodor Yhr (1865-1938) i Rønne, Johan Hansen (1833-1905) og hans datter Magdalene Hansen (1866-1931) i Nexø, Valdemar Myhre i Svaneke (1864-1916) m.fl. har fotograferet kvinder i bornholmsk dragt. Men ikke alle viser virkelige dragter, som de blev båret. De traditionelle dragter var allerede så småt ved at gå af brug, da de første fotografere begyndte at etablere sig på Bornholm, og det blev mere almindeligt at lade sig fotografere. Mod århundredets slutning ses derfor langt oftere forskellige moderne flæsekysere og hatte på fotografierne.¹¹ Og ellers forekommer de i ”folkedragtsfotografier”, der blev populære omkring 1900. En sjælden gang lod gårdmandskoner så sent som omkring 1900 sig fotografere i bornholmsk dragt med på-saj-bunjad.

Folkedragtsfotografierne var en hel genre for sig. Her lod især unge piger af borgerskabet sig afbilde i ”bornholmsk dragt”.¹² Bornholmske genrebilleder med bornholmske scenerier, personer (primært kvinder og piger) i bornholmsk dragt og bornholmske motiver som letgenkendelige steder, gøremål og højtider, blev ligeledes populære. (Fig. 4)

⁹ Jensen 1991-1993, s. 97.

¹⁰ ”I Svaneke bare alle Borgerdøtre Korsklæder, ligeledes et lavt og stivt Hovedtøj med breede Fliger ved Ørene og farvede Baand.” Prins Christian Frederik: Rejsejournal, s. 67.

¹¹ Ann Vibeke Knudsen: Coiffure-kapper, s. 115ff.

¹² Ann Vibeke Knudsen: Portrætter af unge kvinder i traditionelle dragter.

Fig. 5: Ung kvinde fotograferet i traditionel bornholmsk dragt med på-saj-bunjad. Fotograferet hos Valdemar Myhre i Svaneke, antagelig i begyndelsen af 1890'erne. Privateje.

I Valdemar Myhres portræt af en ung kvinde (Fig. 5), er hun iført det, der ved første øjekast synes at være virkelig bornholmsk dragt, hovedtøj og også det fine mønstrede skuldertørklæde er helt rigtigt, men små detaljer røber opstillingen i det, der snarere har været udklædning.¹³ At hovedtøjet ikke er hendes normale påklædning ser man af, at hun har taget en moderne hvid krave med engelsk broderi på, og hun holder skuldertørklædet på plads med en helt moderne broche.

Billedet af Gjertrud Cathrine viser virkelig traditionel bornholmsk dragt, som den endnu blev båret af mere konservative koner. Gjertrud Cathrine tilhørte standen af håndværkermiddelklassen, og dragt og hovedtøj var fineste puds da hun blev foreviget i 1860'erne.

Litteratur

- Andersen, Ellen: *Danske bønders klædedragt*. Carit Andersens Forlag, Kbh. 1960.
- Knudsen, Ann Vibeke: *Bornholmske klædedragter ca. 1680-1870*. Særtryk af "Fra Bornholms Museum 1987-1988". Rønne, 1988.
- Knudsen, Ann Vibeke: Coiffure-kapper: Nogle kvindekapper fra 1800-tallets slutning på Bornholms Museum. *Dragtjournalen* årg. 2, nr. 3, 2008, s. 115-119.
- Knudsen, Ann Vibeke: Kvinde iklædt "påsigbundet". <http://www.bornholmskefotografer.dk/i-bornholmsk-dragt.html>
- Knudsen, Ann Vibeke: Portrætter af unge kvinder i traditionelle dragter. <http://www.bornholmskefotografer.dk/dragt billeder1.html>
- Lind Jensen, Lise: På sig bundet – et bornholmsk hovedtøj. *Fra Bornholms Museum 1991-1993*, s. 97-121.
- Munch, Axel: *Bornholmske folkedragter og gamle håndarbejder*. Rønne, 1974.
- Mygdal, Elna: Lidt om dragter og tekstiler fra Bornholm. *Turistforeningen Bornholms Aarbog 1926*. Bornholm, 1926, s. 137-158.
- Panum, J.S.N.: *Beskrivelse over Bornholm*. Slesvig, 1830.
- Rejse Journal ført paa Touren til Bornholm fra 10. til [28.] Juli 1824 af Pr. CHRISTIAN FREDERIK til Danmark*. Genopr. i *Bornholmske Samlinger*, 1. rk. bind 16, 1925, s. 2-109.

¹³ Dette portræt er benyttet i "Turistforeningen for Danmark. Aarbog 1926, Bornholm" s. 143 i Elna Mygdals artikel: *Lidt om Dragter og Tekstiler fra Bornholm*. Der er ikke andre oplysninger om dette portræt, end at det da var i privateje.

Folkedragtbroderier og Højskolernes Håndarbejde

Af Kirsten Rykind-Eriksen

”... er der nogen Baggrund for, at mange, ogsaa inden for Højskolen, i de sidste Aar er blevet saa optaget af Folketeknikken, og deriblandt særligt af Folkedragter? Er det et Udslag af romantisk Udsklædningslyst, som vi bør holde os for gode til, eller er der Værdier deri, som vi ikke har Raad til at lade gaa fra os?”¹

”Højskolen og Folkedragterne”

Sådan indledte højskolelærer på Askov, senere forstanderfrue på Frederiksborg Højskole, Margrethe Christiansen (1895-1971), kaldet Pip, til højskolemødet i 1932 på Ollerup Folkehøjskole. I foredraget ”Højskolen og Folkedragterne” fremhævede hun den gamle almuekultur, udtrykt gennem folkedragter og folketeknik, hvorfra der kunne hentes kulturelle værdier i højskolearbejdet. Foredraget fik stor betydning for undervisning i fag som håndarbejde, navnlig broderi, vævning, farvelære og boliglære inden for de frie skoler, især på højskolerne. En skoleform uden eksamen, hvor voksne elever gennem foredrag, samtaler, håndværksfag m.fl. bevidstgøres om de kulturelle værdier, samfundet bygger på samtidig med, at eleverne dygtiggør sig i valgte fag og erhvervsgræne.

Fig. 1: Afklippet håndlinning fra hedebo skjorte. Hvidt hørlærred, broderet med hvid hørlærred, bort i hvidsøm og syet blonde. Museet på Sønderkov HBV16x448. Foto Mogens Bach.

I faget håndarbejde lærte pigerne om æstetik og om at personliggøre deres fremtidige hjem efter de normer og den kulturelle forståelse, de fik, ved at omsætte gamle mønstre og brodere dem på nye modeller. De skulle anvende naturmaterialer, hørlærred og

uldstoffer, som bønderpigerne brugte, broderet med tilsvarende garner. Dette gav en forståelse for, hvordan mønstre, teknik og materialer var hinandens forudsætninger i det æstetiske udtryk. ”Hver Tids Linie (stiludtryk) viser det højeste, man teknisk kan yde – og denne Linie giver det enkleste Udtryk for Tidens aandelige Liv”, fremhævede Pip. Pigerne skulle bevidstgøres om og blive stolte over, at deres formødres frembringelser besad kulturelle værdier. Når de optog dem gennem håndens arbejde, fik pigerne en selvforståelse og et ståsted i det moderne samfund. ”Folketeknikken ligger os saa nær, at den sætter os i Gang og hjælper os til Selvarbejde”, sagde Pip med tanke på, at de fleste højskoleelever den gang kom fra landet og landbosamfundet. Hun fremhævede funktionalismens lige linjer og sammenholdt dem med almuemøblers og tekstilers enkelhed. I begge stiludtryk var der ”...Overensstemmelse mellem Linie, Materiale og Ornament”. Pip fik på denne elegante og overbevisende måde kædet materielle udtryk sammen med kulturelle og historiske værdier. Og hun fik cementeret denne opfattelse inden for højskolernes håndarbejdsundervisning i de næste 50 år.

1 Christiansen 1933: ”Højskolen og Folkedragterne”.

”Folkekunstens Sans for Materialer, Mønstre og Farver møder vi kraftigt i Folkedragterne, og paa Grund af Folkedansen og Haandarbejdsundervisningen er det den Del af Folkekunsten, vi naturligt kommer i Berøring med i Højskolearbejdet”, sagde Pip.

Pip var ligesom andre ledere inden for højskolerne inspireret af den tyske filosof J. Herders tanker om folkeånden, som navnlig besiddes af bønder, der gennem århundreder – ja lige siden oldtiden – har boet i samme geografisk og kulturelt afgrænset område.² Undervisning i almuekulturens frembringelser kom til at indgå i højskoleundervisningen på linje med fag som historie, litteratur, politik, samfunds- og værkstedsfag.

Egentligt var det ikke nyt at tænke i de baner. Dansk Husflid Selskabs Vævestue blev oprettet i 1913 med det formål at analysere gamle vævede almuestoffer for at skabe nye stoffer til boligen med inspirationer i de gamle. Tekstilfarver Einar Hansen, Vejle, indgik fra 1920 i dette arbejde.³ Væver Lis Ahlmann arrangerede i 1929 en udstilling på Kunstindustrimuseet ”Nyt dansk og forbilledligt gammelt Tekstilhaandværk”. På de store verdensudstillinger i perioden 1867-1900 udstilledes folkedragter, og fra 1872 havde Danmark også gamle almuebroderier med.⁴

Denne store historiske interesse med fokus på opfattelsen af, at hvert land havde en særegen almuekultur, var et betydningsfuldt element i de nationalromantiske bestræbelser sidst i 1800-tallet og først i 1900-tallet. Etablering af folkemuseer og kunstindustrielle museer, i Danmark henholdsvis i 1885 og 1896, var led i hele denne interesse og bevægelse.⁵

Historicismen

Interessen for at bruge gamle mønstre som inspirationer til nye har en tradition, der går tilbage til første halvdel af 1800-tallet. Det lå i den historicistiske tankegang og i den kunstindustrielle bevægelse at skabe nyt ud fra ældre stilperioders elementer.⁶ Derfor gengav tyske modeblade fra midten af 1800-tallet gamle mønstre, hentet i trykte mønsterbøger fra 1500-1600-tallet som grundlag for inspiration til nye. Det samme gjorde Carl Aller, der i 1874 begyndte at udgive det danske *Nordisk Mønster-Tidende*.⁷ Fra 1880 udgav det med tiden vidt udbredte tysk-franske *Bibliothek D.M.C.* en lang række håndarbejdshefter med både gamle og nye mønstre. Danske broderifirmaer som Permin og O.O.E. lod hefterne oversætte til dansk.⁸ I disse hefter hentede Laura Aller også inspirationer til *Nordisk Mønster-Tidende*. Hen mod slutningen af 1800 tallet så den danske kunstelite ikke længere med begejstring på disse tiltag, fordi de mente, at mønstrene ikke hvilede på noget dansk grundlag, og således ikke kunne repræsentere danske kulturelle værdier.⁹

Fig. 2: *Nordisk Mønster-Tidende* 1879, nr. 8, tællesyningsmønster.

2 Den senere forskning, som har vist, at bønder ofte var meget mobile, var ikke fremme i første halvdel af 1900-tallet. Denne forskning fremgår bla. af artikler i dette nummer af *Dragtjournalen*.

3 Rykind-Eriksen 2016: *Dragtjournalen* 14, s. 12ff.

4 Esther Grølsted og Rykind-Eriksen: ”Kampen om broderierne”, igangværende forskningsprojekt.

5 Se Lisbeth Pedersens artikel i denne *Dragtjournal* om Karoline Graves og J.S. Møller, Kalundborg.

6 Rykind-Eriksen, 2015, kap. 2-3.

7 Grølsted, 2015: *Dragtjournalen* 13, s. 17-24.

8 Christian Frederik Permin startede sit broderifirma i 1854. O.O.E. (O. Oehlenschlägers Efterfølger) i 1874, begge firmaer eksisterer stadig i 2018.

9 Schjødt, Erik: ”Dansk Kunsthaandværk paa den nordiske Udstilling 1888”, *Tilskueren* 1888,

Derfor begyndte et større arbejde med at fremdrage de danske bonde- og almuebroderier og helst også udstille dem for offentligheden. Det lykkedes i 1879 med den store Kunst- og Industriudstilling i København, arrangeret af Industriforeningen og foreningen Fremtiden, hvortil Bernhard Olsen bla. indsamlede og udstillede mange bondebroderier.¹⁰ Det samme var tilfældet med Kvindernes udstilling i 1895.¹¹ I 1907 stiftedes Selskabet til Hedeboesyningens Fremme med arkitekt Martin Nyrop som formand, og i 1928 Selskabet til Håndarbejdets Fremme. Men for fremtrædende højskolekvinder var disse tiltag ikke tilstrækkelige. De ønskede at udforske almuebroderier i hele Danmark og ikke blot fra Københavns omegn og Nordsjælland, for at højskole – og også efterskoleelever kunne nikke genkendende til broderier fra deres hjemegn. De kunne bedre internalisere de kulturelle normer og gøre dem til deres egne, når de syede modeller med mønstre, udformet efter deres hjemegns gamle mønstre, mente Pip og hendes kollegaer.

Opmåling og aftegning

Historien bliver meget konkret ved at studere gamle folkedragter, deres stoffer, broderier og syteknikker. For at gøre den gamle viden tilgængelig til undervisning og fremstilling af nye modeller, var det nødvendigt at tælle tråde både i vævninger og broderier, aftegne snit, mønstre og ornamenten. Der fandtes ikke mønsterbøger med gengivelse af almuebroderier eller folkedragter.¹² Det ansås som en af de kulturelle værdier, at bønderpigerne selv havde komponeret mønstrene efter, hvad de så på herregården eller i præstegården, og tilpasset motiv og udtryksform efter, hvad deres egne hjemmefremstillede materialer kunne præstere. På denne måde kom der ”*Samhørighed mellem Materiale og Mønster*”, som Pip fremhævede.

Derfor opfordrede Pip i begyndelsen af 1930’erne nogle af sine elever fra Askov Højskole til at tage med hende ind på Dansk Folkemuseum, der den gang havde til huse på Kunstindustrimuseets loft i Bredgade, København, for at aftegne broderimønstre. De fik taget særke og skjorter frem fra magasin eller udstilling, talte tråde og aftegnede tællesyning, korssting og dragværk på millimeterpapir. De lagde gennemsigtigt papir over broderier med hvidsøm og baldyring og aftegnede mønstrene. Det var spændende og indholdsrige dage, fortæller Sigrud Hansen, og utroligt inspirerende at arbejde sammen med Pip og møde hendes entusiasme (fig. 3).¹³

Ideen med at opmåle og aftegne gamle mønstre og motiver, for at give forslag til nye modeller, var andre håndarbejds lærere også i gang med. Else Koch, lærer på Rødding Højskole 1930-1950 udgav i 1930 *Gamle Danske Korsstingsmønstre*. Enkelte motiver fra gamle navneklude er optegnet på millimeterpapir, som kan sammensættes til borter eller motiver på løbere, duge osv. Året efter i 1931 udgav hun *Gamle Danske Hvidemønstre*, der udelukkende indeholder tællesyningmønstre. I forordet skriver hun, at ”*Mønstrene er alle tegnede efter Originaler, som findes på Dansk Folkemuseum og Kunstindustrimuseet.*” Hun oplyser, at tællesyningen findes som udsmykning på særke og skjorter fra Hedeboegnen, Nordsjælland og enkelte steder på Fyn, Lyø og Lolland-Falster, hvor ”*Kraver, skulderstykker, bryststykker og håndlinninger er rigt overbroderet*”. Hun gengiver traditionelle siksakmønstre, hjerter, stjerner, skrå kvadrater og geometriske træer. På et særligt ark viser hun, hvordan disse figurer kan sættes sammen til borter, syet med kulørt silke på hør lærred. Herved ses ”*Slægtsskabet mellem Tællesyningen i Danmark og de brogede Broderier paa Folkedragterne i Rumænien og Czechoslovakiet. Underligt er det ikke, da vore hvide Syninger er Levninger af Adelsdamernes Broderier, som de lærte i Syden, og som Bønderne førte videre og gjorde danske*”. Her får Else Koch skrevet om den herskende opfattelse af bønderpigernes kulturelle færdigheder. Tællesyningsteknikken er valgt pga. de ”*geometriske Figurer og Linier..., der giver Fasthed og Ro, som gør dem ligefrem fornemme, og alligevel er de gjort levende ved smaa fine Midler*”. En positiv omtale, der fremhæver fordelene ved at beskæftige sig med gamle broderier, hvor materialer, teknik og mønstre forenes på den mest hensigtsmæssige måde.

10 Katalog til *Kunst- og Industriudstillingen i Kjøbenhavn, Sommeren 1879*. Og Esther Grølsteds artikel i denne *Dragtjournal*.

11 *Fortegnelse over Kvindernes Udstilling, Kjøbenhavn 1895*.

12 Se Esther Grølsteds artikel i denne *Dragtjournal* om, hvordan folkedanserne arbejdede for at skaffe oplysninger til syning af kopi-dragter.

13 Sigrud Hansen (1910-1994), gift Bording og hendes søster Gudrun (1908-1996), gift Andresen, var henholdsvis min mor og moster. De var elever på Askov Højskole omkring 1930 og havde Pip til håndarbejde. De har begge med begejstring fortalt om besøg på Dansk Folkemuseum og arbejdet med aftegning af broderierne.

Fig. 3: Margrethe Christiansen: Aftegninger af håndarbejde, Kunstindustrimuseet, med beskrivelse af, hvordan broderiet er udført. Museet på Sønderkov HBVI6A6. Foto Mogens Bach.

Ernestine Nyrop (1888-1975) udgav også i 1930 to hefter, *Danske Mønstre til syning og vævning. Første og Andet Hæfte* med økonomisk støtte fra Ny Carlsbergfondet. Ernestine fremhæver i forordet det væsentlige moment og årsagen til, at broderier rummer kulturelle værdier ved at skrive: ”Disse stoffer (Orientens) spredtes i hele den civiliserede verden, og mønstrene har de forskellige folkeslag tilegnet sig og omdannet gennem tiderne, saa de har faaet folkets præg, og altsaa hos os er danske”.¹⁴

Begge hefter gengiver korsstingsmønstre, primært fra Nordsjælland, hvor de er taget fra pudevær, lagner, håndklæder, stolpeklæder, sengeomhæng og navneklude. Desuden er der Amagersyninger, som er korssting og flettesting, der findes på hagesmækker og *Haandtørklæder* (små tørklæder med en silkekvast i hvert hjørne). Hun håber, at eksemplerne vil vise ”denne højtstaaende folkekunst og at mange vil faa lyst til at bruge de gamle mønstre.” Ernestine Nyrop var uddannet på Tegne og Kunstindustriskolen for Kvinder, og hun havde sin historiske interesse fra faderen, arkitekt Martin Nyrop, der gennem at arbejde med stilen skønvirke, kom tæt på den gamle almuekultur.¹⁵

Højskolernes Håndarbejde og forberedelserne

Pips foredrag og højskolemødet i Ollerup, der foregik en hel uge, inspirerede til, at

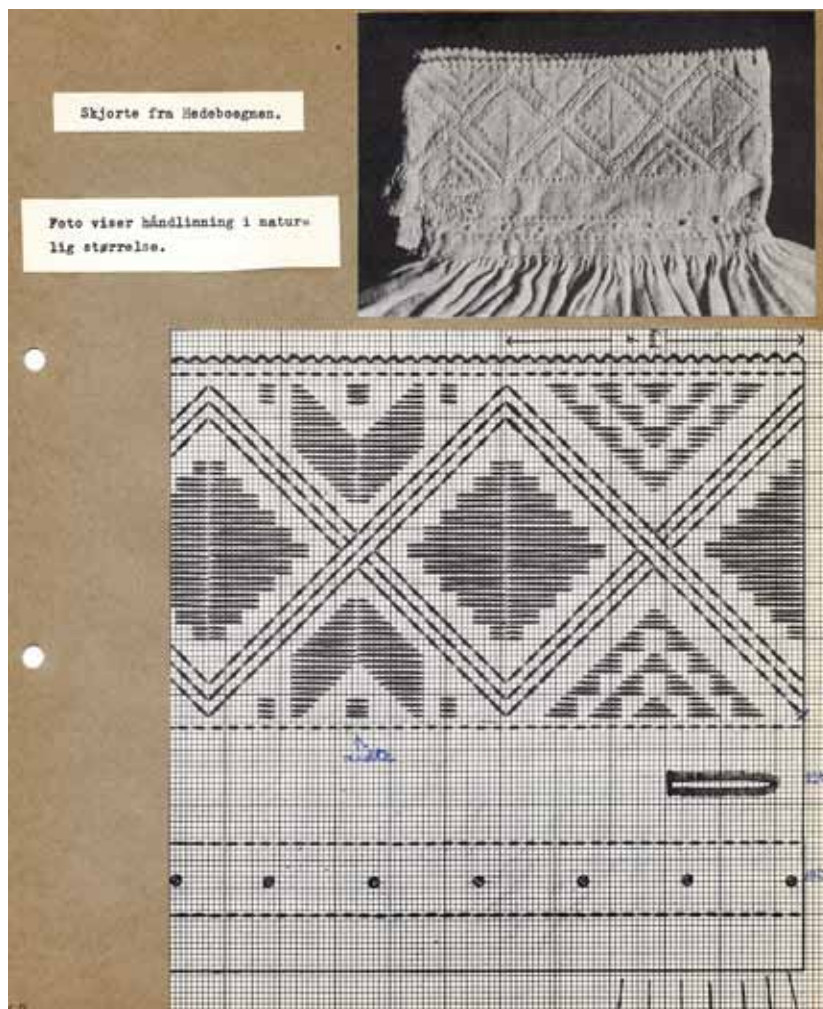
Fig. 4: Else Koch: Aftegnede tællesyningborter i *Gamle Danske Hvidemønstre*, 1930.

14 Måden med at skrive navneord med lille begyndelsesbogstav er udtryk for, at tilhøre det grundtvigske miljø.

15 Minna Kragelund: Ernestine Nyrop i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., Gyldendal 1979-84.

Fig. 5: Elevarbejde 1960, Engelsholm Håndarbejdsskole: Håndlinning fra Hedeboskjorte, broderet med tællesyning. Ark opsat med foto af den gamle håndlinning, optegning af mønsteret. Broderet kopi på hvidt hørlærred HH 1 og hvid hørråd, kantet med henholdsvis tungesting og knopper, håndsytet knappehul. Pædagogisk metode, hvormed eleven indøvede forståelse for almuebroderiet. Privateje.

Højskolernes Håndarbejde (HH) blev stiftet i efteråret 1932. Udover Pip holdt Anna Hald Terkelsen (1894-1982), Danebod Højskole, foredrag om undervisning i håndarbejde på højskole.¹⁶ De to damer havde et stærkt ønske om at reformere håndarbejdsundervisningen og fik nedsat et udvalg under Foreningen for Højskoler og Landbrugsskoler, hvori Askov Højskoles forstander, J. Th. Arnfred, kom til at sidde. Han var i 1927 blevet formand for Repræsentantskabet i Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger (FDB), og formidlede et samarbejde med FDB's Manufakturafdeling. Udvalgets formål var blandt andet at skaffe gode materialer såsom stoffer og garn, nye mønstre og modeller, men det var lige så vigtigt, at disse var nemme at anskaffe for den håndarbejdsinteresserede kvinde. Derfor var det et scoop at få FDB's mange brugsforeninger rundt om i Danmark til at distribuere ordre, som Manufakturafdelingen modtog. Samarbejdet med FDB gjorde det økonomisk muligt at gennemføre HH's vision.

Farver Einar Hansen i Vejle blev ret hurtigt kontaktet for at skaffe de rigtige garn i første omgang bomulds brodergarn i acceptable farver og kvaliteter.¹⁷ Han hjalp også med at

¹⁶ Sørensen, 1995, s. 22.

¹⁷ Rykind-Eriksen, 2016, s. 13 og 14, fig. 14.

fremskaffe og farve uldne garner og stoffer. Håndarbejdsudvalgets damer brød sig ikke om broderifirmaernes etaminestoffer, kanvas og klæde f.eks. fra Permin og O.O.E. Det skulle være ægte hørlærreder og hørgarner til de hvide broderier, fordi materialet spiller så stor en rolle for, hvordan mønsteret fremtræder. HH fik Georg Jensens Damaskvæveri i Kolding til at fremstille hørlærred i tre kvaliteter, og hørgarner fik HH fra Hälsingland i Sverige. Uldgarner blev blandt andet købt hos Sønderborgs Kamgarsspinderi.

Angående mønstre henvendte man sig til malerinden Margrete Drejer (1889-1975), der gennem sit højskoleophold i 1909 på Frederiksborg Højskole, hvor hun som elev også underviste i håndarbejde, var kommet i forbindelse med højskolerne. Margrete Drejer tog uddannelse på Tegne- og Kunstindustriskolen for Kvinder sammen med Ernestine Nyrop, og siden samarbejdede de om forskellige opgaver. Ellen Håstrup, datter af Ollerup Højskoles forstander, Lars Bækhoj, havde før sit ægteskab syet prøvemodeller for Margrete Drejer, da hun boede hos hende i to på hinanden følgende efterår for at lære at tegne og sy.¹⁸ Margrete Drejer var meget optaget af udenlandske syninger navnlig dem med forsting, desuden spansk og russisk broderi, sortsyning, og sammentræksyninger. Samtidig lånte hun den engelske bog *Folkekunst i Europa* på Kunstindustrimuseet, som hun tegnede mønstre af efter. Margrete havde den holdning, at mønstre er intereuropæiske. Højskolelærer Gudrun Andresen, opretter af Engelsholm Håndarbejdsskole i 1947, var forarget over Margrete Drejers brug af udenlandske mønstre, når hun udarbejdede modeller til skolehåndarbejder. Mønstre ”*skulle være groet op af jorden her i Danmark*” efter Gudrun Andresens mening. Hun kom ind i HH’s bestyrelse i 1939 og Ellen Håstrup i 1941.

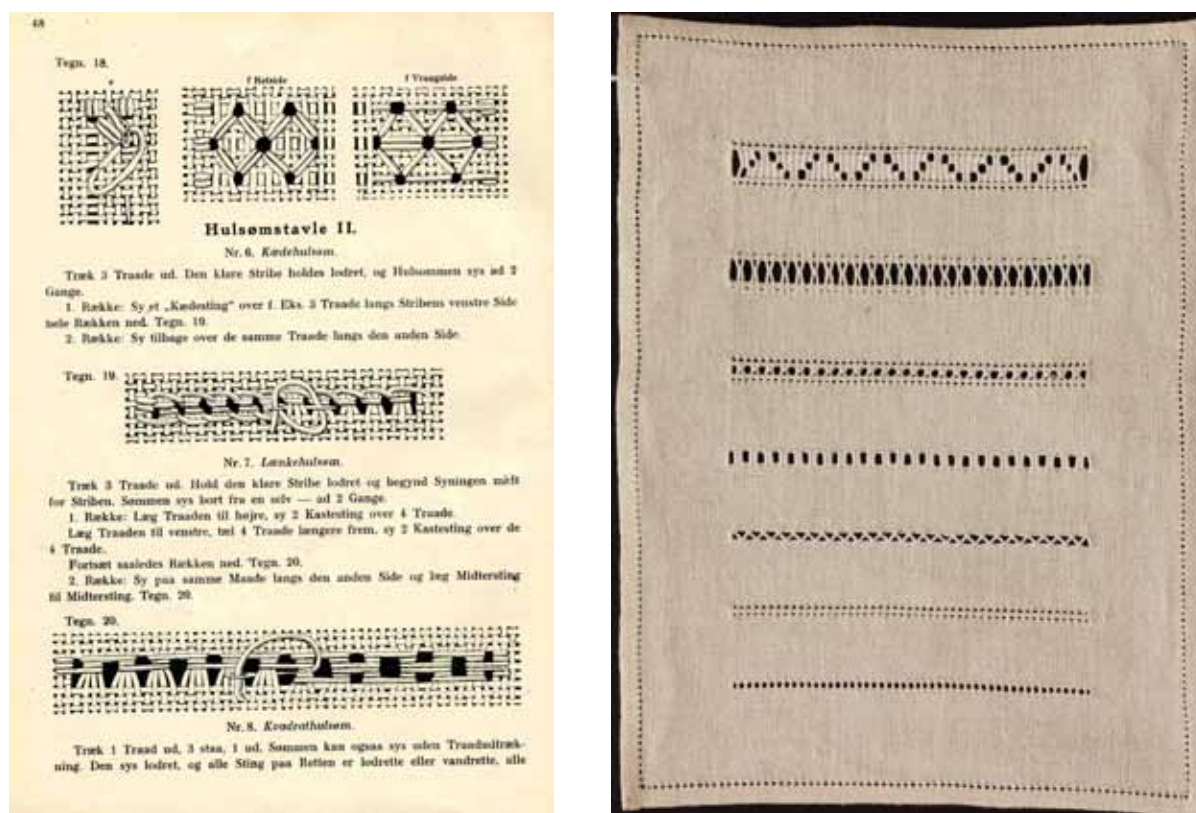

Fig. 6: Anvisning på syning af hulsømme, Sting og Mønstre, s. 48. Hulsømmene kunne øves på en prøveklud. Hvidt hørlærred og hvid hørtråd. Museet på Sønderkov HBV16x295. Foto Mogens Bach.

Sammen med håndarbejds lærer Johanne Arnbech-Jensen (1882-19??) udgav Margrete Drejer i 1936 *Sting og Mønstre for Skole og Hjem*. Mønstrene var for en stor del hentet fra ”gamle Arbejder og giver derfor et Billede af, hvorledes Syningsarterne har været anvendte. Dog er mønstrene her brugte til moderne Brugsgenstande, og Materialerne, der her er givet Anvisning paa, er som regel grovere end de tilsvarende i de gamle Arbejder”. Det sidste passede ikke Gudrun Andresen, men hun måtte med årene anerkende, at det blev nødvendigt, fordi det er vanskeligt at tælle tråde i fine hørlærreder.

18 Interview med Ellen Håstrup i 1995.

I bogen er der grundige stingtegninger til de forskellige syteknikker. Mønsterforslag til fladsyning talt på tråde (tællesyning) er taget fra en hedebofskjorte. Denne er gengivet på et foto, hvor der er rigelige broderier omkring halsslidsen, den nedfaldende krave og håndlinninger, alle steder med det traditionelle stjerne-siksakmønster. Mange af bogens modeller er i korssting eller flettesyning, hvis motiver er hentet fra navneklude. Der er enkelte og dobbelte forsting, italienske korssting og så er der hvidesyning. I forordet skriver forfatterne, at disse kom fra adelens finere håndarbejder. Men ”*Den danske Almuekvind elskede Arbejdet ... På dette ofrede hun med Glæde sine faa Fritimer, ja, ofte sin Nattesøvn, og saa stor Færdighed og Dygtighed var hun i Besiddelse af, at hun kunde udføre fint og smukt Arbejde saavel ved Datidens daarlige Belysning som ved Maanens Skin*”. Denne diskurs (italiesættelse) om almindelige almuekvindernes evner var afgørende for, at højskolerne kunne revurdere håndarbejdsundervisningen og optage den på linje med andre fag.

Under hvidesyning gennemgås ligeledes grundigt hulsøm, dragværk, dragværk med farve, hvidsøm, kontursting, fladsyning og sammentrækssyning. For hver af syningerne fortælles, at de anvendtes som pynt på dragten, og der er givet eksempler på prøveklude, som gennem mange år blev brugt på skoler og kurser.¹⁹ Desuden almuesyning, som er broderier på uld, og mønstre fra Amagertørklæder, der er påtegnet syning, udført i kunstbroderi med fladsyning, kontursting, splitsting samt grunde m.m. Til sidst prøveklude med forskellige typer syninger af bogstaver, anvendt til navnemærkning. *Sting og Mønstre* udkom i flere oplag og blev noget af en bestseller.²⁰

Fig. 7: Fotografi af håndlinning på skjorte, broderet med tællesyning. Museet på Sønderkov HBV16x290.

Dug, hvidt hørlærred HH 1, broderet med hørtråd nr. 20. Dugens brede midterbort er den samme tællesyningsbort som på håndlinningen. Samme motiv på HH 1189 fra hedebofskjorte. Privateje, Foto Mogens Bach.

HH mønsterbøger

FDB og HH's første mønsterbog udkom i 1934: *Højskolernes Haandarbejdsbog*.

Arbejdstegninger til Broderier, hvor alle modeller var udarbejdet af Margrete Drejer. I forordet kan læses, at grundlaget var gamle nordiske folkebroderier, ”*fordi disses enkle og primitive Karakter i saavel Materiale som Syning og Tegning passer godt til vor Tids stadigt stigende Krav om Enkelhed i vore Boliger*”.

Inden udgivelsen var der af hver tegning syet en prøve for at tjekke mønsterets egnethed som broderi.

Der er modeller med trækssyning, forsting, sortsyning og korssting, i de sidste genkendes figurer fra Ernestine Nyrops mønsterhefter 1930. Der er seks modeller med platværk, et udtryk især brugt på Amager om tællesyning, fem modeller med hvidsøm, tre modeller med dragværk. Tællesynings- og hvidsømsmønstrene ser ud til at være hentet fra særke og skjorter samt pyntehåndklæder til at hænge uden på alkoveomhæng.

De seks modeller med tællesyningsborter er henholdsvis til en krave, en serviet og tre løbere. De geometriske borter placeres ved kanterne, på løberne ved kortenderne. Den ene løber er lang, 126 cm, og har derfor to smalle tværborter mellem endeborterne, imellem disse er syet et par 8-takkede stjerner.

¹⁹ Museet på Sønderkov har som indsatsområde Højskolernes Håndarbejde (HBV5), og i samlingerne fra flere af bestyrelsesmedlemmerne i HH (HBV16 m.fl.) findes eksempler på prøveklude, vist i *Sting og Mønstre*.

²⁰ Sørensen, 1995, s. 36.

Fig. 8: HH 11023: Dug med midterbort i hvidsøm, syet på hvidt hørlærred HH 2, hørtråd nr. 30, 40 og 50. Model Gudrun Andresen. Museet på Sønderskov HBV5x10. Foto Mogens Bach.

Hvidsøm er en påtegnet syning bestående af blomster, blade og stængler i borter og ofte med en fritstående blomsterstand. De fem modeller består af to servietter, to lyseduge og en kaffedug. Alle med kantborter, og desuden har de to duge en blomsterstand i hvert hjørne.

Det er karakteristisk for HH's modeller, at de gamle mønstre omsættes til borter især på løbere, servietter, der enten er bakke- eller mandservietter, og til duge, enten lyseduge, kaffeduge eller middagsduge.

Smalle borter blev også brugt til hvide kraver, som var meget populære i første halvdel af 1900-tallet. De blev riet til den sorte kjoles halsudskæring og var derfor nemme at tage af og vaske. Ofte udgjorde krave og to løse hvide manchetter et såkaldt garnituresæt, hvilket jævnligt forekommer i tidens mode- og mønsterblade, men HH har kun et enkelt sæt.

Brugsforeningens blad den 6. februar 1934 bragte en helsides annonce med reklame for *Højskolernes Haandarbejdsbog*, hvor det oplyses, at de enkelte mønstre er trykt i et stort oplag og kan erhverves gennem den lokale Brugsforening. I omtalen nævnes, at de ældre nordiske broderier, som har dannet forlæg, "er en virkelig kulturskat. I Bogen er benyttet den gamle Teknik, men Mønstrene er udformet efter vor Tids Indstilling".²¹ Et par år efter udgav FDB&HH et katalog over alle modellerne fra 1934, udarbejdet af Margrete Drejer. Kataloget henvendte sig især til tidligere elever på høj- og efterskoler, hvor pigerne sandsynligvis havde stiftet bekendtskab med de nye håndarbejdsmodeller. Det var nemt at bestille HH-Haandarbejderne på bestillingssedlen og aflevere den i den nærmeste Brugsforening.²² Af de 55 modeller var der foruden de oven for nævnte typer, 15 puder eller skamler, en enkelt tevarmer, en lynlåstaske og en servietmappe. Broderier fra folkedragterne, især fra særke og skjorter, omsattes til mønstre og håndarbejder, beregnet til boligen og hjemmets udsmykning.

Kurser, mønstre og modeller

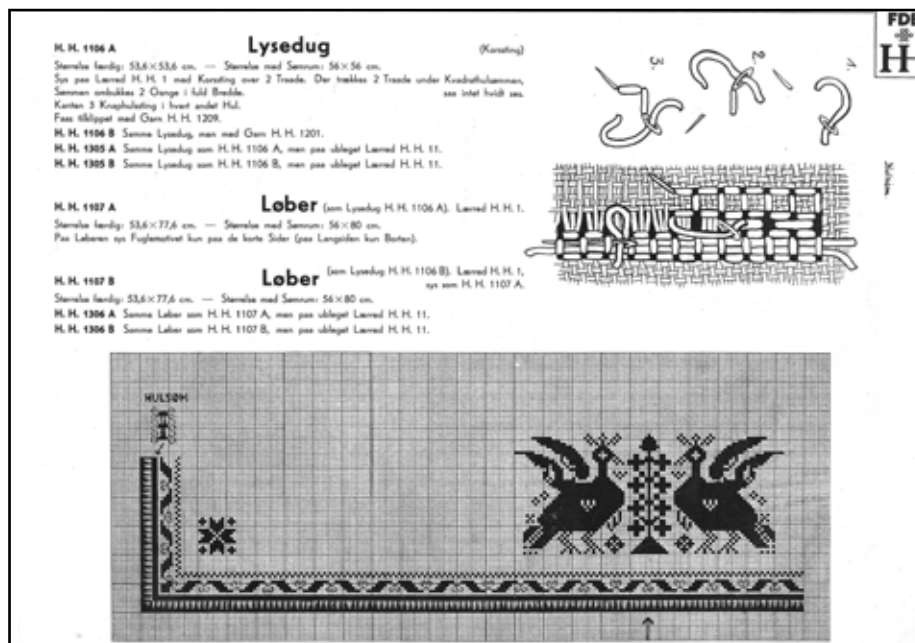
Allerede i 1933 afholdt HH sit første ugekursus for lærerinder og disse fortsatte under krigen en gang om året på forskellige højskoler. Øvelse i syteknikker, gennemgang af deres kulturhistorie og lokale museumsbesøg var på programmet. Således i 1939, hvor Margrete Drejer underviste i almuesyning, 1940 gjaldt det hulsømme, 1941 tælle- og rudesyning og 1944 i København med besøg på Dansk Folkemuseum og Kunstindustrimuseet, hvor dragtdele og deres broderier studeredes. Under 2. verdenskrig var der materialemangel, og for høj- og efterskoleelever var der kun stof og garner nok til at sy små prøveklude.²³

21 Sørensen, 1995, s. 28-29.

22 HBV5A3.

23 Rykind-Eriksen, 2014: *Dragtjournal 11*, s. 33-37

Fig. 10: HH 1106
 Tegning til lysedug
 med motiv i korssting
 efter Amagersyning,
 model Margrete Drejer,
 FDB&HH 1934.
 Lysedugen syet halvt
 færdig som model på
 hvidt hørlærred HH 1,
 bomuldsgarn HH 1209.
 Museet på Sønderskov
 HBV5x129. Foto
 Mogens Bach.

I 1945 begyndte HH udvalgets medlemmer at arbejde for at udgive en bog med nye modeller. Det blev til *Sy og Sømme* i 1948, redigeret af repræsentanter for håndarbejdsinteresserede foreninger: HH ved Charlotte Rud (1906-1993), Dansk Husflids Selskab (DHS) ved Anna Hald Terkelsen og Børneskolen ved håndarbejdsinspektør Anna Næsgaard (1885-1975). Arbejdsudvalget bestod af medlemmer i HH's udvalg/bestyrelse, desuden af Helga Foght (1902-1974) DHS og Gugge Balsløw fra Tegne- og Kunstindustriskolen for Kvinder. De sidst nævnte personer stod for udarbejdelsen af de fleste modeller. De rige broderier på folkedragtens særke og skjorte dannede atter grundlag for nye modeller. Forbillederne var endnu engang hentet fra Københavns omegn og Nordsjælland. I indledningen forsvares dette valg ved at skrive, at kvinderne i de rigeste af landets egne efter ophævelsen af stavnsbåndet i 1788 fik *"Overskud af Kraft til at skabe Kultur"* og opdyrkede hver deres specialitet. På Hedeboegnen voksede hvidesyningerne frem og blev de mest særprægede danske syninger. På Køgeegnen og i Nordsjælland blev de dygtige til kulørt almuesyning, platværk og korsstingsborter, og på Amager blev de specialister i fletteting, en speciel form for baldyring og til de farvestrålende amagertørklæder. På denne måde knyttedes syteknikker til bestemte egne.

Bogen er inddelt efter syteknikker. Først de hvide hedeboesyninger: dragværk, tællesyning, rudesyning, hvidsøm, baldyring. For hver teknik er der en kort gennemgang af ældre broderier og et par foto, gerne sat over for nye modeller med udgangspunkt i de gamle mønstre. F.eks. håndlinning på en hedeboeskjorte med tællesynings bort anvendes på en ny dug, eller en skjortekrave med rudesyningsbort, som omsættes til de to lodrette pyntekanter på et barnepudevær. Hvidsøm fra et skjorteskulderstykke genfindes som to borter på en løber. Et hvidsømsmønster på en vest anbringes på en hvid damekrave. Hvidsømsmotiv fra en særk

sættes som midterfigur på en thevarmer. Hvidesyningerne på fire hedeboskjorter, to særke, en vest og et tørklæde fra Nordjælland har inspireret til 17 nye modeller, der dækker fire duge, tre servietter, to løbere, fem pudevår, to thevarmere og en krave.

Amagerbøndernes skuldertørklæder og sjaler, broderet med fyldige blomster og blade i påtegnet kulørt syning, gav inspiration til lyseduge, servietmappe, puder og en lille borddug. Bønderkvinderne på Amager havde en lille broderet klud, kaldet Slab, oversat til hagesmæk. De bevarede eksemplarer er overbroderet i fletteting og med oldkristelige motiver som modsat stillede dyr, blomster og træer. Dette bryststykket figurer pillede fra hinanden og f.eks. et par modsatstillede fugle er brugt som hjørnemotiv på en lille dug. Andre modeller er inspireret fra Else Kochs *Hvide Mønstre* og fra *Sting og Mønstre*.

Sy og Sømme har 192 sider med modeller og gamle broderier, hvilket gav et væld af nye modeller ud fra de gamle syteknikker.

I forordet kan læses om begejstringen for disse, om processen og formålet: ”Den rigeste

Inspiration har vi søgt i vore gamle forbilledlige Haandarbejder paa Museer og i privat Eje. Vi har omformet og forenklet disse efter Nutidens Smag og Behov og tilstræbt en forholdsvis overkommelig Form i let tilgængelig Teknikker. Vi har saaledes søgt at knytte Nutidens Haandarbejder til Arven fra Fortiden, idet vi har ønsket at vise, at der stadig er meget at lære af de gamle Haandarbejder”. Det er ikke underligt, at mange håndarbejds lærerinder viste bogens modeller til deres elever for at inspirere dem til at brodere nyttige og brugsæstetiske genstande til boligen.

Fra 1950 begyndte HH at udgive ringhefter med ca. 50 nye modeller hvert eller hvert andet år. De første ringhefter bringer flere af modellerne i *Haandarbejdsbogen 1934* og *Sy og Sømme*, men der er også andre nye modeller. Til disse hentes inspirationerne ikke blot fra folkedragter, men mange er designet især af elever fra Engelsholm Håndarbejds skole og Den Danske Husflidshøjskole i Kerteminde, startet 1952 med Charlotte Rud som den drivende kraft. Indtil 1985 udkom 19 ringhefter, fire børnehefter og to ringhefter med lette modeller beregnet til omsorgsarbejder, især til pensionister.

Kraver, ærmer, skulderstykker og slidser

Broderierne på folkedragtens klædningsstykker eller tøjdele sidder de samme steder, om de er fra Hedeboegnen, Nordjælland, Amager, det øvrige Sjælland, Fyn og øerne eller Jylland. Men der er forskel på syteknikker og mængden af broderier. I Vest- og Nordjylland er broderierne ikke nær så rige som på Sjælland, Lolland-Falster og Fyn. Det er forståeligt, at man priste hedebo broderierne, og ikke blot fordi, egnen ligger i nærheden af København.

Skjortens broderier findes på kraven, skulderstykkerne, håndlinningen, langs med midterslidsen foran og i slidsbunden. Bortset fra midterslidsen, er de andre dele broderet for sig, og derefter syet til skjorten. Pigen har syet et mindre håndarbejde ad gangen, hvilket er langt nemmere end at sidde med en hel skjorte. Mange skjorter har en høj krave, som lige passer til en bort i enten tællesyning, hvidsøm eller baldyring, som er de mest brugte syninger. Håndlinningerne har en anden, ofte lidt smallere bort, hvorimod skulderstykkerne gav plads til en bredere bort eller et parti. I hvidsøm og baldyring er det blomsterstande, blomster og blade, i tællesyning de før nævnte geometriske mønstre. Langs med midterslidsen findes både smalle og bredere borter i de nævnte syninger. Ofte er der broderet et monogram i korssting under slidsen.

Særkene fik efterhånden større og større nedfaldende kraver, der blev broderet med hvidsøm, store baldyringsmønstre, udklipshedebo eller rækker af syede borter. Da kun lidt af de trekvarte særkeærms linning sås under den strikkede nattrøje, fik de smalle borter. Skulderne bærer sjældent broderi, da det ikke kunne ses under nattrøje og bul.

De hvide skulder- og halstørklæder kan være med fine broderier i det trekantede hjørne, der hænger ned ad ryggen, på Sydsjælland og Lolland-Falster gerne med påtegnet tambureret

Fig. 9: HH 1179 Tevarmer med kulørt hvidsøm, hvidt hørlærred HH 2, bomuldsgarn HH 2415 og 2419. Model Gudrun Andresen. Museet på Sønderkov HBV5x103. *Sy og Sømme*, s. 33. Foto Mogens Bach.

mønster. De uldne tørklæder og sjaler har påtegnet kulørt broderi, ofte med to sider. Den ene i glade farver til fest, den anden i mørke farver beregnet til, når der skulle bæres sorg.

Danmarks Folkelige Broderier

Bestræbelserne efter at skaffe gode forbilleder og inspirationer kulminerede med dannelsen af foreningen Danmarks Folkelige Broderier (DFB) i 1954. Initiativet udgik fra Nationalmuseets dragtinspektør for Nyere Tid, Ellen Andersen (1898-1989) og Ellen Villemoes Andersen (1895-1984), forkvinde i De Samvirkende Danske Husholdningsforeninger.²⁴ De fik Nationalmuseets direktør og formanden for DHS med på ideen om, at undersøge hvad der fandtes af almuebroderier i privateje ude på landet. De henvendte sig til forskellige kvindeorganisationer, og der dannedes en komite, som nedsatte et arbejdsudvalg. Dette kom til at bestå af: Ellen Villemoes Andersen, Ellen Andersen, Gudrun Andresen for HH, Helga Foght for Landsforeningen Dansk Kunsthåndværk; Charlotte Rud for DHS og Gertie Wandel (1894-1988) for Selskabet til Håndarbejdets Fremme.

DFB havde til formål, "at udbrede kendskab til og interesse for gamle danske almuebroderier i privateje, for der igennem at søge disse broderier bevaret og nyttiggjort som en teknisk og kunstnerisk inspirationskilde for det moderne broderi, med særligt henblik på håndarbejdsundervisningen i Danmark".

I løbet af 22 år, 1955-76, afholdtes 90 lokalindsamlinger og udstillinger over hele Danmark og i Sydslesvig arrangeret af udvalget og med stor hjælp af de lokale husmoderforeninger. I alt blev det til 101 udstillinger, hvoraf de 13 var store områdeudstillinger, der dækkede et til flere amter eller en landsdel.²⁵

De mange lokaludstillinger viste den skat af broderier og dragtdele, som lå gemt i kister og skuffer. De blev alle registreret og fik påhæftet en mærkeseddel. De betydeligste og mest interessante blev fotograferet og udvalgt til de 13 områdeudstillinger. Fra hver af disse fremstilledes en diasserie med tilhørende teksthefter. På denne måde kunne den indsamlede viden spredes og bruges til undervisning. Der blev udgivet ordliste og en litteraturliste over tekstiler og deres historie.²⁶

Desuden fremstilledes 128 mønsterark, hvor en enkelt genstand og dens broderier, f.eks. en skjorte er skitseret, broderierne er tegnet op på millimeterpapir og i mange tilfælde også fotograferet. Det var især disse ark, der skulle give kunstneriske inspirationer til moderne broderi. 52 ark viser tøjdele fra folkedragter, taget fra forskellige typer genstande med forskellige typer broderiteknikker, som har siddet bestemte steder og kommet fra bestemte egne. Det er interessant at undersøge, hvilke der var de foretrukne. Dette fremgår af nedenstående statistikker.

Kvitteringsnr. 19158 A XX

Ejer: Kjøge

Adresse: Brodyde 33 Malling

Genstandens art: Broderier i tørklæde

Brug:

Oprindelige hjemsted: Engelsholm

Syet af:

Omtrentlig alder: 1850

Mål: Længde _____ cm

Bredde _____ cm

555

Fig. 11: Danmarks Folkelige Broderiers mærkeseddel for et lomme-tørklæde, afleveret til egnsudstillingen på Engelsholm Højskole ved Vejle den 23.11.1968. Foto Mogens Bach.

24 Rykind-Eriksen 2010/2011.

25 I *Fra Silkesko til Bondens Bo*, 1988, findes en oversigt over alle de 101 udstillingssteder og deres placering på Danmarkskortet

26 Museet på Sønderkov HBV sag 879: Danmarks Folkelige Broderier, der dækker arkiv, udgivne bøger/hefter, diasserier med teksthefter, foto og et sæt mønsterark. Desuden findes et sæt af de registrerede og fotograferede almuebroderier og -tekstiler på Nationalmuseet, Nyere Tid.

Beklædningsdele

Skjorterne	18 ark og 14 skjorter, idet flere skjorter har 2-3 ark
Særke (9) og oplod (4)	13 ark
Skjorter og særke	04 ark, der viser navnemærkninger og smalle borter.
Skuldertørklæder	06 ark med 8 skuldertørklæder
Nattrøjer strikkede	03
Silkehuer	03
Bryststykker	02
Lomme	01
Sjal	01
Forklæde	01

Broderiteknikker

På den samme skjorte eller særk er ofte flere broderiteknikker:

Tællesyning (plattværk)	23
Fladsyning	11
Rudesyning	04
Baldyring	04
Falstersyning	03
Tamburering	03
Flettesting	02
Hvidsøm	01
Hulsøm	01
Korssting	04 som er navnesyningerne

Tøjdele

På samme skjorte og særk kan der være borter fra kraven, håndlinning, skulderstykke og midterslids:

Hånd- eller ærmelinninger	17
Skulderstykker	10
Kraver	10
Midterslidser	07
Hjørner på tørklæder og sjalet	07
Lomme, bryststykke, forklæde	04
Huer	03

Egne

Hedeboegnen	19 ark 12 genstande
Lolland-Falster	12 ark 11 genstande
Sønderjylland, Slesvig	07 ark
Fyn, især Lyø	07 ark
Øvrige Sjælland	07 ark
Aarhus	01 ark

Der er helt tydelige tendenser. Broderier fra Hedeboegnen og Lolland-Falster var de foretrukne. De fandtes især på skjorter og særke, hvor tællesyning kommer ind som nummer et, når gamle mønstre skulle inspirere til nye. Det må skyldes, at tællesyning er let at sy, hvorimod påtegnede som hvidsøm og baldyring kræver mere træning. Borter fra hånd- og ærmelinninger er smalle og derfor nemme at overføre til et moderne broderi. Skulderstykkernes broderier er bredere, de består ofte af en tællesyningsbort i midten omgivet af en smallere bort på hver side. Et sådant mønster kan deles op, og enten midter- eller sideborterne overføres til en ny model. På de fleste skjorter er kraverne ikke så brede, da de er opretstående og giver kun plads til en enkelt bort. Af denne type er medtaget 10 kraver.

Fladsyningen som påtegnet syning, hvor der udover selve fladsyningen i blade og blomster også forekommer kontursting og andre former for sting, findes på tørklæderne og sjalet, og hører til en af de foretrukne syteknikker. Det er forståeligt, at DFB's arbejdsudvalg foretrak skjorterne. Det flotte reliefagtige hørbroderi har glinset, da det var nyt og uvasket.

Gennemgangen af DFB's mønsterark viser, at der skete en skævvridning af Danmark. Der er ikke mange fra Jylland. Elever fra Jylland og Fyn har broderet sjællandske kulturværdier. Det mangfoldige og rige fra øerne blev eksporteret over bælte og berigede det jyske pigesind.

forhandles fra :

Håndarbejdets Fremme, Kongens Nytorv 30, Kbhvn. K. (H.Fr.)
 Højskolernes Håndarbejde, Tyrebakken, Kerteminde. (H.H.)

Mønsterblad nr. 17 a.

Roskilde amt. (Jonstrupgård).
 Skjorte. Tællesyning og rudesyning.

Skjorte fra Roskilde amt.
 Alder og navn : ca. 1815.

Størrelse : se skitse.
 Materialer : hørklærred

14 x 17 tr. pr. D cm.
 Hvid hørtråd.

Syteknik :
 tællesyning og rudesyning (se Berlingske Håndarbejdsbog). Tegningen er af den dobbelte krave. Buerne er syet med knaphulssting.

Egnede materialer fås ved angivelse af mønsterbladets nr. ved henvendelse til H.Fr. og H.H.

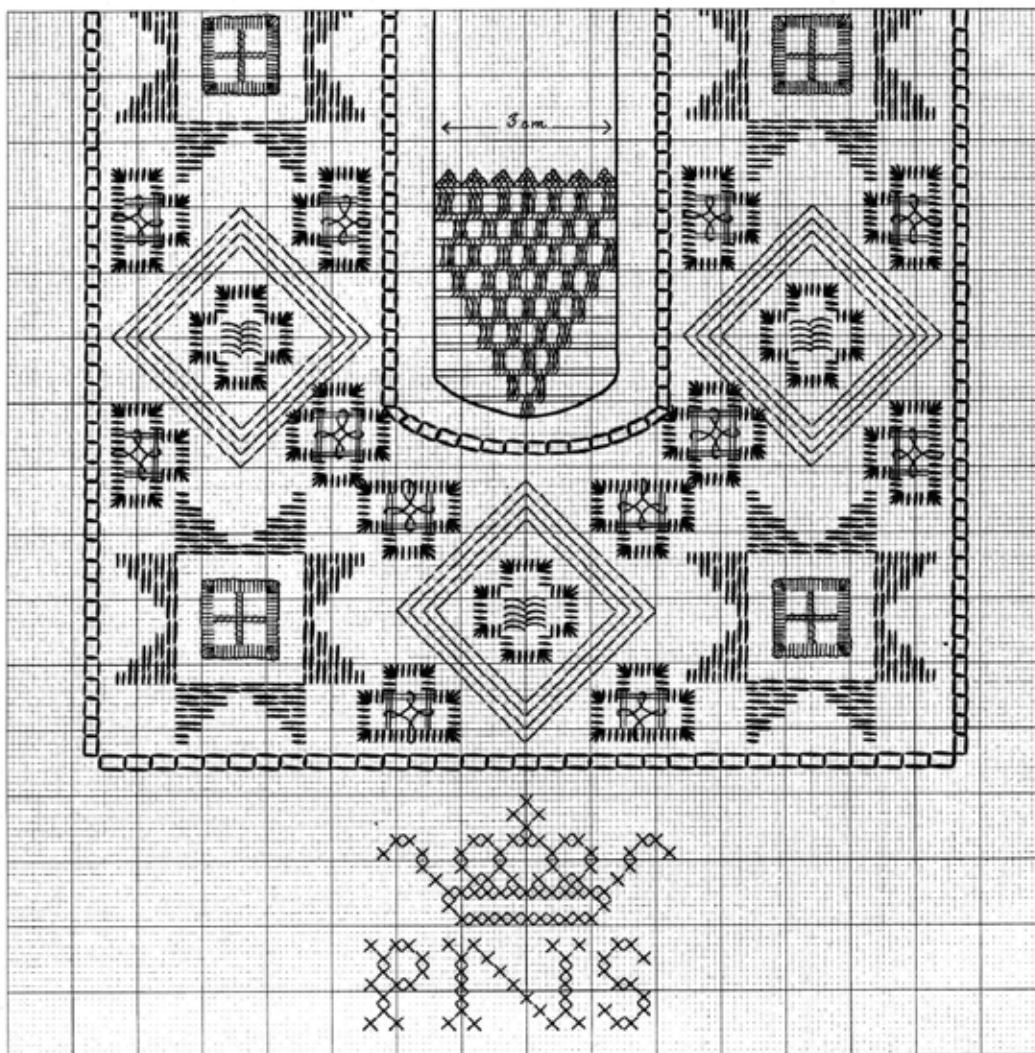
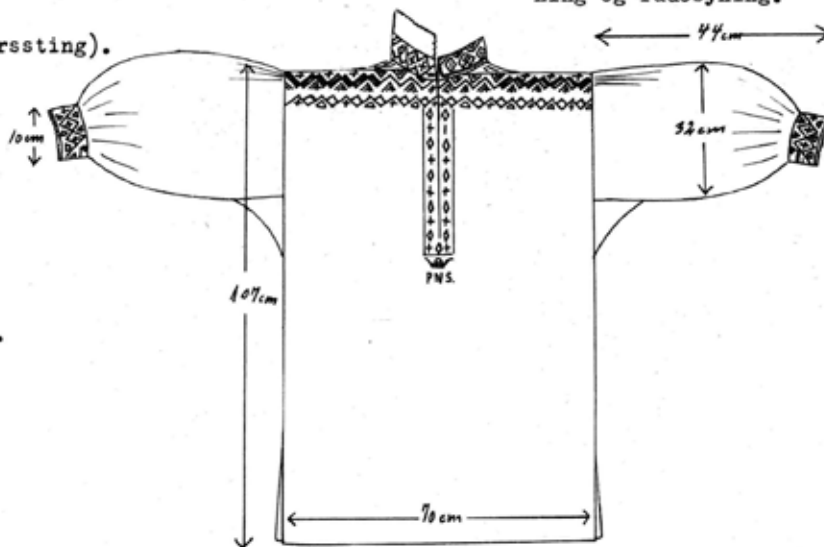

Fig. 12: Danmarks Folkelige Broderier: Mønsterark 17a Hedebo-skjorte.

DFB og HH

Et kig i HH's ringhefter kan give et lille indtryk af forskellige modeller, og om inspirationen er hentet fra DFB's mønsterark eller folkedragtens broderier. Men ved langt de fleste af HH modellerne står der ikke, hvor designeren har fået ideen til mønsteret fra.

Engelsholm Håndarbejdsskole og Den Danske Husflidshøjskole i Kerteminde gav i mange år hvert elevhold en opgave med at designe en ny model med inspiration i DFB's mønsterark. De bedste af de nye modeller blev optaget i HH's ringhefter.

Til håndarbejdsundervisningen på højskoler og kurser hørte også beretningen om mønstre, motivers og syteknikker kulturhistorie, hvor stammede de fra, og hvordan var udviklingen sket siden oldtiden. Det var deres måde at fortælle verdenshistorie på og sætte det kvindelige ind i en samfundsmæssig ramme. Margrete Drejers holdning til, at mønstre og motiver var internationale, accepteredes, men de nævnte højskolekvinder gjorde dem danske gennem fortællingen om og fremdragelsen af så mange almuebroderier.

Det kropsnære tøj og æstetik i boligen

Det er interessant at reflektere over udvælgelsen af genstande og broderier til DFB's mønsterark. Skjorter og særke var de absolut foretrukne, der hører til folkedragtens inderste beklædningsdel. Den som gnider mod huden, og hvor de ofte talrige broderier ikke altid var lige synlige.

Det kropsnære har en fascination, ladet med erotik, men rummer samtidig strenge normer om at holde hus med sin krop, ikke bruge den tankeløst og til alt muligt. De flot broderede skjorter hørte til brudeudstyret, broderet af unge piger til deres kommende brudgom ifølge diskursen. Gennem at udføre broderiet indlejrede den unge pige en norm i sin bevidsthed til det forventnings- og alvorsfulde om at danne par, respektere hinanden for at få arbejdsliv og dagligdag til at fungere. En vigtig værdi at bygge samfund på, som kunne optages af de kvinder, der brugte DFB's mønsterark og syede HH's broderier.

Det skulle dog ikke være for svært at tilegne sig de kulturelle værdier, eftersom det var den lette tællesyning og de enkle borter, som overførtes til det moderne broderi. Dette valg må betyde, at de førende håndarbejdskvinder ønskede at få så mange kvinder til at brodere deres modeller som muligt og derved udbrede de ønskede normer. HH modellerne indtil 1950'erne anvender langt flere af de svære syteknikker som hvidsøm, baldyring og tamburering end senere. Da DFB's mønsterark begynder at udkomme, må valget af den lettere tællesyning være udtryk for, at sytekniske egenskaber, tålmodighed og langsommelighed var aftagende værdier.

I sidste halvdel af 1900-tallet bliver tællesyningens geometriske borter foretrukket og anset som moderne. Man udsmykker ikke længere det kropsnære tøj, men i stedet for bordet, først og fremmest med forskellige former for servietter, duge, løbere, men også med fint broderede thevarmere og æggevarmere. Desuden dekoreres hoved- og sofapuder. Det drejer sig om hjemmets æstetiske udsmykning.²⁷ Piger og kvinder, der broderede HH modeller, signalerede bevidst eller ubevidst en respekt for landbosamfundets kulturelle værdier, som de prægede deres eget og familiens liv med.

Det blev en dominerende diskurs, der langsomt fik trange kår efter 1970'ernes ungdomsoprør. HH nedlagdes i 1985 og DFB i 1999.

Fig. 13: HH1175 Lysedug med sortsyning på hvidt hørlærred HH 1, bomuldsgarn HH 1209 og 1609. Model Margrete Drejer, FDB&HH 1934. HBV5x123. Foto Mogens Bach.

²⁷ De omtalte højskole-håndarbejdskvinder underviste også i faget boliglære.

Fig. 14: HH 1523
Frokostserviet,
gråt hørlærred HH
II, hvidt bomuldsgarn
HH 1623. Forenklet
tællesyningsbort,
udfyldning i blomst
med korssting. Syet i
1962, privateje. Foto
Mogens Bach.

Kilder

Museet på Sønderkov: Sag HBV 5, Højskolernes Håndarbejde; HBV 879, Danmarks Folkelige Broderier; HBV 16, Charlotte Rud; HBV 278, Klara Sørensen. Desuden Gudrun Andresens arkiv og samling.
FDB & HH: *Højskolernes Haandarbejdsbog. Arbejdstegninger til Broderier*, FDB 1934.
Koch, Else: *Gamle Danske Hvidemønstre, Hefte 1*, Levin og Munksgaards Forlag 1931.
Nyrop, Ernestine: *Danske Mønstre til Syning og Vævning, første og andet Hefte*, Det Schönbergske Forlag 1930.

Anvendt litteratur

Andresen, Gudrun og Sørensen, Klara: *Fra Silkesko til Bondens Bo*, Danmarks Folkelige Broderier 1988.
Arnbech-Jensen, Johanne og Drejer, Margrete: *Sting og Mønstre for Skole og Hjem*, Gyldendal 1936.
Christiansen, Margrethe: "Højskolen og Folkedragterne", Særtryk af *Dansk Udsyn 1. Hefte 1933*.
Grølsted, Esther: "Laura Aller", *Dragtjournalen 13*. Det Danske Dragt- og Tekstilnetværk 2015.
Danske folkelige broderier i privat eje. Et udvalg, Berlingske Forlag 1958,
Danmarks Folkelige Broderier 1954. 30. august. 1964, Mønstertjenesten, Engelsholm 1964.
Danmarks folkelige Broderier gennem 25 år, 1979.
Danmarks folkelige Broderier; Mønstertjenesten, Engelsholm 1980.
Rud, Charlotte; Terkelsen, Anna Hald og Næsgaard, Anna (red.): *Sy og Sømme*, Det Danske Forlag 1949.
Rykind-Eriksen, Kirsten: "Danmarks Folkelige Broderier 1954-1999", *Tenen nr. 3*, 2010/2011.
Rykind-Eriksen, Kirsten: "Nødhjælpsarbejder", *Dragtjournal 11*, Det Danske Dragt og Tekstilnetværk, 2014.
Rykind-Eriksen, Kirsten: *Griffe, hejrer og Ulve. Nyt syn på design og møbelindustri 1830-1930*, Nyt Nordisk Forlag 2015.
Rykind-Eriksen, Kirsten: "Høje ægte kulører", *Dragtjournalen 14*, 2016.
Sørensen, Klara: *Historien om Højskolernes Håndarbejde*, Fonden Højskolernes Håndarbejde 1995.

Dragtjournalens Favorit nr. 16

Dronningens Rømødragt

Af Tove Engelhardt Mathiassen

”Der er en hel speciel stemning i disse Nordsøhavnebyer. Her fornemmer man, at de har noget fælles med de samfund, der ligger på den anden side af havet, de færøske, de grønlandske, de islandske og de norske. Det store nordhav sætter sit præg på menneskene. Jeg føler det tydeligt, når jeg står på dækket af Dannebrog og venter på at gå i land. Man har duften af det stærke salt, af dieselolien og mågeskrigene, hele den lydkulisse, man kender, når man kommer til fjerne havne.”¹

Fig. 1: Dronning Margrethe i sin Rømødragt sammen med Inger Hald Nielsen og Anna-Margrethe Jonsson på sin højre side og Carin Ekstrøm og Gitte Nødskov på sin venstre. Foto: Jørn Nødskov

Tak til redaktionen for opfordringen til at skrive Dragtjournalens Favorit til mindenummeret for Aagot Noss og hendes indsats for dragtforskningen. Efter mange overvejelser er mit valg faldet på den danske Dronning Margrethes Rømødragt som Favorit #16. I Danmark har vi ikke de samme traditioner som i Norge med at være klædt i *bunad*² til festlige lejligheder herunder til den norske nationaldag 17. maj. Vi har heller ikke et statsligt organ som Norsk Institutt for Bunad og Folkedrakt, der arbejder med dokumentation, forskning og formidling

¹ Citat af Dronningen i Bistrup, 2005, s. 174.

² Bunad er et overordnet begreb for festdragter med baggrund i den folkelige dragt i det førindustrielle Norge. Se en beskrivelse af bunadhistorie her: www.bunadogfolkedrakt.no

af bunad og folkedragt³; men den danske Dronning anvender festlige egnsdragter som en del af sit virke i Norden. For Aagot Noss forestiller jeg mig, at netop dette aspekt af Hendes Majestæt Dronningens bevidste dragtvalg ville have været interessant. Aagot Noss har formodentlig også været opmærksom på Rømodragten, som i 1996 blev skænket til den danske Dronning af Landsforeningen Danske Folkedansere.⁴

Indledning

Brugen af egnsdragter begyndte allerede i Dronningens barndom. Dronning Margrethe er født 16. april 1940 som den førstefødte af det daværende Kronprinspar, de kongelige højheder Frederik og Ingrid. (Senere fra 1947, Kong Frederik 9. og Dronning Ingrid). Blot syv dage før Prinsesse Margrethes fødsel var Danmark blevet besat af tyske, nazistiske tropper, 9. april 1940. Dronningen har fortalt, hvordan man i den kongelige familie altid har ment, at Prinsessen kom to uger for tidligt til verden, fordi Kronprinsesse Ingrid blev eddersplintrende rasende over den tyske besættelse. Om morgenen 9. april fortalte daværende Kronprins Frederik sin hustru om besættelsen:

*”Mor satte sig op i sengen og udbrød: ”Disse lorte!” Der gik så ikke en uge, før jeg meldte mig. Nu skulle der bare fødes. Hun kunne ikke sidde mere og vente.”*⁵

Dronningen har også fortalt, hvordan hendes forældre udtrykte deres mening om de ubudne, nazistiske gæster fra børneværelset i en af pavillonbygningerne ud mod Frederiksgade i København:

*”... i vinduet stod der tre flag: Dannebrog, det svenske flag og Union Jack. Det var de eneste flag, jeg kendte. Alle andre flag var bare: Andre flag. Det var typisk far og mor. Folk vidste jo godt, at det var barneværelset, og hvad det betød. Man har siden fortalt mig, at da nogle fra modstandsbevægelsen skulle lodse engelske flyvere igennem København, skulle de først lige en tur ind over slotspladsen for at se, hvad det var, der stod oppe i vinduet hos Kronprinsparret.”*⁶

Set i det lys, har Dronningens mor sikkert allerede haft tydelige signaler gemt i døtrenes påklædning, når de fra en tidlig alder havde offentlig fremtræden. I 1952 var Dronningens forældre på deres første rejse til Grønland efter besættelsen, og de hjembragte grønlandske festdragter til hele den kongelige familie, der nu talte endnu to døtre, Prinsesse Benedikte (født 1944) og daværende Prinsesse Anne-Marie (født 1946). I udstillingen ”Fra Dronningens Garderobe”, der kan ses i Den Gamle By, 28. marts – 9. september 2018, bliver Dronningens grønlandske pigedragt med tilhørende dukke udstillet i et rum om barndommens beklædning. I et andet rum bliver en canadisk barnedragt formodentlig skabt til optræden som indiansk folkløse udstillet.⁷ Dronning Margrethe brugte den canadiske dragt i 2 års alderen i 1942. Dronningens mor (født 1910) fik omkring 1915 hjorteskinsdragten af sin morfar, Prins Arthur, Hertug af Connaught og Strathearn. Prinsen var britisk generalguvernør over Canada 1911-1916 og sendte dragter hjem til sine børnebørn i Sverige.⁸ Dronningen har siden 1960 ejet en grønlandsk dragt i voksenstørrelse i første omgang med hvide kamikker til en ugift kvinde. Efter sit bryllup i 1967 fik den daværende Tronfølger foræret de røde kamikker, som gifte kvinder bærer.⁹ Dronningen ejer også en færøsk dragt modtaget som gave i 1959.¹⁰ Fokus i nærværende artikel er Dronningens Rømodragt fra 1996. Den vil man også kunne se i udstillingen i Den Gamle By i 2018.

Optakten og Dronningens valg af Rømodragt

I januar 1995 var der fuld gang i planlægningen af Landstævnet for Landsforeningen Danske Folkedansere og Danske Folkedanseres Spillemandskreds.¹¹ Det skulle afholdes i Birkerød det følgende år i juli. Stævneudvalget sendte et brev til det danske hof, hvor de inviterede

3 I begyndelsen af december 2017 gjorde lederen af instituttet, Camilla Rossing, opmærksom på, at UNESCO har peget på Norsk Institutt for Bunad og Folkedrakt som en af deltagerne, der er med i opløbet til en officiel UNESCO-ankendelse mellem forskellige NGOer, der bevarer immatriel kulturarv. Den endelige afgørelse falder i juni 2018 efter afslutning af redaktionen af nærværende Dragtjournal.

4 I 2015 skiftede Landsforeningen Danske Folkedansere navn til Folkedans Danmark www.spillemandskredsen.dk/downloads/Trin1505.pdf (den 9. december 2017).

5 Citat af Dronningen i Bistrup, 2005, s. 13.

6 Citat af Dronningen i Bistrup, 2005, s. 19.

7 Begge dragter tilhører i dag Amalienborg, Kongernes Samling.

8 Johansen, 2012, s. 200.

9 Jansen, 1998, s. 7-9.

10 Jansen, 1998, s. 10-13.

11 Denne organisation skiftede i 2015 navn til Spillemandskredsen. Se note 4.

Dronning Margrethe til landstævnet og også tilbød at forære Majestæten en dansk dragt. Den dragtansvarlige i stævneudvalget, Anna-Margrethe Jonsson, har fortalt, at hun først fik besked om dette brev, efter det var sendt.¹² I marts 1995 fik stævneudvalget det svar, at Dronningen takkede ja til en dragt; men at det var for tidligt at tage stilling til eventuel deltagelse på landsstævnet. Det næste skridt var i april at fremsende et forslag til Amalienborg om en nordsjællandsk kvindedragt, dels fordi Anna-Margrethe Jonssons største viden var om egnsdragter fra det område, dels fordi stævnet skulle foregå i Birkerød.¹³ Men Dronningen pegede selv på en Rømødragt af flere grunde:

”Jeg vidste, at jeg ville komme til at bruge den i Norge – der bruger de folkedragter til festlige lejligheder, og tit er jeg med til private fester, hvor den bæres. Derfor ville jeg gerne ha’ en, som jeg syntes var lidt flot. Det er den ene side. For det andet er den fra Sønderjylland – det betyder også noget! Og for det tredje gav min mor mig faktisk en Rømø-dragt, da jeg var omkring de 12-13 år. (Dronningen hvisker: ’Jeg ved faktisk ikke, hvor den er blevet af – den ligger nok et eller andet sted.’)”¹⁴

Så det var væsentligt for Dronningen, at dragten skulle være flot, og Dronningen var fra starten klar over, at dragten skulle bruges i Norge. Den sønderjyske forbindelse var også væsentlig. Det kan der være mange forklaringer på. Blandt andet, at Dronningen opfatter Danmark som en helhed ud i alle kroge af riget, og formodentlig betyder de mange sommerminder, der knytter sig til det sønderjyske område, også noget. Da Dronningens mor blev gift med den danske Kronprins i 1935, fik den daværende Kronprinsesse overdraget Gråsten Slot i Sønderjylland. Slottet var resten af livet sommerbolig, og Dronning Ingrid samlede hvert år den kongelige familie om sig i Sønderjylland bortset fra tiden under den nazistiske besættelse.

Anna-Margrethe Jonsson havde på det tidspunkt været medlem af Dragtudvalget i Landforeningen Danske Folkedansere siden 1990, og dragtudvalget fremskyndede på grund af Dronningens valg deres arbejde med en dragtmappe om Kvindedragten fra Rømø, ca. 1800-1860.¹⁵ Mappen udkom i foråret 1995 og er et 209 sider langt materiale udarbejdet på grundlag af genstandsstudier på otte museer i Danmark og Nordtyskland. Blandt andet blev Den Gamle Bys samlinger undersøgt i forbindelse med arbejdet. På det tidspunkt var Birgitte Kjær den ansvarshavende museumsinspektør for Den Gamle Bys store dragtsamling. Dragtmappen er forsynet med litteraturliste, fotos, grundige arbejdsanvisninger og materialebeskrivelser, væveprøver, stof- og garnprøver samt snitmønstre. Enhver med evne for tilskæring og håndarbejde har med mappen i hånden et godt grundlag for at fremstille sin egen dragt.

Dragtarbejde til folkedans i Danmark

Der var flere personer involveret i fremstillingen af Dronningens Rømødragt. I første omgang drejede det sig om Anna-Margrethe Jonsson, Inger Hald Nielsen og Gitte Nødkov. Alle tre var medlemmer af Landforeningen Danske Folkedanseres Dragtudvalg med Gitte Nødkov som formand. (Se Esther Grølsteds artikel i denne Dragtjournal). Mine to forgængere i Den Gamle By, Erna Lorenzen og Birgitte Kjær, havde begge særligt ansvar for museets store og rige samling af historisk beklædning og tekstil. Erna Lorenzen var museumsinspektør i

Fig. 2: Forsiden af Landforeningen af Danske Folkedanseres dragtmappe om Rømø kvindedragter. Foto: Bodil Brunsgård.

12 Arbejdshæfte i privateje.

13 Arbejdsmappe i privateje.

14 Johansen, 2012, s. 107.

15 Oplyst af Gitte Nødkov ved et besøg i Den Gamle By, 22. november 2017.

Den Gamle By fra 1959-1979.¹⁶ Hun holdt foredrag på Engelsholm Højskole i forbindelse med Dragtudvalgets dragtkurser og bidrog på den måde til videreuddannelse af mange mennesker indenfor feltet. Hun skriver i forordet til sin doktordisputats i 1975:

*"Ganske vist ikke dagligt, men dog ugentlig modtager 'Den gamle By' forespørgsler om den 'rigtige' egnsdragt snart fra et, snart fra et andet mindre område. Disse har været medvirkende årsag til, at det foreliggende arbejde i sin tid blev påbegyndt. Folkedansere og danskere i udlandet var dem, der spurgte, og de røbede i almindelighed en sikker tro på, at hver egn havde haft sin helt bestemte dragt 'fra arilds tid' – og kun en."*¹⁷

Erna Lorenzens konklusion i disputatsen var, at menneskers påklædning fra slutningen af 1600-tallet til midten af 1800-tallet har langt mere at gøre med økonomi end med geografi for at udtrykke det kort. Birgitte Kjær var museumsinspektør i Den Gamle By fra 1979 til 1997 og overinspektør samme sted frem til 2007. Birgitte Kjær var i en årrække forelæser på dragtkurserne og var også Danmarks forelæser ved de Nordiske Dragtseminarer, som siden 1978 er blevet afholdt på skift i de nordiske lande. Dragtudvalgets medlemmer er de danske organisatorer af disse seminarer.¹⁸ Fra 1984-1997 var jeg Birgitte Kjærs assistent, og jeg var med til at finde genstande frem fra magasinerne til fremvisning i forbindelse med besøg af kursister fra dragtkurserne. Jeg havde selv fornøjelsen af at være Danmarks forelæser på de Nordiske Dragtseminarer fra 1996 til 2006, og har også forelæst i forbindelse med dragtkurserne på Nørregaards Højskole. Det var blandt andet ved de Nordiske Dragtseminarer, jeg mødte Aagot Noss flere gange.

Dragtdelene til Dronningens Rømødragt

Ved Anna-Margrethe Jonssons, Inger Hald Niensens og Gitte Nødskovs allerførste besøg på Amalienborg 24. juli 1995¹⁹ fik Dronningen overdraget et eksemplar af den splinternye dragtmappe om kvindedragter fra Rømø og en række fotos, som kunne vise de detaljerede valgmuligheder.

Dronningen valgte model, stoffer, farver og sko. Det ville sikkert have interesseret Aagot Noss at vide, at de sko, Dronningen fik tilbudt, var fremstillet i Norge.²⁰ Det er sorte lædersko med sølvspænder. En måltagning af Majestæten skete også ved den lejlighed. Anna-Margrethe Jonsson tog målene og skriver i sine notater: *"Dette var mit livs eventyr. Jeg havde aldrig i min vildeste fantasi forestillet mig at skulle [...] stå med Dronningen i min favn."*²¹

Et tredje medlem af Dragtudvalget, Inger-Marie Holm, udarbejdede på grundlag af målene de rette snitmønstre til dragtens enkelte dele. I 2017 er både Inger Hald Nielsen og Gitte Nødskov udtrådt af dragtudvalget. Inger-Marie Holm er stadig medlem af udvalget, og Anna-Margrethe Jonsson er på nuværende tidspunkt udvalgets formand.²² Præcis som i Erna Lorenzens ånd havde arbejdet med de originale dragtdele fra Rømø og gennemgangen af skifter demonstreret et utal af valgmuligheder til Rømødragterne.²³ Materiale-mæssigt har der været anvendt både

Fig. 3: Gitte Nødskov, Anna-Margrethe Jonsson og Inger Hald står klar uden for Amalienborg med et stort materiale om alle valgmulighederne, som Dronningen skulle præsenteres for i sit valg af dragtdele til sin Rømødragt. Foto: Jørn Nødskov.

16 Kvininfo.dk og Erna Lorenzen.

17 Lorenzen, 1975, s. 1.

18 www.nordiskdragtseminar2018.dk

19 Privatejet scrapbog.

20 Oplyst af Gitte Nødskov ved et besøg i Den Gamle By, 22. november 2017.

21 Privat arbejdshæfte.

22 Folkedans Danmark <http://www.folkedans.dk/> (den 10. december 2017).

23 Her kan ses Dragtmappens illustrationer af mulighederne: www.folkedragt.dk/dragter/kvindedragter_fra_romo.htm

hørlærred og vadmél, ulddamask og fint tyndt uldstof, bomuld og silke, og indenfor disse kvaliteter har der været stor variation i farver og mønstre.

Dronningens dragt skulle være så komplet som muligt, så Majestæten fik også undertøj til sin dragt. Anna-Margrethe Jonsson syede en helskåren særk af hørlærred med en broderet navnemærkning, MFD, for Margrethe Frederiks Datter. Navnemærkningen var efter Dronningens eget ønske.²⁴ Mellem hver prøvning vaskede Anna-Margrethe Jonsson særken, så Dronningens særk hang til tørre i haven i Anisse flere gange.²⁵ Ifølge dragtmappen er der kun bevaret en eneste særk fra Rømø, nemlig en ærmeløs. Efter fortolkninger af skiftematerialet anviser dragtmappen også, at man kan sy en helskåren særk.²⁶ Dronningens særk lukkes i halsen af et sølvspænde. Guldsmed Helle Vienberg fremstillede særkespændet og det øvrige dragtsølv til Dronningens Rømødragt.

Udover særken valgte Dronningen et underskørt af mørkeblåt vadmél rynket til en smal linning og med en skoning af trykt, småblomstret bomuld. I 1800-tallet var det vanligt at bruge sine aflagte yderskørter som underskørt, men Dronningen fik naturligvis et splinternyt. Dragtmappen giver anvisninger på både rynkede og læggede underskørter. Der findes kun et underskørt med hjemsted på Rømø bevaret, så i dragtmappen er bevarede underskørter fra det sønderjyske område inddraget. Inger Hald Nielsen syede underskørtet. Hun strikkede også de sorte, uldne strømper med mønsterstrikkede svikler. Der findes ingen bevarede strømper fra Rømø,

Fig. 4: Dronningens særk på Anna-Margrethe Jonssons tørresnor.

Fig. 5: Guldsmed Helle Vienberg i færd med fremstillingen af dragtsølv til Dronningens Rømødragt. Foto: Jørn Nødskov.

Fig. 6: Gitte Nødskov væver Dronningens hosebånd på sin båndvæv. Foto: Jørn Nødskov.

24 Privatejet arbejdshæfte.

25 Oplyst af Anna-Margrethe Jonsson ved møde 21. oktober 2017 i Gerlev pr. Jægerspris.

26 Nødskov, Qvist & Hansen, 1995, s. 41-46. I den følgende gennemgang af dragtdelene til Dronningens Rømødragt er oplysningerne i dragtmappen undersøgt for hver enkelt del.

så her bygger anvisningerne i dragtmappen på skiftemateriale fra Rømø og strømper fra andre egne af Danmark. Strømperne er beregnet til at holdes oppe af strømpebånd, der bindes rundt om benet. Fra Rømø kendes kun et bevaret bånd, som nu findes i Nationalmuseets samlinger, så det blev rekonstrueret til Dronningen. Gitte Nødskov vævede strømpebåndene af uldgarn i to farver med et opplukket mønster. Dronningen havde i første omgang ikke ønsket at få strømper til dragten, så det var naturligvis frivilligt, om Majestæten overhovedet ville bruge dem. Dronning Margrethe tog dem på efter overdragelsen af den færdige dragt 10. juni 1996. Så Dronningen bærer dem på fig. 1.²⁷

Der skulle også hovedbeklædning til dragten. Dronningen valgte den markante hovedbeklædning med tørklæde. Både hovedtørklædet og skuldertørklædet til dragten er kopier af originale tørklæder, som findes bevaret i stort antal. De er i to forskellige tern i halvsilke og håndvævede i Bangladesh.²⁸ Anna-Margrethe Jonsson sømmede de store tørklæder i hånden.²⁹ Dronningen valgte også et stykke overtøj til sin dragt. Valget faldt på en varm kåbe af sort ulddamask foret med rødt vadmel og med et sølvspænde af form som de slesvigske løver. Der er ikke bevaret kåber fra Rømø, og de skriftlige kilder er mangelfulde på det område. Gitte Nødskov syede kåben og Dronningens løslomme, datidens taske til småting. Den har et bånd til at binde om livet under forklædet.

Gitte Nødskov vævede stofferne til Dronningens trøjer og forklæder. Der blev fremstillet to sæt, fordi Dronningen havde svært ved at bestemme sig for, hvilken afstribning der var den smukkeste.³⁰ Gitte Nødskov syede forklæderne, og Inger Hald Nielsen syede trøjerne. En 'trøje' er i 1800-tallet af vævet stof. Trøjerne til Rømødragten kunne være dobbelt- eller enkeltradede, eller de kunne blive lukket med sølvhager. Den fjerde variation af trøje nævnt i dragtmappen er trøje til pi. Disse trøjer bærer alle præg af at være blevet syet om. Trøjen bæres under pi'en, forklædet bæres over. En pi er et ærmeløst liv med et skørt syet på, så faconen ligner det, vi forstår ved en spencer i dag. I andre dele af landet blev en tilsvarende beklædningsdel kaldt en klokke. En klokke kunne bruges som varmt undertøj; men under arbejdet kunne man tage det fine ydertøj af for at skåne det og arbejde i sin klokke. De fleste har hørt udtrykket klokke i Jeppe Aakjærs vintersang "Sneflokke kommer vrimlende" fra 1916. Vers tre starter: "Og Gammelmor i Klokkerne." Mange har sikkert undret sig over, hvad det skulle betyde.

De bevarede pi'er fra Rømø er alle røde med en besætning af grønne bånd. Alle pi'er nævnt i auktions- og skifteprotokoller fra Rømø er ligeledes røde. Dronningen valgte en rød pi med sølvknapper til sin dragt. Anna-Margrethe Jonsson syede Dronningens pi, og guldsmed Helle Vienberg fremstillede sølvknapperne. Bagpå på skørtet til en Rømø-pi sys de såkaldte pukler, hvor tæt rynk ligger som to runde forhøjninger.

I Dragtmappen fortælles:

"De såkaldte 'pukler' bag på skørtet kendes kun på Rømø. De syes med en ganske speciel teknik, som vi lærte af nu afdøde Didde Bundes fra Rømø i 1980. Hun var efter sigende den sidste, der syede dragter for andre, og har bl.a. syet den Rømødragt, som Dronning Margrethe fik foræret som barn. Kunsten havde hun lært af Anna Christians. Sidstnævnte omtales af Thade Petersen i 1938 som den sidste, der havde kendskab til at sy

27 Privat arbejdshæfte.

28 Jansen, 1998, s. 20.

29 Jansen, 1998, s. 18.

30 Oplyst af Gitte Nødskov ved et besøg i Den Gamle By, 22. november 2017.

Fig. 7 Bomuld med silkestriber til trøje og forklæde blev vævet af Gitte Nødskov. Silkegarnet blev købt i England. Foto: Tove Engelhardt Mathiassen.

Fig. 8 Puklerne bag på Rømøskørtet. Fra dragtmappen til Rømødragten.

dragterne fra Rømø. Da hun blev gammel og synet svigtede, blev hun plejet af Diddes Bundes, som så kom til at bære traditionen videre.”³¹

Trådene blev således på flere måder knyttet bagud i dette arbejde med Dronningens Rømødragt. Diddes Bundes syede den dragt, som Dronningen fik af sin mor i 12-13 års alderen. Frimenighedspræst Thade Petersen, som i citatet omtaler Diddes Bundes’ læremester i pukkelsyning, stammede fra en sømandsslægt på Rømø og var meget interesseret i Sønderjyllands historie.³² Den færdige dragt med sine mange elementer blev indviet ved Landstævnet i Birkerød, juli 1996.

Efterskrift

Aagot Noss gjorde det til sin livsopgave at dokumentere dragtskikke i Norge, og hun har efterladt os en imponerende værkliste. Jeg mødte hende tidligt i nordiske tekstil- og dragtforskningssammenhænge i 1990’erne og mange gange senere til konferencer i Norden, til ICOM Costume Committee i Berlin 2005 og flere gange på Fagernes Museum, der dannede rammen om den norske uddannelse Drakt og Samfunn i en årrække. På min boghylde har jeg flere af hendes værker, og jeg forestiller mig, at hun har varmet sig over den danske Dronnings glæde over Norge:

”Vinter skal være vinter, så er det fint. Derfor flygter jeg også over hals og hoved i februar-marts 14 dage til Norge. Når man går de lange ture på ski i Norge, kommer man ud for vejret og sneen i alle dens former. Det kan være så smukt, at det næsten ikke er til at tro.”³³

Tak

En varm tak til Hendes Majestæt Dronningen for at udlåne Rømødragten og alle de øvrige dragter til udstillingen ”Fra Dronningens Garderobe”, 28. marts- 9. september 2018, i Den Gamle By.

Tusind tak til Dronningens kurator Elisabeth von Buchwald for al hjælp og samarbejde i forbindelse med udstillingen og til kammerjomfruene, Lisbeth Faber Eriksen og Anne Saabye Nielsen, for at finde Dronningens dragter frem til udstillingen.

Tusind tak til Anna-Margrethe Jonsson og Gitte Nødkov for at stille scrapbøger og andet materiale om Rømødragtens tilblivelse til rådighed for mig og til Lisbeth Green og Bodil Brunsgård for kritisk gennemlæsning af manuskriptet.

Litteratur

Bistrup, Annelise: *Margrethe*. Politikens Bøger. 2005.

Jansen, Henrik M. (red.): *Dronningen og Øfolkets Dragter*. Skrifter for Svendborg & Omegns Museum, bind 40, 1998.

Johansen, Katia: *Dronningens Kjoler*. Gyldendal. 2012.

Lorenzen, Erna, *Folks Tøj i og omkring Aarhus*. Jysk Selskab for historie – Universitetsforlaget i Aarhus. 1975.

Kilder

Nødkov, Gitte, Qvist, Else og Hansen, Karen Birgitte: *Kvindedragten fra Rømø, ca. 1800-1860*. Udgivet af Landsforeningen Danske Folkedansere 1995.

Privatejede scrapbøger.

Digitale ressourcer

Dansk Biografisk Leksikon via Gyldendals Store Danske, www.denstoredanske.dk

Danske Folkedragter, www.folkedragt.dk

Folkedans Danmark, www.folkedans.dk/

KVINFO, www.kvinfo.dk

Nordisk Dragtseminar, www.nordiskdragtseminar2018.dk/

Norsk Institutt for Bunad og Folkedrakt, www.bunadogfolkedrakt.no/

Trin og Toner. Medlemsblad for Landsforeningen Danske Folkedansere og

Spillemandskredsen, 2015, www.spillemandskredsen.dk/downloads/Trin1505.pdf

31 Nødkov, Qvist & Hansen, 1995, s. 90.

32 Dansk Biografisk Leksikon/Frimenighedspræst/Thade_Petersen (den 10. december 2017).

33 Citat af Dronningen i Bistrup, 2005, s. 168.

VARIA

Auktion over løsøre afholden i Melsted 1813

Af Camilla Luise Dahl

I 1813 d. 11. maj afholdt Eschild Didriksen Dich i Melsted udenfor Gudhjem, auktion over ”huus, jorder og Løsøre” sammen med gård’manden Morten Danielsen i Østerlars, der var værge for Eschild Dichs stedsøn.

Anledningen var, at Eschild Dichs hustru for nyligt var afgået ved døden, og der skulle nu skiftes mellem ham selv og hustruens søn af første ægteskab. Ægteskabet havde været kort. Den 12. august havde den 26-årige Eschild Dich ægtet enken, 44-årige Karen Jørgensdatter, men allerede 8 måneder senere, d. 12. april, var hun død, hun blev begravet i Gudhjem kirke d. 17. april 1813. Karen giftede sig selv som ung med en ældre enkemand, Daniel Hansen, der var næsten 35 år ældre end hun selv. Og også han havde i sin tid ægtet en ældre enke, nemlig Sivert Munchs enke Elsebeth. Daniel Hansen døde 4. maj 1812 og blev begravet d. 10, og allerede den 24. juni trolovede Karen sig med Eschild Dich.

Det blev til et enkelt barn i ægteskabet mellem Karen og Daniel, sønnen Hans Jørgen født i 1801.¹ Og det var ham og stedfaren, der skulle modtage pengene fra salget af moderens klæder og andre ejendele.

Køberne kom næsten fra hele Østlandet, der var købere fra Gudhjem, Østerlars, Østermarie, Rø, Melsted og Svaneke og næste alle sociale lag var repræsenteret fra husmænd til selvejergårdmænd, fra tjenestepiger til præst og degn. Der var kun få kvinder blandt køberne, det er uklart om flertallet af de kvinder, der skulle gå med klæderne, overhovedet var til stede på auktionen og mændene der købte på deres vegne, eller om det blot var mændene, der anførtes til slut som betalere for de genstande, koner og døtre havde købt.

Det barnløse ægteskab mellem Karen og Eschild havde ikke givet Eschild det store afkast, stedsønnen arvede det meste af formuen. Eschild trolovede sig igen 7 måneder efter Karens død med en pige i Østerlars, og sammen havde de en mindre vornedgård, 20. vornedgård (Bjergegård) i Østerlars.

Boauktion og skiftet blev behandlet af Svaneke byfoged. Originaldokumenterne fandtes i Svaneke byfogedarkiv, indtil de overdroges til Bornholms Ø-arkiv. (BØA 1976-31). På auktionen solgtes småmøbler, husgeråd, boligtekstiler og andre tekstiler foruden diverse dragter og tilbehør. Det var fortrinsvis Karens klæder, men også enkelte af eksmandens efterladte klæder blev solgt.

Kun posterne nr. 83-151 er her afskrevet. Nummereringen fra kilden er bibeholdt men optræder således ikke her i samlet rækkefølge. I originalen er anført kolonner med overskriften: *no, Wahren som følger, Kiøberens Navne, Rigsdaler, Mark og Skilling*. Købene blev sjældent betalt ved selve auktionen, hvorved købernes navne blot figurerede som skyldnere for bestemte varer. Hvor varer blev betalt på stedet anførtes dette med et ”Contant” og uden navn på køberen.

¹ Ifølge Skifteprotokollen for Øster herred, protokol 4: 1796-1820, s. 251 fik sønnen navnet Hans Jørgen Sonne, måske moderens familienavn, en Anders Jørgensen Sonne fra Melsted optrådte som værge på skiftet. Samme navn gik han under i Folketællingen 1834, her anførtes Hans Jørgen Sonne som skibstømmermand i Svaneke.

NO.	Wahren som følger	Kiøberens Navne	Rdr	Mk	Sk
83	En proseret Hue	Sognedegnen Lund i Svannike		4	
84	En Ditto	Stine til henne hos Lars Christensen Enke i Gudhiem		1	6
85	En Ditto	Niels Holm i Gudhiem		2	3
86	En Ditto	Anders Jørgensen i Melstæd		3	8
87	En Ditto	Thoer Nørregaard i Øster Larsker Sogn		3	12
88	En proceret Hue	Svend Jensen paa Rieseegaards Grund i Øster Larsker Sogn		3	14
89	En Ditto	Morten Danielsen i Øster Larsker Sogn		4	4
90	2de Ditto	Udbygger Hans Kofoed paa 14de Selvejer Gaards Grund i Øster Marie Sogn		2	10
91	2de Ditto	Mads Kofoed Ridder i Øster Mmarie Sogn		3	9
92	2de Par Halværmmer	Svend Mogensen i Melstæd		2	8
93	2de Par Ditto	Jens Hansen Dale i Gudhiem		4	1
94	En Korv med Lapper	Hans Jensen i Gudhiem		1	
95	En sort silke Kaabe	Lars Jensen i Bødelshavn	13	1	
96	En blaae Ditto	Anders Jørgen Sonne paa Gadegaarden i Øster Larsker Sogn	7	5	
97	En deel gamle Bøger	Hans Jensen i Gudhiem		2	8
98	2de Ditto	Mads Kofoed Ridder i Øster Marie Sogn		3	6
99	En Kapperhulleke	Smeden Steenstrøm ¹ i Øster Larsker Sogn	1	5	
100	Eet violets Forklæde	Hans Larsen Schmidt i Gudhiem		3	
101	Eet blaaet og hvidt Værgarns Ditto	Jens Hansen Dahl i Gudhiem	1	1	
102	Eet hvidt klart Ditto	Bombarder Jens Andersen i Gudhiem		4	12
103	Eet Ditto	Terchel Hansen paa Blæsbiørg i Øster Marie Sogn		5	
104	Eet Ditto	Jens Madsen paa Bobbegaarden hans Tienestepige	1		2
105	En blaae Tammes Kappe	Niels Jørgensen i Brømme	1	5	
106	En sribet Klædning	Hans Lysteng ved Øster Lars Kirke	3	4	6
107	Eet rødt Skiørt	Hans Jensen Krog paa Ellesskows Gaardens Grund i Øster Larsker Sogn	3	3	4
108	Eet sribet Ditto	Contant	1	4	4
109	Eet Skiørt	Bombarder Jens Andersen i Gudhiem	2	4	
110	Eet Ditto	Jens Hansen Dahl i Gudhiem	2		12
111	Eet Ditto	Hans Pedersen i Saltune i Øster Marie Sogn	2	3	
112	Eet Ditto	Contant	3	2	8
113	2de Ditto	Anders Mogensen i Gudhiem	1	3	12
114	3de Ditto	Ditto mand	1	1	2
115	3de Ditto	Lars Hansen i Melstæd	1		9
116	1 Skiørt og 1 Kaabe	Niels Jørgensen i Brømme		4	

117	Eet Skiørt	Enkemanden Eschild Diderich Dich i Melstæd		1	8
118	Eet trykket Dynevaar	Hans Jensen i Gudhiem	2	3	8
119	En deel gl. Klæder	Hans Olsen i Gudhiem		1	1
120	En Pælds	Svend Jensen paa Riesegaards Grund i Øster Larsker Sogn			14
121	En Nattrøje og 2de Værgarns Ditto	Jens Dahl i Gudhiem	2	1	6
122	Én sarses og en sort Trøye	Hans Pedersen i Gudhiem	2	3	
123	En Faldehat	Peder Jensen paa Hallegaarden i Øster Larsker Sogn		5	2
124	Eet violets Forklæde	Jens Hansen Dahl i Gudhiem		4	2
125	2de huer	Hans Larsen Schmidt i Gudhiem		4	
126	Eet lang Sparlagen	Andreas Nielsen i Salne i Øster Larsker Sogn	6		2
127	Eet blaaelæriet Forklæde	Contant		4	
128	En Pælds	Jeppe Thiesen i Salene i Øster Larsker Sogn		3	
129	Eet Par Strømper	Udbygger Hans Kofoed paa 14de Selvejer Gaard Grund i Øster Marie Sogn		2	3
130	4re lang Nattrøje	Hans Larsen Schmidt i Gudhiem		4	12
131	4re Ditto	Hans Jensen i Gudhiem		4	2
132	2de Korsklæder med Knipling	Contant	1		8
133	2de Ditto	Jens Hansen Dahl i Gudhiem	1	3	6
134	2de Ditto	Contant	1		10
135	3de stykker Hatter	Hans Hammer i Melstæd		3	4
136	En Ditto	Smeden Steenstrøm i Øster Larsker Sogn	2		2
137	En Korv	Niels Holm i Gudhiem		3	
138	En Servet	Compagnie Chirurg Hialtelin ² i Gudhiem		3	2
139	En deel Seildugs Lapper	Lars Jensen i Bødelshavn	1		
140	Tvende skiorter	Christian Bøesenberg i Bødelshavn	1	3	4
141	2de Ditto	Hans Olsen i Gudhiem		4	1
142	2de Særker	Jens Hansen Dahl i Gudhiem	2	2	2
143	2de Ditto	Anders Jørgensen i Melstæd	3	1	4
144	2de Ditto	Anders Mogensen i Gudhiem	2	1	2
145	2de Ditto	Hans Jensen i Gudhiem		2	2
146	1 Kiste	Capitaine Niels Ipsen i Riisen i Øster Larsker Sogn	10		12
147	En hvid klædes Kiol	Eschild Diderichsen Dich i Melstæd	3	2	8
148	En trøje	Hans Jensen I Gudhiem	1		8
149	En sort kiol	Anders Jensen i Dahlen ved Gudhiem		1	4
150	En Trøje	Niels Jørgensen i Brømme i Røesogn	1	1	
151	Eet par Skindboxer	Hans Olsen i Gudhiem		3	1

Anmeldelser

STRIK DANSKE STJERNETRØJER

Høxbro, Vivian. (2017). *Strik danske stjernetrøjer. 200 mønstre fra 200 år gamle kvindetrøjer*. 254 s., illustreret. Turbineforlaget. Danmark. ISBN: 978-87-406-1545-6

I forordet skriver Vivian Høxbro, at bogen er en hyldest til de traditionelle smukke og teknisk sofistikerede danske nattøjer fra 17-1800-tallet. Denne begejstring for datidens påklædning vises gennem analyse og dokumentation af 87 forskellige bevarede nattøjer på forskellige danske museer. I disse trøjer er identificeret 200 forskellige mønstre og borter, som illustreres med strikkeprøver og teknisk instruktion. Bogen indeholder opskrift på 5 rekonstruerede trøjer og opskrift på 6 andre strikketøjer inspireret af de gamle teknikker og mønstre. Desuden er der en historisk og kulturel gennemgang af strikkehåndværket og nattøjernes brug i 1800-tallet. Den omfangsrige research underbygges af Vivian Høxbros mange års erfaring med strikdesign og strikhåndværk. Maj Ringgaard (ph.d., tekstilkonservator) understøtter bogens relevans.

Bogen tager udgangspunkt i nogle lidt glemte beklædningsgenstande som man sjældent kan få at se på vores museer. Nattøjerne ligger gemt væk i magasiner, og det er synd, fordi de kan fortælle rigtig meget om et håndværk, som mange idag holder af at beskæftige sig med.

Den første del af bogen beskriver og fortæller om 1700-1800-tallets kvinder og deres liv med strikkede trøjer. Som det nævnes i bogen er der få kilder og mange muligheder for fortolkning, og som Vivian selv skriver er bogen en mønster- og strikkebog. Alligevel får læseren et indblik i vores for-forældres meget store kundskaber i at udføre et håndværk og designe smukt og svært udført tøj.

De historieinteresserede må altså til andre kilder og de håndværksinteresserede får en stor mængde viden og inspiration.

Det er netop hvad anden del af bogen skriver om. Her er lidt om garn og redskaber. *"Nattøjerne skulle begyndes ved begyndelsen"*... uld bliver til garn. Her kunne med fordel være lidt mere uddybning af uldtyper, kendetegn og egenskaber for materialets kvalitet. Det er et problem som strikkere i dag står med for at vælge det bedste garn til det bedste formål. Et andet håndværk er naturfarvning, som beskrives historisk og giver inspiration til at diskutere nutidens syntetiske farvninger. Terminologien omkring strikkehåndværket tages op med henvisninger til de ord og termer, som anvendes i den del af bogen, hvor der er mønster- og strikkeopskrifter.

Med udgangspunkt i analyser og gennemgang af de mange nattøjer kommer den del af bogen, hvor Vivian Høxbro viser sin store erfaring og viden om strik. Indledningsvis forklares og beskrives teknikker, som skal bruges for at udføre strikkehåndværket. Det er rigt illustreret, og selv om en 2-dimensionel instruktion er vanskeligere at lære af, frem for en konkret 3-dimensionel instruktion, giver bogen selv uøvede strikkere mulighed for at gå i gang. De 200 mønstre er hver især beskrevet og vist med præcise gennemgående termer og rigt illustreret. Grafisk er det overskueligt, men da foto af strikkeprøver og diagrammer ikke vises i størrelsesforhold til hinanden, heller ikke indbyrdes, kan det være vanskeligt at få en fornemmelse for hvor stort et mønster vil tage sig ud på det færdige arbejde. De 200 mønstre er delt op i grupper og for hver gruppe er der forklaringer og tekniske detaljer. Alle 200 mønstre er med henvisning til de oprindelige nattøjer, og hvordan mønstre har været kombineret i samme nattøje.

Og det lægger op til den sidste del af bogen, hvor Vivian Høxbro har lavet opskrifter til forskellige trøjer med stjerner. Det er her ordet stjernetrøjer bliver introduceret. Dels fordi nattøje ikke forstås i dag og fordi alle de gamle nattøjer havde stjerner. Stjernernes symbolik og strikkede stjernes anatomi. Anatomien består i symmetrien og den logik, som ved hjælp af matematik, kan ændre på stjernens størrelse. Også her smitter Vivian Høxbros begejstring for vores for-forældres kunnen. Opskrifterne giver mulighed for dels at kopiere oprindelige trøjer eller strikke nye designs, som bærer præg af mange års erfaring med flotte designs. Når man som læser er blevet inspireret og begejstret for de smukke stjerner og borter, giver bogen til sidst mulighed for at designe sin egen stjerneflotte trøje.

Strik DANSKE STJERNETRØJER er et gennemarbejdet bidrag til bevarelse af håndværkeres og almindelig menneskers udførelse af et fantastisk håndværk. Vivian Høxbro bevarer og viderefører det, der har været hverdags- og modetøj til i dag. Bogen er inspirerende og giver helt sikkert lyst til at gå i gang med strikke. God strikkelyst.

Lone Brøns-Pedersen. Cand.pæd. i didaktik, materiel kultur. Tekstilhåndværker. Arbejder på Sagnlandet Lejres Tekstilværksted. Forsker i håndværksmæssig læring.

Costume

The Journal of the Costume Society vol. 51 no. 1 & 2, 2017. Edingburgh University Press, 278 sider, gennemillustreret.

I 2017 udgav The Costume Society og Edingburgh University Press Costume vol. 51 i to numre, der udkom med et halvt års mellemrum, indeholdende en editorial (redaktørernes forord) af Valerie Cummings og Alexandra Kim til hvert nummer, ti artikler, boganmeldelser og oversigt over nyudgivelser, en nekrolog over Peter Benjamin Farrer, en oversigt over Costume Societys konferencer, symposier og publikationer 1969-2017 samt en oversigt over årets modtagere af The Costume Society Awards.

Som altid er Costume: The Journal of the Costume Society spækket med velresearchede, genarbejdede og interessante artikler spændende bredt geografisk, tids- og emnemæssigt – fra senmiddelalderens lommer til den russiske ballet i begyndelsen af 1900-tallet. De ni artikler i vol. 51, no. 1: Jemma Field: *The Wardrobe Goods of Anna of Denmark, Queen Consort of Scotland and England (1574–1619)*; David Wilcox: *Scottish Late Seventeenth-Century Male Clothing (Part 2): The Barrock Estate Clothing Finds Described*; Alison Larkin: *Replicating Captain Cook's Waistcoat: Exploring the Skills of a Named Embroiderer during the Eighteenth Century*; Charlotte Nicklas: *'It is the Hat that Matters the Most': Hats, Propriety and Fashion in British Fiction, 1890–1930*; Margaret Maynard: *Fashion and Air Travel: Australian Photography and Style* og i vol. 51, no. 2: Rebecca Unsworth: *Hands Deep in History: Pockets in Men and Women's Dress in Western Europe, c. 1480–1630*; Eva I. Andersson: *Swedish Burghers' Dress in the Seventeenth Century*; Lorinda Cramer: *Making 'everything they want but boots': Clothing Children in Victoria, Australia, 1840–1870* samt Djurdja Bartlett: *Léon Bakst and Fashion: Beyond and After the Ballets Russes*.

Af særlig interesse for en skandinavisk læzerskare må naturligvis fremhæves Jemma Fields *The Wardrobe Goods of Anna of Denmark, Queen Consort of Scotland and England (1574–1619)* og Eva I. Andersson: *Swedish Burghers' Dress in the Seventeenth Century*.

Sidstnævnte har undersøgt skiftemateriale fra Stockholm fra 1600-tallet, og gennemgår denne kildes angivelse af linned (til kroppen), klædedragten og dens materialer af silke og uld samt dragttilbehør foruden de samtidige betegnelser for samme.

Jemma Field tager udgangspunkt i bevarede engelske og skotske arkivalier, der omtaler Anna af Danmark-Norges klædedragter og dragttilbehør. Anna var søster til Chr. IV og blev i 1589 gift med Jacob VI af Skotland, der siden (i 1603) blev Jacob I af England. Jemma Field gennemgår minutiøst dronningens dragter i et enkelt regnskab påbegyndt i 1608 og færdiggjort i 1611, dragter båret af dronningen selv eller givet i gave, dragternes beskaffenhed, materialer og pynt og betydningen af standsmæssig dragt, samt den luksus og overflodighed, der kendetegnede en dansk prinsesse som Englands dronning.

For de som er særligt interesserede i bestemte epoker eller specialområder af dragt, er der som altid meget at hente i Costumes artikelsamlinger, de fleste gennemillustrerede og med fyldige noter og henvisninger.

Camilla Luise Dahl, cand.mag., Bornholms Ø-arkiv

Det påklædte hjem

Louise Skak Nielsen (2017): *Det påklædte hjem. Tekstiler og boligkultur i Danmark gennem 300 år*. Forlaget Historismus. 343 sider, rigt illustreret. ISBN 978-87-988849-9-6

Så kom den – bogen, der i et etnologisk perspektiv viser, hvorledes tekstiler har præget dansk boligkultur gennem de seneste århundreder. Et grundigt og bogstavelig talt stofmættet oversigtsværk, som længe har været savnet.

Bogen har to hovedtemaer, nemlig at skildre udviklingen gennem de seneste 300 år samt at afdække forskelle i lag og kulturmiljøer.

Den gamle forestilling om ”gesunkendes Kulturgut” fra højere normdannende til lavere sociale lag luftes, men boligkulturen ses primært som komplekse komponenter, hvor tid, miljø, social klasse og kulturel identitet spiller en rolle. Behov og tilgængelighed er nøgleord i kulturvariationerne.

Bogen er inddelt i syv kapitler, der hver især behandler et halvt århundrede. Umiddelbart lidt søgt, men når man betænker den kulturhistoriske læst, bogen er skåret over, så er det netop en pointe at stilhistoriske epoker ikke er styrende her. Stadig flere forskellige kulturudtryk var op igennem århundrederne sameksisterende i forskellige miljøer. Kun delvis er der altså tale om ”rene” stilarter i ”rette” tidsrum.

Hvert kapitel behandler indledningsvis den generelle samfundsudvikling med skiftende konjunkturer og fremherskende sociale kategorier. Dernæst skildres bolig og mode samt hjemindretning i forskellige kulturmiljøer – og til slut karakteriseres de konkrete materielle kulturelementer - hovedsagelig stuens (vægge, gulve, vinduer), sengens og bordets tekstiler samt diverse tidstypiske tekstiler.

Der forekommer en del gentagelser i den i øvrigt velkrevne tekst. Omvendt kan de enkelte kapitler så stå for sig selv med de indbyggede repetitioner af stiltræk, skik og brug i boligkulturen.

Mens boligkulturen i velhavende borgerhjem og hos almuen behandles i de første kapitler, er omdrejningspunkter i bogen 1800-tallets slutning, hvor normdannende embedsmandsslægter overhales af nyrige finans-, industri- og handelsfolk. Tekstiler masseproduceres og ”det påklædte hjem” når et mætningspunkt. I skildringerne af de historiske stilarter i 1800-tallets slutning anskueliggøres malende, hvorledes den stilkundige scenograferede et ”nøje koreograferet stemningstableau”. Man ser det for sig! Også den ”renselsesproces”, der nødvendigvis måtte følge efter.

På dette tekstile højdepunkt starter samtidig en vis udjævning af forskelle mellem landlige og urbane miljøer, selvom der langt op i 1900-tallet stadig var store sociale skel og skarpe kulturelle profiler. Landbohjem, hvor indretning og boligtekstiler tog farve af urbane kulturmiljøer, kunne måske have været pindet mere ud, eftersom der findes etnologiske studier af netop denne kulturelle proces hos bl.a. P. O. Christiansen: *Peasant Adaptation to Bourgeois Culture (Ethnologia Scandinavica, 1978)*.

Det særlige etnologiske blik kommer bl.a. frem i fotografier og erindringsafsnit af "skæve" ikke særlig stilprægede interiører fra virkelighedens verden. Det erkendes at det såkaldte "tidstypiske" hjem let bliver en "abstrakt konstruktion" og, at hjemmet i virkeligheden er en sammensat størrelse med vekslende referencer, præget af livet. Billedet s. 281 emmer ligefrem af hjemlighed, og man bliver nysgerrig efter at høre livsfortællingen bag det umiddelbare materielle udtryk. Dette ligger dog i kanten af bogens ærinde, men som det fremgår af det afsluttende afsnit om den nyeste tids angiveligt mere individualiserede hjem, er ønsket om at komme bagved signaler og symboler i boligen ikke fremmed: "*Boligen var nu ikke længere blot et livsstilsprojekt – men udvidet til også at blive et identitetsprojekt, hvor den indadrettede kommunikation, selvspejlingen kom til at spille en central rolle ... Det tillægges værdi, at de ting man omgiver sig med har en historie ...*" (s. 316).

Den engelske Arts & Crafts bevægelse, der via bl.a. Carl Larsson blev en af 1900-tallets betydeligste forbilleder for hjemmets indretning og "det gode liv", nævnes i flere omgange – og også senere revitaliseringer i f.eks. country-stilen. Den hjemlige Skønvirkestil, der først i århundredet forgrenede sig i det ganske land hos kunstnerborgerskabet og gennem højskole- og husflidsbevægelsen, kunne det måske have været interessant at få belyst lidt bedre - evt. gennem henvisning til Kirsten Rykind-Eriksen: *Griffe, hejrer og ulve. Nyt syn på design og møbelindustri 1830-1930*. 2015.

Bogen skaber ellers et godt overblik over et detaljerigt felt med et virvar af navne og tekstile fremtoninger. Interessant er skildringen af funktionalismen som enkel og egentlig ret tekstilløs i de øvre kulturradikale lag, samtidig med, at der i øvrigt i 1930-40'erne trivedes en frodig tilbageskuende og identitetssøgende dansk stil indenfor folkelig vævning, plantefarvning, hedebo-syning og broderi. Faktisk fremmede knaphedstiderne et frodigt kunsthåndværk blandt vævere, stoftrykkere og tekstildesignere, der siden skulle vise sig at indeholde et frugtbart fremtidsperspektiv i samarbejdet med efterkrigstidens møbeldesignere.

Henvisninger og noter er udførlige, og vidner om, at det samlede overblik, som gives med *Det påklædte hjem*, faktisk ikke findes i mængden af anført litteratur om afgrænsede emner. Skulle jeg som almindelig læser komme med et suk, så gælder det kildeangivelser i forbindelse med såvel billedtekster som de velvalgte citater, idet man må bladde tungt for at nå bag i bogen. Det gælder såmænd også noterne og især ordlisten, der i øvrigt godt kunne have været udførligere, når man nu af og til støder på specialudtryk, der ikke forklares i den løbende tekst.

Bogen vil givetvis blive lystlæst af kulturhistorikere, designere og udøvende kunsthåndværkere og af alle interesserede indenfor og udenfor museumsverdenen. Også af folk, der selv nyder at præge omgivelserne med gammelt og nyt til hver en tid. Bogen kan varmt anbefales.

Mette Eriksen Havsteen-Mikkelsen, etnolog, mag.art., Ærø Museum

Fashioning the Early Modern

Evelyn Welch (red.) *Fashioning the Early Modern: Dress, Textiles, and Innovation in Europe, 1500-1800*, Pasold Studies in Textile History, Oxford University Press, 2017, 456 sider, illustreret.

"*Fashioning the Early Modern: Creativity and Innovation in Europe, 1500-1800*" var oprindeligt et projekt til 1 million engelske pund, finansieret af HERA (Humanities in the Research Area), og hvis mål var at undersøge innovation og udveksling af mode i Europa i tidlig moderne tid, ca. 1500-1800. Det var et forskningssamarbejde mellem forskere og universiteter i Storbritannien og Skandinavien (Sverige, Finland og Danmark). Projektet sluttede i 2013, og i 2017 kom så publikationen *Fashioning the Early Modern: Dress, Textiles, and Innovation in Europe, 1500-1800*, der præsenterede resultaterne af de mange konferencer, foredrag og lektioner i dette regi.

Det er i den grad en mættet udgivelse på ikke mindre end 456 sider fordelt på 12 kapitler og ni mindre fremstillinger kaldt Object in Focus. Geografisk udspænder artiklerne sig

fra Spanien, Italien og Frankrig i syd til England i Vest og Danmark, Norge, Sverige og Grønland i nord. Andre fokuserer mere bredt på Europa som helhed, på mode som politisk, socialt eller økonomisk virkemiddel, på bestemte gruppers dragt, på enkelte dragtstykker eller særligt dragttilbehør f.eks. brugen af kunstige skønhedspletter, parykker og hjemmedragter.

Af særlig interesse for Dragtjournalens læsere, må fremhæves bidragene om de nordligere himmelstrøg, hvilke tæller Patrik Steorn: *Caricature and Fashion Critique on the Move: Establishing European Print and Fashion Culture in Eighteenth-Century Sweden*, der undersøger brugen af trykte modekariaturblade i Sverige i anden halvdel af 1700-tallet som konsekvens af en stigende samfundskritik af et stigende forbrug og omkostninger af og til mode. Maj Ringgaard kortlægger i *Framing Early Modern Knitting* brugen af strik i Norden i tidlig moderne tid og besvarer de mange spørgsmål om udbredelse, anvendelse og modefaktoren i periodens strikvarer, hvem som fremstillede strik og hvordan. Ringgaard konkluderer at strikningen gennemgik flere innovative og kreative udviklingstrin, både skabt af modemæssige påvirkninger og nye fremstillingsmetoder, og at landvindinger i strikkekunsten i denne periode senere dannede grobund for nutidens strikketraditioner.

Mikkel Venborg Pedersens bidrag *Filtering Impressions: Encounters with Fashionable Goods in Danish Everyday Life in the Eighteenth Century* omhandler det stigende luksusforbrug i Danmark-Norge og adgangen til nye varer i kølvandet på Europas ekspansion, grundlæggelsen af de store handelskompagnier og koloniernes rolle i 1700-tallet. Med udgangspunkt i nogle af Danmarks store borgerlige familiers hjem og beskrivelser af møbler og inventar, gives et indtryk af adgangen til luksusvarer i tiden. Peter Andreas Toft: *Fashion in a restricted Market: European Commodities in Greenland in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, demonstrerer med sin artikel hvorledes modegenstande, der var populære i Europa, også fandt vej til Grønland og der indgik dels som luksusforbrug men også inddrogtes som en del af noget traditionelt grønlandsk. ”In many cases fashionable European objects were used in a manner that conformed to prior Inuit tradition” konkluderer Toft. Slutteligt må nævnes at flere af de mindre bidrag Object in focus også omhandler nordiske genstande.

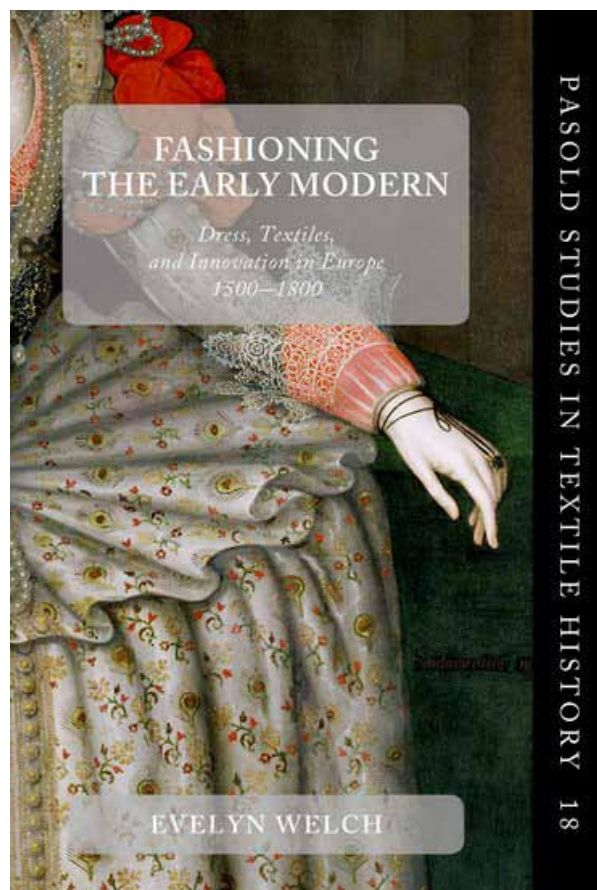
Camilla Luise Dahl, cand.mag., Bornhokms Ø-arkiv

Refashioning and Redress – Conserving and Displaying Dress,

Mary M. Brooks og Dinah D. Eastop (2016): *Refashioning and Redress – Conserving and Displaying Dress*, Los Angeles: The Getty Conservation Institute. 256, illustrationer i farver, ISBN 978-1-60606-511-2.

I antologiens indledning redegør de to redaktører, Mary M. Brooks og Dinah Eastop, for tre sæt af aktører, der skaber det rum, i hvilket mode- og dragtstillinger tænkes, formidles og forstås. Den første gruppe af aktører kan beskrives som den skabende part, her forstået som modedesigneren, tøjproducenten og kunden eller den person, der bærer tøjet, og som tilfører dragten en individualitet, måske oven i købet en identitet. Den anden gruppe benævnes som den kommunikative part, bestående af kuratoren, konserveringsteamet og udstillingsdesigneren eller -arkitekten. Den sidste aktør er den modtagende part, udstillingens målgruppe, museets gæst – dvs. publikum.

Antologiens 17 artikler viser stor diversitet i emner, der refererer til dragtmateriale, der

dækker et stort tidspand og som kommer fra flere forskellige kulturer fra flere verdensdele: Amerika, Asien, Australien og Europa. Nogle kapitler har et overordnet perspektiv, andre er mere case-studies, der præsenterer forskellige mere eller mindre detaljerede beskrivelser af arbejdet med at konservere og udstille skrøbelige og sårbare dragter og de mange valg, der er nødvendige at foretage i hele processen, før en udstilling bliver til. Det drejer sig både om dragter af kulturhistorisk værdi og det mere kunstbårne, skræddersyede tøj.

Med udgangspunkt i forskellige store dragtsamlinger beskriver nogle af artiklerne indsamling og udstilling af dragter, regionale og modedragter, både i et samtidigt og i et historisk perspektiv gennem det 19. og 20. århundrede. Der redegøres for de klassiske og velkendte holdninger, der gennem perioden karakteriserer udviklingen i dragtindsamling og dragt/modeudstillinger på de store museer i de fleste Vesteuropæiske lande. Desuden understreges misforholdet mellem populariteten af dragt- og modeudstillinger hos publikum gennem hele det 20. århundrede og uvilligheden fra museumsledelsernes side til at acceptere dragter og mode som en væsentlig del af forskellige tiders kulturelle udtryk.

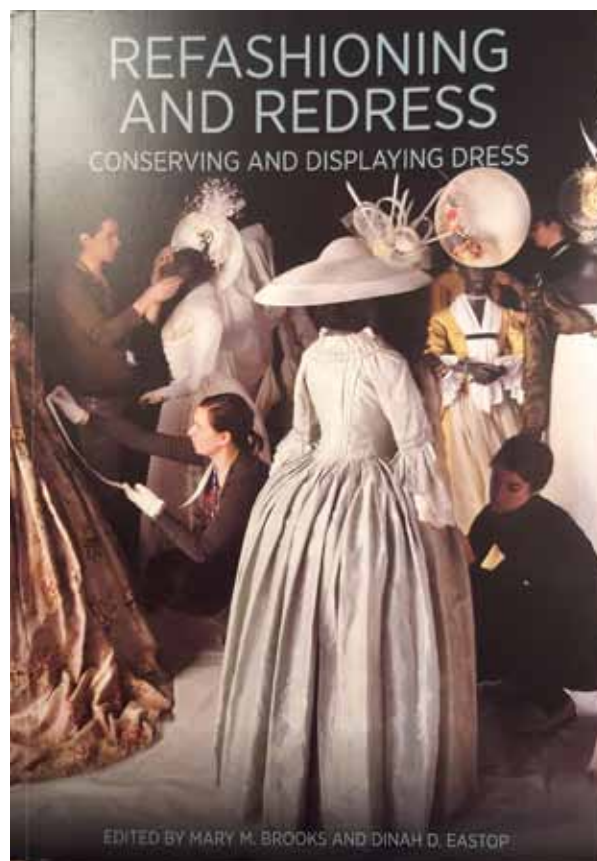
Udviklingen fra at overlade kuratering og konservering til frivillige aktører ofte af det kvindelige køn med baggrund i praktiske uddannelser såsom fx broderifaget og skrædderfaget, til en mere professionel tilgang både indenfor konservering, research og kuratering nævnes. Ligeledes omtales kampen for at få en træg ledelse til at forstå de specielle og kostbare forhold, som det skrøbelige tekstilmateriale kræver, når det skal udstilles i kortere eller længere perioder. Det er faktisk først i det 21. århundrede, at arbejdet mellem kurator og konservator ligestilles i det hierarkiske system, og at man forstår betydningen af det interdisciplinære samarbejde.

Indsamling er en af de fem søjler defineret i museumsarbejdet i Danmark, og udstillinger opfattes stadigvæk som kernen i museernes formidlingsarbejde. En udstilling skal kunne fungere, således at gæsten eller tilskueren opfatter fx de historiske dragter som stilfuldt modetøj fra den aktuelle tidsperiode og ikke som et arkaisk, pudsigt modefænomen uden samtidig relevans.

Emnet omkring valg af giner, dukker eller mannequiner med eller uden hoveder, der viser samtidens krops- og skønhedsideal, historiske korrekte kropsformer og vigtigheden af undertøjets betydning i silhuetterne i de færdigudstillede dragter berøres i artiklerne. Skal der indkøbes historisk korrekte dukker, der ofte er meget kostbare og som alligevel skal tilpasses, eller skal man indkøbe billigere giner, der kan skæres til, polstres ud og overtrækkes, hvilket i sig selv er et tidskrævende arbejde.

Forskellige udstillingstraditioner nævnes, fra dragter udstillet i perioderum, over de mange mellemformer, hvor dukkerne kan udstyres med forskellige niveauer af identitet og realisme til den rendyrkede abstrakte tradition, hvor fokus lægges på dragten alene, idet alle forstyrrende elementer er fjernet.

Argumentet for at vælge den sidste løsning, der ikke altid kommer til at fremstå særlig formidlende overfor et publikum med ringe viden om mode- og dragthistorie, kan forsvares ved, at der sjældent kan opnås total autenticitet ved at tilføje accessoires og øvrige kontekstualiserende genstande. I forsøget på at meddigte kan det kommunikative team uforvarende komme til at 'moddigte' og postulere en ukorrekt sammenhæng. Et andet argument kan dreje sig om de forskellige krav, som genstande af forskellige materialer kan udsættes for i en udstilling, fx lysforhold. I den sammenhæng kan det være nødvendigt at fravælge de mest sårbare dragter med det resultat, at det ofte bliver de samme eksempler fra samlingerne, der udstilles igen og igen.

Vigtigheden af samarbejdet mellem konservator og museumsinspektør i indsamlingen og mellem kurator, konservator og udstillingsdesigner i arbejdet med udstillinger omtales. At etablere udstillinger handler i høj grad om evnen til at kunne indgå kompromisser mellem på den ene side de æstetiske krav, tematiske og historiske linjer i udstillingen og på den anden side etiske og tidskrævende løsninger og de mange facetterede konserveringstekniske udfordringer, som konservatoren stilles overfor. Endelig kan man tilføje udstillingsdesignerens ønske om at iscenesætte udstillingen på en formidlende, kunstnerisk og ofte dramatisk måde, der kan understøtte udstillingens temaer. De mange valg, vurderinger og kompromisser er desværre ofte styret af et budget – eller et budget der ikke kan imødekomme de mange komplicerede løsninger, for ikke at tale om de mange gode formidlingsideer af både hands-on og digital karakter, som foreslås af alle i udstillingsteamet. At opbygge og formidle en mode/dragt-udstilling er ofte en bekostelig affære og det muliges kunst.

På trods af det velbeskrevne sæt af aktører, der udgør en vellykket udstilling, og som beskrives i indledningen, er bogens artikler overordnet set mest orienteret mod det samarbejde, der er nødvendigt i det kommunikative team, dvs. i samarbejdet mellem kurator, konservator og udstillingsdesigner. Enkelte af kapitlerne beskriver et arbejde, der ligger over 20 år tilbage, et faktum der kan gøre artiklerne lidt utidssvarende – dér er alligevel sket en hel del siden 1990'erne. Bogen er dog et væsentligt bidrag i debatten og illustrerer glimrende de mange valg og bevidstgørende diskussioner, som er væsentlige for det formidlende og forskningsmæssige konserverings- og udstillingsarbejde. Selv om der lægges op til diskussioner, beskrives der alligevel nogle valg, der i artiklerne kommer til at fremstå som ureflekterede fortolkninger, men som på den anden side muligvis kan have en formidlende betydning for publikum.

Traditionelt set har vi stadigvæk en tendens til mest at rette fokus mod arbejdet med at etablere og udvikle samarbejdet mellem kurator, konservator og udstillingsdesigner, og at forske i den skabende part til udstillingsbrug, hvorimod vi stadigvæk har en del at lære omkring gæsternes reception af en udstilling og dens formidling.

Kirsten Toftegaard, museumsinspektør, Designmuseum Danmark

Um 1504. Die Kleidung Grundausstattung

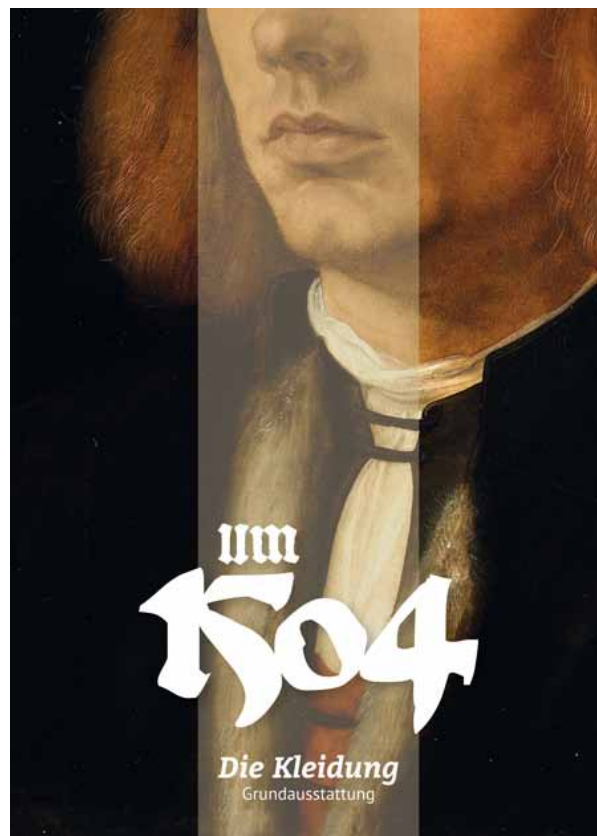
Maik Ajhinberger, Franziska Beyle, Matthias Goll, Linda Obhof, Theresa Obhof, Christopher Retsch, Kai-Michael Trautz & Florian Wirth (2017): *Um 1504. Die Kleidung. Grundausstattung*. Info Verlag, Bretten, 2017. 97 sider, gennemillustreret.

Um 1504 er navnet på en historisk sy- og mønsterbog for klædedragter i tiden omkring – som navnet siger – 1504. Men det er ikke bare en almindelig samling symønstre med mønsterbeskrivelser, som de ellers ses i de såkaldte reenactormiljøer, men snarere en mellemting mellem en mere traditionel dragthistorisk fremstilling og en mønstersamling.

Bogen er lige så utraditionelt skrevet af et historikerkollektiv, i alt 8 personer, som man ofte så det i 1970'erne og '80'erne når det vedrørte bredere historiske fremstillinger af speciemønstre. Den opstod på baggrund af forfatterne, der selv var både reenactere og uddannede indenfor for kunsthåndværk, historie og arkæologi, egne behov for kvalificerede og grundigt undersøgte syanvisninger til periodens dragt ud fra velunderbygget research.

Navnet Um 1504 har den efter en årlig fest, der holdes i byen Bretten for at fejre at byen modstod en belejring i året 1504.

Bogen indeholder sybeskrivelse af ni dragter til mænd, kvinder og børn i form af basismodeller fra inderst til yderst samt

hovedbeklædning. Foruden historisk gennemgang af klædedragten i perioden, tilhører til dragten og andet tilbehør som briller, punge, smykker og sågar krus, tallerkener og spiseknive ud fra skriftlige kilder og samtidigt billedmateriale. Bogen indeholder fortegnelse over typer af kildemateriale, der kan inddrages når reenacteren selv skal gøre sin reserach, samt forslag til litteratur og hjemmesider. Bogen er illustreret med både vejledende tegninger og samtidige afbildninger: maleri, kobberstik mm. Bogen indeholder fodnoter.

Det er et grundigt forarbejde der er gjort af de otte forfattere og en glimrende håndbog for de der beskæftiger sig med reenactment, rekonstruktion eller genskabelse af historisk dragt, også når disse gælder andre perioder.

Camilla Luise Dahl, cand.mag., Bornholms Ø-arkiv

Bidragydere til Dragtjournalen nr. 16

Aagot Noss (1925-2015)

1955 embetseksamen ved Universitetet i Oslo med hovudfag i norsk og med engelsk, historie og pedagogikk som støttefag. Året etter byrja ho som stipendiat ved drakt- og tekstilavdelinga på Norsk Folkemuseum. I 1961 vart ho konservator same stad, frå 1972- 1994 fyrstekonservator med ansvaret for folkedrakt- og draktsølvssamlinga. Ho har og skrivt ei rad vitenskaplege artiklar om folkedrakter og draktsølv, laget dokumentarfilmar og utstillingar. I 1986 fik ho Kungliga Gustav Adolfs Akademiens pris, i 1994 kongens fortjenestmedalje i gull, samme år Buskerud Fylkes kulturpris. 2002 udnemnd til Ridder av 1. klasse av Den Kongelige Norske Sankt Olavs Orden. 2005 æresmedlem av Norsk Folkemuseum. 2009 Sørlandets Kompetansefonds populærvitenskapelige pris.

Camilla Rossing

Master i Kunsthistorie fra Universitetet i Oslo, og har videreutdannet seg innen Drakthistorie. Hun er i dag leder for Norsk institutt for bunad og folkedrakt, som driver dokumentasjon og forskning på norsk, tradisjonell draktskikk. Ved instituttet har hun særlig forsket på dynamikken mellom den tradisjonspregete draktskikk og den folkelige mote.

Camilla Luise Dahl

Cand. mag i historie fra Københavns Universitet med speciale i dragthistorie og -teori. Arbejder som arkivar ved Bornholms Ø-arkiv. Har udgivet flere artikler og skrifter om dragt og mode i middelalder og tidlig nyere tid, foruden transskriberet diverse tekster fra fortrinsvis 15- og 1600-tallet.

Bjørn Sverre Hol Haugen

Født 1972. Ph.d. fra Universitetet i Oslo 2015 med avhandling om tekstil- og drakthistorie på 1700-tallet. Førstekonservator NMF ved Anno museum og førsteamanuensis II i museologi og kulturarv ved Universitetet i Oslo. Har publisert om bunad og drakthistorie, museologi og søvnens kulturhistorie. Var redaktør og hovedforfatter for Norsk bunadleksikon (2006).

Lisbeth Pedersen

Arkæolog, mag. art., specialkonsulent og indehaver af firmaet Historieudvikler. 1984-2010 leder af Kalundborg og Omegns Museum. Arbejdede med indsamling, forskning og formidling af en række emnekredse fra ældre stenalder til nyere tid, ofte i tæt samarbejde med museumsforeningens medlemmer, amatørarkæologer såvel som lokalhistoriske arkiver og officielle forskningsinstitutioner i ind- og udland.

Marie Ulväng

Dr. i økonomisk historie og virker som forsker ved Historiska institutionen ved Uppsala universitet. Hendes afhandling *Klädeekonomi och klädkultur: böndernas kläder i Härjedalen under 1800-talet*, blev forsvaret ved Uppsala universitet i 2013 og udkom som bog på Gidlunds förlag, Möklinta.

Erik Thorell

Fil. kand. i etnologi med specialisering inom dräkt- och textilhistoria, utbildad vid Uppsala Universitet. Arbetar sedan 2015 som antikvarie på Dalarnas museum i Falun. Tidigare intendent vid Skansens Klädskammare i 15 år. Har också arbetat som folkdräktskonsulent vid Dalarnas Hemslöjdsförbund och lärare vid Sätergläntan Hemslöjdens Gård i Insjön. Mångårig kursledare, föredragshållare och skribent inom dräkt-, textil- och saluslöjdsområdet.

Esther Grølsted

Ansatt ved Nationalmuseet, Nyere Tid, fra 1970-2016. Fastansatt fra 1978. Område folkedragter, tekstiler og broderier. Foredrag for ICOM Costume om danske folkedragter i 2006. Undervist i folkedragtsyning under aftenskolen i 12 år. Arrangeret vandrestillingen ”Folkedragten til hverdag og fest” på 37 steder i Danmark og flere steder i udlandet bl.a. Sverige, Frankrig, Polen og tre steder i USA. Skrevet artikler og bøger om at sy folkedragter og om broderier, sidst ”To generationers broderier i klunkelejligheden”, i *Nationalmuseets Klunkehjem*, 2017.

Anna-Margrethe Jonsson

Gennemgået dragtuddannelsen i Folkedans Danmark. Undervist og deltaget i udviklingsarbejdet siden 1981 på både grund- og efteruddannelsen. Undervist i dragtsyning regionalt og privat. Formand for dragtudvalget i Frederiksborg Amt fra 1986 til 2007. Medlem i Folkedans Danmarks dragtudvalg fra 1990, formand siden 2012, og medlem af hovedbestyrelsen for Folkedans Danmark siden 2012. Ansvarlig for dragtstillinger ved seks landsstævner, deltaget i dragtudvalg ved to landsstævner og et Nordisk stævne afholdt i Danmark. Arrangeret modeopvisning i danske folkedragter i forbindelse med landsstævner og ved Republikken Koreas Ambassades arrangement i 2014, København. Foredragsholder ved Nordiske Dragtseminarer, landsstævner, nordisk stævne, i regioner og lokalforeninger.

Lise Bender Jørgensen

Professor emerita, dr. phil. Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet, Trondheim. Medlem af Det Norske Videnskabs Akademi, Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Akademi, og korresponderende medlem af Deutsches Archäologisches Institut, og af redaktionskomiteen for *Archaeological Textiles Review*. Redaktør af konferenceberetningerne til NESAT - North European Symposium for Archaeological Textiles I, II, IV og VI, to festskrifter og en antologi. Bender Jørgensens har en omfattende publikationsliste, der blandt andet inkluderer værkerne *Forhistoriske Textiler i Skandinavien* (1986) og *North European Textiles until AD 1000* (1992).

Ann Vibeke Knudsen

Museumsleder emeritus. 1967-1976 ophold i Italien og Frankrig. Ansat på Schultz Forlag i København. Studier på Københavns Universitet i litteraturvidenskab og etnologi. Selvstændig erhvervsdrivende, antikvitetshandler i København. Arkitekt MAA fra 1982 med speciale i bygningshistorie og restaurering. Ansat på Bornholms Museum 1982 som museumsinspektør fra 1996 som museumsleder. Især arbejdet med landbrug, keramik, tekstiler og mad.

Kirsten Rykind-Eriksen

Kulturforsker, mag.art. og forfatter. Uddannet som indretningsarkitekt fra Skolen for Boligindretning 1965, mag.art. i europæisk etnologi i 1990. Indtil 2010 museumsinspektør på VejleMuseerne. Arbejder som frivillig på Museet på Sønderkov med at registrere samlinger fra Højskolernes Håndarbejde og fra foreningens mangeårige bestyrelsesmedlemmer. Forskningsprojekt sammen med tekstilforsker Esther Grølsted: "Kampen om broderierne 1860-1960". Har publiceret bøger og artikler, og især arbejdet med historicisme, kunstindustri og industrialisering inden for møbler, boligindretning, brugs- og pynteting. Redaktør på *Dragtjournal* 8-16. Publikationsliste kan ses på www.dragt.dk

Tove Engelhardt Mathiassen

Museumsinspektør ved Den Gamle By, Danmarks Købstadmuseum siden 1997. Videnskabelig assistent ved Den Gamle By, Danmarks Købstadmuseum, 1984-1997. Lærer i kulturhistorie ved Skals Håndarbejdsseminarium 1992-1998. Cand. phil. i etnografi og socialantropologi fra Aarhus Universitet, 1994. Håndarbejds lærer fra Håndarbejdsseminariet ved Husflidshøjskolen i Kerteminde, 1982. Medlem af ICOM Costume Comitée siden 1997. Associated partner ved det europæiske HERA-projekt *Fashioning the Early Modern, 1500-1800*, 2010-2013. Medlem af CIETA, Centre International d'Étude des Textiles Anciens siden 2009. Projektleder for det tekstilterminologiske projekt www.textilnet.dk siden 2004. Sekretær for de danske museers dragtpulje, 1999-2013. Har skrevet en række bøger samt adskillige artikler og blogposter om dragt og tekstil samt bolig- og havehistorie.

Mette Eriksen Havsteen-Mikkelsen

Mag. art. i europæisk etnologi, Københavns Universitet 1987, grunduddannelse i vævning fra Sätergläntan i 1975. Vævet hos Inge Bjørn på Askov højskole i 1979-80. Museumsinspektør på Ærø Museum 1989-2003, leder af Vartov-arkivet 2007-10. Forskningsprojekt om Jenny la Cours væveskole i Askov, 1993. Har dyrket og publiceret etnologiske vinkler på folkehøjskolen, tekstiler, haver, kunst og lokalkultur. Har bl.a. udgivet *Nordisk længsel*, 2012.

Lone Brøns-Pedersen

Cand.pæd. didaktik (materiel kultur) med speciale i håndværk. Arbejder på Sagnlandet Lejre i Tekstilværkstedet med formidling og forskning i oldtidens tekstiler i samarbejde med CTR, og rekonstruktioner til dragtsamlingen og den levende formidling. Arbejder som tekstil ekspert for Trelleborg og fremstiller dragter i historisk/arkæologisk kontekst for Nationalmuseet og DR. Forsker i kropslig kommunikation i håndværksmæssig læring. Forfatter på Gyldendal til læringsforløb i håndværk og design-faget for folkeskolen.

Kirsten Toftegaard

Designer fra Skolen for Brugskunst (Danmarks Designskole) cand. mag. i Historie, Københavns Universitet, studier på Uppsalas Universitet i Tekstil- og dragthistorie, museumsinspektør og daglig leder af Mode- og tekstilsamlingen på Designmuseum Danmark,